

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
KİTABŞÜNASLIQ VƏ NƏŞRİYYAT İŞİ KAFEDRASİ

KİTABŞÜNASLIQ VƏ REDAKTOR SƏNƏTİ

**ELMİ-NƏZƏRİ VƏ
TƏCRÜBİ-METODİK JURNAL**

№ 1 (2) * 2016

Bakı – 2016

Təsisçi

Knyaz ASLAN

Baş redaktor

Knyaz ASLAN

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Redaktor

Rasim SÜLEYMANOV

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Redaksiya heyəti:

Abuzər XƏLƏFOV

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Xəlil İSMAYILOV

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Bayram ALLAHVERDİYEV

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Kərim TAHİROV

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Cahangir MƏMMƏDLİ

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aybəniz ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ,

filologiya üzrə elmlər doktoru

İmaməddin ZƏKİYEV

filologiya üzrə elmlər doktoru

Əliş AĞAMİRZƏYEV

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Kitabşünaslıq və Redaktor Sənəti: Elmi-nəzəri və təcrübi-metodik jurnal.

– Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2016, №1 (2), 94 s.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydə alınmışdır.

Şəhadətnamə № 4021, 01.12.2015.

Redaksiyanın ünvanı: Az 1073, Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küçəsi, 23,
2 №-li tədris korpusu, 508-ci otaq, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi
kafedrası, "Kitabşünaslıq və Redaktor Sənəti" jurnalının redaksiyası
Telefonlar: (+994 12) 537-06-43; (+994 50) 365-48-41

№1 (2) Yanvar-İyun, 2016

© "Kitabşünaslıq və Redaktor Sənəti", 2016, № 1 (2).

MINISTRY OF EDUCATION OF AZERBAIJAN REPUBLIC
BAKU STATE UNIVERSITY
DEPARTMENT BIBLIOLOGY AND PUBLISHING

BIBLIOLOGY AND EDITORIAL ART

SCIENTIFIC-THEORETICAL
AND PRACTICAL-METHODICAL JOURNAL

№ 1 (2) * 2016

Baku – 2016

Founder:
Knyaz ASLAN

Editor-in-chief:
Knyaz ASLAN
Doctor of Philosophy on Pedagogy,
associate professor

Editor:
Rasim SÜLEYMANOV
Doctor of Philosophy on Philology, associate professor

Editorial board:
Abuzar KHALAFOV
Doctor of History, professor
Khalil ISMAYILOV
Doctor of History, professor
Bayram ALLAHVERDIYEV
Doctor of History, professor
Karim TAHIROV
Doctor of Philosophy on History, professor
Jahangir MAMMADLI
Doctor of Philology, professor
Aybaniz ALIYEVA-KANGARLI
Doctor of Philology
İmamaddin ZEKIYEV
Doctor of Philology
Alish AGAMIRZAYEV
Doctor of Philosophy on Philology, associate professor

**Journals have been registered in the Justice Ministry of the Azerbaijan Republic.
Certificate № 4021, 01.12.2015.**

Address of the editorial office: Baku city, Az 1073, Zahid Khalilov str., 23
Baku State University, the 2nd teaching building, Room 508
Telephone: (+994 12) 537-06-43; (+994 50) 365-48-41

№1 (2), Yanuary-June, 2016
© "Bibliology and Editorial Art", 2016, №1 (2)

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА КНИГОВЕДЕНИЕ И ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО

КНИГОВЕДЕНИЕ И РЕДАКТОРСКОЕ ИСКУССТВО

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ
И ПРАКТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (2)* 2016

Баку – 2016

**Учредитель:
Князь АСЛАН**

**Главный редактор:
Князь АСЛАН**
доктор философии по педагогическим наукам, доцент

**Редактор:
Расим СУЛЕЙМАНОВ**
доктор философии по филологическим наукам, доцент

Редакционная коллегия:
Абузар ХАЛАФОВ
доктор исторических наук, профессор
Халил ИСМАИЛОВ
доктор исторических наук, профессор
Байрам АЛЛАХВЕРДИЕВ
доктор исторических наук, профессор
Керим ТАХИРОВ
доктор философии по историческим наукам, профессор
Айбениз АЛИЕВА-КЕНГЕРЛИ
доктор филологических наук
Имамеддин ЗАКИЕВ
доктор филологических наук
Алиш АГАМИРЗОЕВ
доктор философии по филологическим наукам, доцент

**Журнал зарегистрирован в Министерстве Юстиции Азербайджанской Республики.
Свидетельство № 4021, 01.12.2015.**

Адрес редакции: г. Баку, Аз 1014, ул. Захида Халилова, 23
Бакинский Государственный Университет, учебный корпус №2, аудитория №508
Телефоны: (+994 12) 537-06-43; (+994 50) 365-48-41

№1 (2), Январь-Июнь, 2016
© "Книговедение и Редакторское Искусство", 2016,

REDAKTOR SƏNƏTİ**REDAKTOR İXTİSASLAŞMASININ
TİPLƏRİ HAQQINDA:
xüsusiyyətlər, vəzifələr, tələblər**

Knyaz ASLAN
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
knyazaslan@mail.ru

XÜLASƏ

Bu məqalədə redaktor ixtisaslaşmasının tipləri haqqında konkret təsvir yaradılmışdır. Burada eyni zamanda ədəbi redaktorun, elmi redaktorun, bədii redaktorun, texniki redaktorun əsas məqsəd və vəzifələri, onlara lazım olan bilik və bacarıqlar, redaktor fəaliyyətinin əsas prinsipləri haqqında mühüm məlumat verilmişdir.

***Açar sözlər:** redaktor, redaktor ixtisaslaşması, ədəbi redaktor, elmi redaktor, bədii redaktor, texniki redaktor.*

Giriş

Redaktorluq olduqca mürəkkəb, məsuliyyətli, ciddi biliklər və fasiləsiz özünütəkmilləşdirmə tələb edən işdir. Redaktor əlyazmanın kitaba çevrilməsi prosesini, çağdaş poliqrafiya texnikası və texnologiyasının əsaslarını, çap məhsullarının bədii və texniki tərtibat prinsiplərini bütünlüklə bilməlidir. O, yalnız bu halda bütün redaksiya-nəşriyyat proseslərinin daha səmərəli qurulmasına, yeni texnikanın tətbiqinə, nəşrin buraxılması müddətlərinin qısaldılmasına, çap məhsulları istehsalının maya dəyərinin azaldılmasına, ümumi nəşriyyat mədəniyyətinin yüksəldilməsinə yardımçı ola bilər.

Müasir redaktor nəşriyyat işi və redaktə sahəsində əsas mütəxəssis hesab olunur. Redaktor öz fəaliyyətində redaksiya-nəşriyyat prosesinin spesifikasiyasına uyğun gələn, müvafiq fəaliyyətin müəyyən prinsiplərini, metodlarını və üsullarını özündə birləşdirən xüsusi yanaşmalardan istifadə edir. Redaktorun uğurlu işinin vacib şərti öz funksiyalarını dərk edilmiş yaradıcılıqla və sərbəst şəkildə həyata keçməsidir. Bu funksiyalar isə redaktənin mahiyyəti, strukturu və mexanizmi ilə bağlı biliyə əsaslanır.

Redaktor fəaliyyətinin metodologiyası nəşrin yaradılması, buraxılışı və yayımı üçün zəruri olan ilkin şərtlərin olmasını, əməliyyatların ardıcılığı üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Redaktordan müəyyən əməliyyatlarda və fəaliyyətlərdə şəxsən iştirak etmək, təşkilati-idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirmək, həmçinin onun səlahiyyətində olan bütün redaksiya-nəşriyyat proseslərinin hamısına ixtisaslaşdırılmış nəzarəti həyata keçirmək tələb olunur. Beləliklə, redaktorun ümumi zəhməti bütün redaksiya-nəşriyyat proseslərinin əsas halqasını təşkil edir.

Bütöv halda redaktorun fəaliyyətini təşkil edən yaradıcılıq və praktik işlər və əməliyyatlar qarşılıqlı və məqsədəuyğun şəkildə öz aralarında bir-biri ilə bağlıdır. Bu isə onun sistemli xarakterini göstərir. Sistemlilik redaktor fəaliyyətinin ən əhəmiyyətli metodoloji prinsipinə aiddir. Redaktorun əməyinin son məhsulu kimi baxılan kitab redaktor fəaliyyətinin sistem təşkil edən amillərinə aiddir. O, kitabın strukturunu, məzmununu, yerinə yetirilən əməliyyatların və fəaliyyətin məcmusunu, onların ardıcılığını, həmçinin tətbiq edilən formaların, metodların və vasitələrin tərkibini müəyyənləşdirir.

Redaktor fəaliyyətinin hədəfi həmişə konkretidir. Onun nəticəsi elə kitabın yaradılmasından, buraxılmasından və yayılmasından ibarətdir ki, həmin kitab oxucuların ehtiyacına və tələbatına uyğun olsun. Bu halda kitaba obyektiv zərurət, yəni ictimai və ya subyektiv şəxsi tələbat mövqeyindən baxıla bilər. Birinci halda söhbət hər şeydən əvvəl cəmiyyətin maraqları ilə şərtləşən sosial əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün tələb olunan kitab haqqında (məsələn, tədris kitabı haqqında) gedə bilər. İkinci halda isə oxucuların müxtəlif kateqoriyalarına onların şəxsi maraqlarına uyğun olaraq lazım gələn kitab haqqında söhbət gedir.

Müxtəlif mətnlər, əyani materiallar (illüstrasiyalar), nəşrin texniki tərtibatı redaktənin obyektinə ola bilər. Nəşrin müxtəlif növləri üzərində aparılan işlər ayrı-ayrı mütəxəssislərin bu işə cəlb olunmasını tələb edir. Bu baxımdan redaktor ixtisaslaşmasının bir neçə əsas tipi mövcuddur: 1) Ədəbi redaktor; 2) Elmi redaktor; 3) Bədii redaktor; 4) Texniki redaktor.

1) Ədəbi redaktorun vəzifələri

Ədəbi redaktəni həyata keçirən nəşriyyat redaktoru və ya ştatdankənar redaktor *ədəbi redaktor* adlanır. “Mətnlərin redaktəsi” haqqında danışan zaman adətən ədəbi redaktə nəzərdə tutulur. Redaktor təcrübəsindən aydın göründüyü kimi çoxsaylı müəlliflərin saysız-hesabsız əlyazma mətnlərinin ədəbi redaktəsinə həmişə ciddi ehtiyac duyulur. Ədəbi redaktor elə bir mütəxəssisdir ki, mətnin keyfiyyəti üçün bütün məsuliyyət məhz onun üzərinə düşür. Başqa sözlə, ədəbi redaktə nəşriyyat-poliqrafiya, kütləvi informasiya vasitələri, elektron media sistemində mühüm yer tutan fəaliyyət sahəsi, mətnlərin oxucu, dinləyici, tamaşaçı və istifadəçi auditoriyasına səmərəli təsirini təmin etməli olan yaradıcılıq prosesidir. Ədəbi redaktorun işi orfoqrafiya, punktuasiyalar, stilistikalar, janrların nəzəriyyələri sahəsində xüsusi biliklər tələb edən işdir.

Bəzən satirik jurnallarda və ya dostluq şarjlarında redaktor əlində qayçı tutmuş halda təsvir olunur. Məsələn, Kazanda nəşr olunan “Çayan” (“Əqrəb”) həftəlik yumor və satira jurnalında vaxtilə dərc olunan bir karikaturada rəssam redaktoru cərrahiyyə stolunda uzanmış halda təsvir etmişdi. Əməliyyata hazırlaşan cərrah əlini bıçağa uzadır və redaktorun keçmiş “günahlarına” işarə edərək deyir: “Yadınızdadırmı, siz xatirələr kitabımın ən yaxşı hissəsini kəşib atmışdınız?” Görünüyü kimi, burada redaktorun mətn üzərindəki düzəliş və ixtisarlara açıq-aydın işarə var.

Bəzən də belə güman edirlər ki, adamların savadının, bilik səviyyəsinin xeyli yüksək olduğu müasir şəraitdə peşəkar jurnalistlərin, tanınmış yazıçıların, görkəmli alimlərin kitablarını, məqalələrini və s. redaktə etməyə ehtiyac yoxdur. Əlbəttə, bu, tamamilə yanlış münasibətdir. Nəşriyyata, redaksiyaya təqdim olunmuş hər bir əlyazma materialını qiymətləndirmək üçün nüfuzlu bir şəxs lazımdır ki, bu da məhz ədəbi redaktordur.

Yalnız dərin savadı olan, ədəbi dil normalarını gözəl bilən və dilin inkişaf meyllərini duyan, öz əsərini daha parlaq, daha oxunaqlı etməkdə müəllifə kömək göstərmək üçün dilin bütün vasitələrindən istifadə etməyi bacaran mütəxəssis ədəbi redaktə işini uğurla apara bilər.

Redaktora ən müxtəlif mətn materialı üzərində işləmək lazım gəlir. Haqqında söhbət gedən tələblər və iş metodları universaldır və kütləvi auditoriya üçün, orta oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş mətnlərin əksəriyyəti üçün əhəmiyyətlidir.

Redaktə işinin praktikasını tematik planlaşdırmaya rəhbərliyi, müəlliflərin seçilməsini, əlyazmanın nəşriyyata təhvilinə qədər və sonrakı müddətlərdə müəlliflə iş aparılmasını, əlyazmaların qiymətləndirilməsini və rəydən keçirilməsini

məsini, əlyazma üzərində düzəlişlər aparılmasını, nəşriyyat korrekturaları üzərindəki işləri, məlumat aparatının hazırlanmasını və s. işləri əhatə edir.

Ədəbi redaktorun mətn üzərində işinin mərhələlərini təxminən belə qruplaşdırmaq olar:

- Materialın məzmununun redaksiya tapşırığına uyğunluğunun qiymətləndirilməsi;
- Mətnin janrının və həcmnin müəyyənləşdirilməsi;
- Başlığın (sərlövhnin) qiymətləndirilməsi (orijinallığı, cazibədarlığı);
- Mətnin (informasiya tamlığı, etibarlılıq, orijinallıq) informasiya dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Üslub uyğunluğunun yoxlanılması (publisistik üsluba uyğun olmayan sözlərin və ifadələrin ixtisarı);
- Başlıqların, adların, tarixlərin, abreviaturaların yazılışının yoxlanılması;
- Leksik uyğunluğun yoxlanılması;
- Sintaksisin redaktə olunması (məndə ağırlaşdırıcı sözlər və əksinə, sadələşdirilmiş birtipli konstruksiyalar olmamalıdır);
- Təkrarların (işarə və şəxs əvəzliliklərinin, bağlayıcıların, xüsusi isimlərin) mövcudluğunun yoxlanılması;
- İfadəli vasitələrdən istifadənin yerli-yerində olub-olmamasının yoxlanılması;
- Korrektor düzəlişi.

Müasir redaktor nəşriyyat işi və redaktə sahəsində mütəxəssis olmalıdır. Redaktor öz fəaliyyətində redaksiya-nəşriyyat prosesinin xüsusiyyətləri ilə şərtlənən, müəyyən prinsiplərin, metodların və üsulların daxil olduğu yanaşmalardan istifadə edir. Redaktorun müvəffəqiyyətli işinin vacib şərti onun öz funksiyalarını dərk etməsi, bu fəaliyyəti yaradıcı və sərbəst şəkildə həyata keçirməsi, eləcə də redaktənin mahiyyətinin, strukturunun və mexanizminin biliyə əsaslanması ilə bağlıdır.

Ədəbi redaktor öz fəaliyyətində faktların, misalların, nəticələrin doğruluğuna və dürüstlüyünə birinci dərəcəli əhəmiyyət verməlidir. O, redaktə etdiyi əsərlərdə təcrid olunmuş tək-tək faktlara deyil, faktlar məcmusuna əsaslanmalı, bunları vəhdət halında şərh edərək müvafiq nəticələr çıxarmalıdır.

Ədəbi redaktə (redaktor düzəlişi) dedikdə mətnin ədəbi formasının redaktor təhlili, qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi başa düşülür.

Ədəbi redaktə anlayışı özündə bu məsələləri əhatə edir:

- Leksik səhvlərin düzəldilməsi və sözün işlənmə normalarının pozulmasının düzəldilməsi;
- Mətnin üslub baxımından düzəldilməsi;
- Mətnə məntiqi səhvlərin aradan qaldırılması, onun kompozisiyasının (məna fraqmentlərinin qırılması, ifadə ardıcılığı) təkmilləşdirilməsi;
- Məna dəyişikliyi olmadan mətnin ixtisarı və dəyişdirilməsi (təkrarların, artıq təfərrüatların aradan qaldırılması);
- Fakt materiallarının (mənbələr, sitatlar, terminlər, tarixlər, coğrafi adlar, şəxs adları, rəqəmlər) yoxlanılması.

Mətnin yazılışı zamanı yol verilən əsas səhvləri belə qruplaşdırmaq mümkündür: a) Orfoqrafiya səhvləri; b) Morfoloji səhvlər; c) Sintaksis səhvləri; ç) Rəqəm və işarə səhvləri; d) Ara məsafələri səhvləri.

Bütün bu səhvlərin aradan qaldırılması ədəbi redaktordan yüksək ixtisas, ciddi hazırlıq, öz sahəsinə dərinlən bələdlilik, yenilikləri müntəzəm izləmək, dili mükəmməl öyrənmək, lazım olan sözü, ifadəni, termini dərhal tapa bilmək kimi keyfiyyətlər tələb edir.

Əlyazma mətninin nəşrə hazırlanması redaksiya-texniki iş proseslərini, yəni mətnin diqqətlə oxunub düzəldilməsini nəzərdə tutur. Düzəliş mətnin bütövlüyünü və əlaqəsini (bağlılığını) pozmadan onun müxtəlif cür dəyişdirilməsi, yenidən işlənilib hazırlanması deməkdir. Buraya dəyişikliklər, transformasiyalar (yerdəyişmələr), əvəzetmələr, artıq elementlərin çıxarılması, müəllifin əsas fikirini tutqunlaşdıran (qələzləşdirən) ifadələr və s. daxildir.

Düzəlişin məqsədi müəllif stilinin (üslubunun) fərdiliyini, müəllifin fikirini saxlamaqla mətni yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Düzəlişin vəzifələri bunlardır:

- Redaktor təhlilinin gedişi zamanı aşkar edilmiş məzmun səhvlərinin aradan qaldırılması;
- Materiala daha aydın ifadə tərzinin verilməsi;
- Yiğcam fikirlərin və ayrı-ayrı ifadələrin aydınlığına nail olunması;
- Fakt materiallarını yoxlamaqla əlyazmanın qeyri-dəqiq faktlardan təmizlənməsi;
- Kompozisiya səhvlərinin aradan qaldırılması;
- Mətnin mümkün dil və üslub səhvlərindən qurtarılması.

Düzəliş aparən redaktor hər bir qeydi, konstruktiv dəyişikliyi dəqiqliklə əsaslandırmağa, onları inandırıcı dəlillərlə mökəmləndirməyə borcludur. Redaktor tövsiyələri səriştəli şəkildə dürüst ifadə edilən zaman onlar mövzunun

orijinal hazırlanması, fakt materialının təqdim edilməsi üçün yaxşı impuls ola, mövzunun yeni istiqamətlərini diqtə edə bilər.

Redaktə təcrübəsində mətnin nəşrə hazırlanmasının bir neçə metodikası yaranmışdır. Başqa sözlə, redaktə prosesində mətnin necə dəyişdirilməsindən və məqsədindən asılı olaraq düzəliş növləri 4 yerə ayrılır: 1) düzəliş-oxunuş, 2) düzəliş-ixtisar, 3) düzəliş-yenidən işləmə, 4) düzəliş-dəyişdirmə.

Ədəbi redaktə mətnin elə oxunma üsuludur ki, bu zaman ayrı-ayrı səhvlərin düzəldilməsi, mətnin ayrı-ayrı fraqmentlərinin dəyişdirilməsi, cümlələrin yenidən qurulması, artıq təkrarların silinməsi, ikimənəlik aradan qaldırılması və s. tələb olunur. Bu tələblərin yerinə yetirilməsi nəticəsində mətnin forması ən nümunəvi şəkildə onun məzmununa uyğunlaşdırılır.

Ədəbi redaktə üslub çatışmazlıqlarının düzəldilməsini nəzərdə tutur. Üslub səhvləri dedikdə üslubun və ümumiyyətlə ədəbi normanın müxtəlif cür pozulması ilə bağlı səhvlər başa düşülür. Buraya sözün formasının yanlış seçimi, mətnin ümumi üslubuna uyğun olmayan yersiz üslub variantının seçimi və s. daxildir.

Ədəbi redaktənin vəzifəsi, başqa sözlə, əsərin dilinin və üslubunun redaktəsinin vəzifəsi müəllifə öz fikirlərini oxucuya daha dəqiq və tam şəkildə çatdırmağa kömək etməkdən ibarətdir. Bu zaman oxucu mətni bir an belə azalmayan maraqla mənimsəməli, oxu prosesində çətinliklərlə üzləşməməli, onu mütaliədən uzaqlaşdıran hallarla qarşılaşmamalıdır. Burada həm müəllifin nə demək istədiyi, həm də oxucunun ona təklif edilən mətndən nəyi necə qəbul edəcəyi nəzərdə tutulur.

2) Elmi redaktorun vəzifələri

Elmi redaktəni həyata keçirən nəşriyyat redaktoru və ya ştatdankənar redaktor *elmi redaktor* adlanır. Elmi redaktəyə həmişə ehtiyac olmur: əgər söhbət dar ixtisaslı mətnlər haqqında getmirsə, bir qayda olaraq, nəşr üçün cavabdeh olan redaktorun erudisiyası və ümumi bilik səviyyəsi kifayət edir ki, o, mətndə faktiki səhvlərin buraxılmasına yol verməsin və özü də bu cür səhvlərə imkan yaratmasın. Elmi redaktora tələbat o zaman meydana çıxır ki, müəyyən bir material mürəkkəb məzmunu malik olur, xüsusi hazırlıqlı oxucular üçün nəzərdə tutulur və buna görə də həmin məsələyə dair ekspert qiymətləndirməsinə ehtiyac duyulur. Elmi ədəbiyyat üzrə ixtisaslaşdırılan nəşriyyatlar (məsələn, "Elm" nəşriyyatı) müxtəlif bilik sahələrində elmi redaktorlar ştatına malik olur. Adi nəşriyyatlar ehtiyac olduğu halda elmi redaktor dəvət edir.

Elmi redaktor nəşrin yüksək elmi və ədəbi səviyyəsini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən tematik istiqamətlərdə ən mürəkkəb işlərin elmi redaktəsini həyata keçirir. O, elmi və metodik ədəbiyyatın nəşrinin tematik planlarının layihələrinin tərtib edilməsində, resenziyaçıların (rəyçilərin) seçimində, müəlliflərlə nəşriyyat müqavilələrinin bağlanması, resenziyaçıların (rəyçilərlə) əmək razılaşmalarının hazırlanmasında iştirak edir. Elmi redaktor müəyyən bilik sahəsində elm və texnikanın ən yeni yerli və xarici nailiyyətləri haqqında öz tematik istiqamətləri barədə redaktorlara məsləhətlər verir. Eyni zamanda müəlliflərin təqdim etdiyi əlyazmaları və onlara yazılmış resenziyaları nəzərdən keçirir, əlyazmanın daxil olan şəkildə və ya təklif edilən düzəlişlərin, əlavələrin, ixtisarlara nəzərə alınaraq tamamlanmasından sonra nəşri imkanı haqqında yekun rəy hazırlayır. O, həm də əlyazmanın nəşrindən imtina edilməsi hallarında müqavilələrlə müəyyən edilmiş müddət ərzində əsaslandırılmış yazılı imtina sənədi hazırlayır. Elmi redaktor həmçinin nəşrə qəbul edilmiş əlyazmanı redaktə edir, bu zaman müəlliflərə zəruri kömək göstərərək (əlyazmanın strukturunun yaxşılaşdırılması, terminlərin düzgün seçimi, illüstrasiyaların tərtibi və s.), məndə məsləhət görülən dəyişikliklərin aparılmasını onlarla razılaşdırır. O, elmi redaktə prosesində elmin, texnikanın və qabaqcıl istehsal təcrübəsinin ən yeni nailiyyətlərinin nəşrə hazırlanan işdə nə dərəcədə əks etdirilməsini, eləcə də əlyazmanın yenidən işlənilməsinin üçün resenziyaçıların təqdim etdiyi qeydlərin və tələblərin müəlliflər tərəfindən nəzərə alınıb-alınmadığını yoxlayır. Elmi redaktor eləcə də təqdim edilmiş materialın komplekt olmasını, əlyazmanın təsdiq edilmiş plana, bölmələrin adlarının onların məzmununa uyğunluğunu, sitatların və rəqəmli məlumatların yazılışının düzgünlüyünü, adların, simvolların, elmi-texniki terminlərin, ölçü vahidlərinin istifadəsinin və yazılışının dəqiqliyini, nəşrin soraq aparatının tərtibinin doğruluğunu yoxlayır;

Bundan başqa elmi redaktorun vəzifəsinə burada sadalanan işlərin yerinə yetirilməsi də daxildir:

- Nəşrin yüksək elmi və ədəbi səviyyəsini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən tematik istiqamətlərdə ən mürəkkəb işlərin elmi redaktəsini həyata keçirir;

- Elmi və metodik ədəbiyyatın nəşrinin tematik planlarının layihələrinin tərtib edilməsində, resenziyaçıların (rəyçilərin) seçimində, müəlliflərlə nəşriyyat müqavilələrinin bağlanması, resenziyaçıların (rəyçilərlə) əmək razılaşmalarının hazırlanmasında iştirak edir;

- Müəyyən bilik sahəsində elm və texnikanın ən yeni yerli və xarici nailiyyətləri haqqında öz tematik istiqamətləri barədə redaktorlara məsləhətlər verir;

- Müəlliflərin təqdim etdiyi əlyazmaları və onlara yazılmış resenziyaları nəzərdən keçirir, əlyazmanın daxil olan şəkildə və ya təklif edilən düzəlişlərin, əlavələrin, ixtisarlara nəzərə alınaraq tamamlanmasından sonra nəşri imkanı haqqında yekun rəy hazırlayır;

- Əlyazmanın nəşrindən imtina edilməsi hallarında müqavilələrlə müəyyən edilmiş müddət ərzində əsaslandırılmış yazılı imtina sənədi hazırlayır.

- Nəşrə qəbul edilmiş əlyazmanı redaktə edir, bu zaman müəlliflərə zəruri kömək göstərərək (əlyazmanın strukturunun yaxşılaşdırılması, terminlərin düzgün seçimi, illüstrasiyaların tərtibi və s.), mətnə məsləhət görülən dəyişikliklərin aparılmasını onlarla razılaşdırır;

- Elmi redaktə prosesində elmin, texnikanın və qabaqcıl istehsal təcrübəsinin ən yeni nailiyyətlərinin nəşrə hazırlanan işdə nə dərəcədə əks etdirilməsini, eləcə də əlyazmanın yenidən işlənilib tamamlanması üçün resenziyaçıların təqdim etdiyi qeydlərin və tələblərin müəlliflər tərəfindən nəzərə alınıb-alınmadığını yoxlayır.

- Təqdim edilmiş materialın komplekt olmasını, əlyazmanın təsdiq edilmiş plana, bölmələrin adlarının onların məzmununa uyğunluğunu, sitatların və rəqəmli məlumatların yazılışının düzgünlüyünü, adların, simvolların, elmi-texniki terminlərin, ölçü vahidlərinin istifadəsinin və yazılışının dəqiqliyini, nəşrin soraq aparatının tərtibinin doğruluğunu yoxlayır;

- Əlyazmanın zəruri ədəbi redaktəsini həyata keçirir;

- Əlyazmanın redaktor pasportunu tərtib edir, texniki redaktora, korrektora, yığıcıya (mürəttibə) göstərişlər və izahatlar verir.

- Müəlliflərlə və texniki redaktorla birgə illüstrasiya materiallarını nəzərdən keçirir, nəşrdə onların yerini müəyyənləşdirir;

- Redaktə edilən işlərin bədii və texniki tərtibatı ilə bağlı məsələlərin həllində iştirak edir;

- Əlyazmanı istehsal üçün imzalayır, korrektura nüsxələrini yenidən yoxlayıb çap üçün təkmilləşdirir və çapa buraxılışdan əvvəl signal nüsxələrini yoxlayır;

- Aşkar edilmiş səhvlərin siyahısını tərtib edir.

Elmi redaktor öz fəaliyyət dairəsinə daxil olan bir sıra mühüm məsələləri, o cümlədən qanunverici və normativ hüquq aktları, iqtisadiyyatın, elmin və texnikanın uyğun sahəsinin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən rəhbər materialları; müvafiq bilik sahəsində elmin və texnikanın yerli və

xarici nailiyyətləri; müəlliflərlə nəşriyyat müqavilələrinin, rəyçilərlə əmək müqavilələrinin (kontraktlarının) bağlanması qaydalarını; əlyazmanın elmi redaktəsinin metodlarını; əlyazmanın istehsalata, korrektura nüsxələrinin çapa verilməsinin hazırlanma qaydalarını; terminlərin, işarələrin və ölçü vahidlərinin dövlət standartlarını; qüvvədə olan şərti ixtisarlara, xarici dillərdə bibliografiyada tətbiq edilən şərti ixtisarlara və s. dərindən mənimsəməlidir.

Elmi redaktor eləcə də bu vacib məsələləri bilməlidir:

- Azərbaycan dilinin qrammatikasını və stilistikasını;
- Müəllif hüququnu;
- Redaktor və korrektor işlərində qüvvədə olan normativləri;
- Nəşriyyat işinin iqtisadiyyatını;
- Poliqrafiya istehsalatı texnologiyasının əsaslarını;
- Poliqrafiya istehsalatının iqtisadiyyatını və təşkilini;
- Əməyin təşkilinin və əmək qanunvericiliyinin əsaslarını;
- Əməyin mühafizəsi qaydalarını və normalarını.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə elmi redaktorun ixtisallaşdırılmasına verilən tələb belədir: Elmi redaktorun ixtisas üzrə ali peşə təhsili və ən azı 3 il iş stajı olmalıdır.

3) Bədii redaktorun vəzifələri

Bədii redaktor – bədii redaktəni həyata keçirən nəşriyyat redaktorudur.

Bədii redaktor nəşrin yüksək keyfiyyətli poliqrafiya icrasının təminatı məqsədi ilə onun bədii redaktəsinə və illüstrasiyalaşdırılmasına həyata keçirir. O, eyni zamanda nəşrin bədii və texniki tərtibatının layihələrinin hazırlanmasında iştirak edir. Bədii redaktor eləcə də illüstrasiyaların müəllif orijinalını (əslə olub-olmadığını) yoxlayır, poliqrafiyanın təkrar istehsalına yararlı orijinalların yaradılması üçün onlardan istifadə imkanlarını dəqiqləşdirir, onların istehsalının texnoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. O, nəşrin bədii tərtibatı üzrə nəşriyyatın texniki spesifikasiyası üçün göstərişlər hazırlayır və poliqrafiya istehsalı prosesində onların icrasına nəzarət edir. Bədii redaktor həmçinin qrafik materialların hazırlanması və bədii tərtibat üzrə digər işlərin icra edilməsi üçün cəlb edilən şəxslərlə bağlanacaq əmək müqavilələrinin (kontraktların) layihələrini tərtib edir, yerinə yetirilmiş işlərin hesablanmalarının aparılması üzrə sənədlərin hazırlığında iştirak edir.

Bədii redaktorun vəzifəsinə eləcə də burada sadalanan işlərin yerinə yetirilməsi daxildir:

- Nəşrin qrafika üzrə vaxtında və keyfiyyətli icrasını təmin edir, illüstrasiyaların orijinallarını bədii təsvirin keyfiyyəti və müəllifin orijinalına uyğunluğu baxımından yoxlayır;

- Nəşrin mətninin korrekturasını və illüstrasiyaların nümunə çıxarışlarını yenidən nəzərdən keçirib təkmilləşdirərək çapa hazır vəziyyətə gətirir;

- Mətnin yığımının keyfiyyətini, hər səhifənin, səhifədən səhifəyə, fəsildən fəsilə keçidlərin kompozisiyasını qiymətləndirir, yığım zamanı buraxılmış səhvlərin və bədii tərtibatda rast gəlinən çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün mətbəəyə lazımi göstərişlər verir;

- Texniki redaktorla birgə nəşrin cildini (üzlüyünü, üz qabığını) çap üçün hazırlayır;

- Nəşrin signal nüsxəsini yoxlayır və tirajın hazırlanması zamanı nəşrin poliqrafiya icrası tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün tədbirlər görür.

Bəs bədii redaktor hansı məsələləri bilməlidir? Bu sualı belə cavablandırmaq olar: Bədii redaktor elmi metodik ədəbiyyatın, informasiya və normativ materialların bədii redaktəsi metodlarını; nəşriyyatın texniki spesifikasiyasının, nəşrin tərtibatının bədii-texniki layihələrinin hazırlanmasının tərtibi qaydalarını; illüstrasiyaların orijinallarının hazırlanmasının və tərtibinin texniki qaydalarını; poliqrafiya və tərtibat işlərinin icra edilməsinə dair müqavilələrin bağlanması qaydalarını; əlyazmanın istehsalata, korrektura nüsxələrinin çapa verilməsinin hazırlanma qaydalarını; çertyojlarda və illüstrasiyaların digər növlərində tətbiq edilən şərti işarələri və s. dərindən mənimsəməlidir.

Bədii redaktorun bilməli olduğu məsələlərə eyni zamanda bu məsələlər daxildir:

- Nəşrin bədii-texniki tərtibatı üzrə standartları və texniki şərtləri;
- Mətbəə şriftlərini və onların tətbiqi qaydalarını;
- İllüstrasiyaların redaksiyada işlənilib hazırlanmasını;
- Qrafik materialların hazırlanması texnologiyasını və metodlarını;
- Nəşriyyat məhsulu üçün bədii qrafik orijinalların qiymətləndirilməsini;

- Standart korrektura işarələrini;
- Poliqrafiya istehsalatının texnologiyasını;
- Poliqrafiya istehsalatının iqtisadiyyatını və təşkilini;
- Əməyin təşkilinin və əmək qanunvericiliyinin əsaslarını;
- Əməyin mühafizəsi qaydalarını və normalarını.

Onu da qeyd edək ki, beynəlxalq təcrübədə bədii redaktorun ixtisaslaşdırılmasına verilən tələb belədir: Bədii redaktorun ixtisas üzrə ali peşə təhsili, yaxud ixtisas üzrə orta peşə təhsili və ən azı 3 il iş stajı olmalıdır.

4) Texniki redaktorun vəzifələri

Texniki redaktor peşəsinin ümumi xarakteristikasını izah edərkən xüsusi olaraq qeyd olunur ki, *texniki redaktor* – nəşrlərin texniki redaktəsi sahəsində formalaşmış mütəxəssis, texniki redaktəni yerinə yetirən redaktordur.

Texniki redaktor nəşrin yüksək keyfiyyətli poliqrafiya icrasını təmin etmək məqsədi ilə onun texniki redaktəsini həyata keçirir, nəşrin bədii və texniki tərtibat layihələrinin hazırlamasında iştirak edir. O, nəşrin xarakterinə uyğun olaraq əlyazmanın quruluşunu dəqiqləşdirir, onun strukturunun (bölmələrə, hissələrə, fəsillərə və s. ayrılmasının) düzgünlüyünü və mündəricatda başlıqların tabeliklərini yoxlayır. Texniki redaktor eyni zamanda nəşrin orijinalının işarələnməsini (nişanlanmasını) yerinə yetirir, yığımın texnikasını müəyyənləşdirir, illüstrasiyaların və nəşrin tərtibat elementlərinin yerləşdirilməsi sırasını göstərir. O, həmçinin poliqrafiyanın təkrar istehsalına yararlı orijinalların hazırlanması üçün onlardan istifadə imkanının yaradılması məqsədi ilə illüstrasiyaların müəllif orijinalını (əslə olub-olmadığını) yoxlayır və onların istehsalının texnoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Korrektura nüsxələrinin yoxlanılması və yenidən yoxlanılıb təkmilləşdirərək çapa hazır şəkllə salınması, mətnin yığımının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, hər səhifənin, səhifədən səhifəyə, fəsildən fəsilə keçidlərin kompozisiyasının qiymətləndirilməsi də texniki redaktorun vəzifələrinə daxildir.

Texniki redaktor eləcə də burada sadalanan vəzifələri yerinə yetirir:

- Orijinalın yığma texniki yararlığını müəyyənləşdirir;
- Səhifələrinin quruluşuna görə çətin olan (cədvəllər, şəkillər, ornamentlər) mürəkkəb nəşrin bədii və texniki tərtibatının maketini hazırlayır;
- Nəşriyyatın texniki spesifikasiyasını tərtib edir və çap nəşrinin poliqrafik icrası üzrə göstərişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;
- Poliqrafiya müəssisələrinin müvafiq spesifikasiyası ilə müəyyənləşdirilən tələblərə riayət olunmasına nəzarət edir, yığım zamanı buraxılmış səhvlərin və texniki tərtibatda rast gəlinən çatışmazlıqların aradan qaldırması üçün lazımı göstərişlər verir;
- İllüstrasiyaların nümunə nüsxələrinin korrekturasını enidən nəzərdən keçirib çap üçün hazırlayır, onları nömrələnməyə uyğun qaydada yapışdırır.
- Redaktor tərəfindən mətnin dəyişdirilməsi zamanı uyğunsuzluğa səbəb olan pozuntuları aradan qaldırır, mündəricatı mətnlə yoxlayır, başlıq-

ların və onların şrift tərtibatının seçiminin düzgünlüyünü yoxlayır, yapışdır-
maları qeydə alır;

- Bədii redaktorla birgə nəşrin cildini (üzlüyünü, üz qabığını) çap üçün hazırlayır;

- Nəşrin çıxış məlumatlarını yoxlayır və tərtib edir;

- Siqnal nüsxələrini nəzərdən keçirir, çapın keyfiyyətini, tikmə, cildlə-
mə və bəzəmə işlərini yoxlayır;

- Tirajın hazırlanması zamanı nəşrin poliqrafiya icrasının daha da yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görür.

Bundan başqa, texniki redaktor özünün fəaliyyət sahəsinə daxil olan bir sıra mühüm məsələləri, o cümlədən elmi-metodik ədəbiyyatın, informasiya və normativ materialların texniki redaktəsi metodlarını; kitab-jurnal nəşrləri üçün mətn orijinallarının hazırlanmasının və işarələnməsinin (nişanlanmasının) texniki qaydalarını; nəşriyyatın texniki spesifikasiyasının, nəşrin bədii-texniki layihələrinin tərtibat qaydalarını; şəkilləri istehsalata, korrektura nüsxələrini çapa təqdim etmək üçün hazırlama qaydalarını və s. dərindən bilməlidir.

Texniki redaktor bilik dairəsinə bu məsələlər də daxil edilir:

- İllüstrasiyaların orijinallarının hazırlanmasını və tərtibatını;

- Nəşrin bədii-texniki tərtibatı üzrə standartları və texniki şərtləri;

- Nəşriyyat və poliqrafiya məhsullarının plan-uçot ölçü vahidlərini;

- Standart korrektura işarələrini və onların mənalarını;

- Texniki redaktənin qüvvədə olan normativlərini;

- Poliqrafiya istehsalatının texnologiyasını;

- Poliqrafiya istehsalının iqtisadiyyatını və təşkilini.

Xüsusilə vurğulamalıyıq ki, beynəlxalq təcrübədə texniki redaktorun ixtisaslaşdırılmasına verilən tələb belədir: Texniki redaktorun ixtisas üzrə ali peşə təhsili və ən azı 3 il iş stajı olmalıdır.

Nəticə

Beləliklə, *müasir dövrdə redaktor fəaliyyətinə verilən tələbləri* bu cür ümumiləşdirmək mümkündür. Qeyd edək ki, bu tələblər redaktor işinin zəngin təcrübəsinin öyrənilməsinə əsaslanır və burada sadələdiyimiz nəticələrdən ibarətdir:

Birincisi, redaktor əlyazmanın həsr edildiyi elm, texnika, istehsalat, mədəniyyət sahəsində kifayət qədər geniş biliklərə malik olmalıdır ki, heç kim mətndə olan yalana və ya səriştəsizliyə görə onu qınaya bilməsin. Buna görə də əlyazmada toxunulan bütün məsələlərin geniş dairəsi ilə redaktorun ətraflı tanış olmasına böyük əhəmiyyət verilir.

Burada söhbət, əlbəttə, ədəbi düzəliş haqqında gedir. Müəllifin ictimai-siyasi və elmi baxışları üçün redaktor heç bir məsuliyyət daşımır. Əgər o, müəllifin müəyyən qənaətləri ilə razı deyilsə, onda o, sadəcə olaraq nəşrdən əvvəl və ya sonra bunu müzakirəyə çıxara bilər.

İkincisi, redaktor nəşriyyat işini, əlyazmanın kitab şəklində çıxması və ya kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilməsi prosesini yaxşı bilməli, müasir poliqrafiya texnikası və texnologiyası, KİV-in və ya nəşriyyat istehsalının iqtisadiyyatı haqqında geniş təsəvvürə malik olmalıdır ki, əlyazmanın nəşrə çevrilməsi, əlyazmanın texniki tərtibatının bütün şərtlərinə əməl olunması, onun reklamı və bazara çıxarılması əməliyyatlarını aydın izləmək imkanına malik olsun.

Üçüncüsü, redaktor yüksək mədəniyyətə, qüsursuz savada malik bir insanı olmalı, ədəbiyyatı, ədəbi dili və nitq (danışiq) üslubunu yaxşı bilməli, leksik-stilistik vasitələrdən istifadə etməyi hamıdan yaxşı bacarmalıdır ki, müəllifə onun əsərini daha parlaq, aydın, maraqlı etmək üçün faydalı kömək göstərə bilsin, özü yazmağa həmişə hazır olsun.

Dördüncüsü, redaktor müəlliflə və ya müəlliflər kollektivi ilə işləməyi bacarmalı, mənəvi fəaliyyətin məntiqi və psixoloji qanunauyğunluqlarını bilməli, müəlliflərin əməyinə ehtiyatla yanaşmalı, imkan daxilində əlyazmada yalnız minimal düzəlişlər etmək imkanını yadda saxlamalı, öz qeydlərini ən nəzakətli şəkildə ifadə etməyə çalışmalıdır.

Beləliklə, aydın olur ki, redaktor nəşriyyat prosesində kifayət qədər ciddi rol oynayır. Lakin bu halda redaktor fəaliyyətinin əsas deyil, köməkçi fəaliyyət sahəsi olduğunu, müəllifin əlyazmasına redaktor müdaxiləsinin həddlərini xatırlamaq xatırlamaq lazım gəlir. Müəllifin əlyazmasına redaktorun müdaxiləsinin həddünü hər konkret hadisədə müəlliflərin əməyinə ehtiyatlı və diqqətli münasibət prinsipinə əsaslanaraq redaktor özü müəyyən-ləşdirməlidir.

Əgər redaktor müəllif əlyazmasının ayrı-ayrı hissələrində dəyişiklik aparılmasına ehtiyac olduğu haqqında nəticə çıxarsa, onda ilk növbədə o, bu əlyazmanı öz əlləri ilə düzəltmək üçün müəllifin özünü inandırmağa çalışmalıdır. Lakin əgər redaktor müəllifin düzəlişlərindən narazı qalarsa, yalnız bu halda onun özü həmin istiqamətdə fəaliyyətə başlaya bilər. Bununla belə, bu zaman da redaktor yalnız ən zəruri, üstündən keçilməsi mümkün olmayan ixtisarlara, əvəzəmələrlə, yerləşdirmələrlə kifayətlənməli, müəllifin üslubunun, dilinin, ifadə tərzinin, fikirlərinin inkişafının özünəməxsusluğunu saxlamağa çalışmalıdır. Sonralar bütün öz düzəlişləri redaktor müəlliflə razılaşdırmağa səy göstərməlidir.

Redaktor bu halda bədii mətnin düzəlişinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Belə ki, çünki bədii mətn üzvi surətdə vahid tamlıq (bütövlük) təşkil edir.

Nəşriyyat prosesində redaktorun rolu, müəllifin onun fəaliyyətindən asılılığı *redaktor etikasına tələbatın* mövcudluğunu müəyyənləşdirir. Redaktorun və müəllifin işinin çətinliyi onlardan hər birinin şəxsiyyətinin psixoloji mənbəyinin xüsusiyyətləri ilə, bu işə müxtəlif meyarların tətbiqi ilə, əlyazmanın ayrı-ayrı elementlərinin əhəmiyyətinin cürbəcür qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır.

Bütün bunlar redaktorun müəlliflə əməkdaşlığı zamanı onun davranışının spesifik qaydalarının işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Hər şeydən əvvəl bu qaydalar nəşriyyatın aparıcı işçisinin öz hüquqlarından redaktor tərəfindən istifadəsinin forması ilə bağlıdır. Belə ki, müəllif bilavasitə redaktorun qərarından asılı vəziyyətdə olur. Buna görə redaktor müəllifə inzibati təzyiq göstərməklə deyil, onu inandırma yolu ilə fəaliyyət göstərməyə çalışmalıdır. Əgər müəlliflə iş prosesində münaqişəli vəziyyət yaranarsa, o zaman redaktor ya öz tələblərini təkrar gözdən keçirməli, ya da bu mübahisənin həllini özündən yuxarı pillənin – şöbə müdirinin, yaxud baş redaktorun mühakiməsinə çıxarmalıdır. Müəlliflə iş prosesində redaktor onunla ünsiyyətin və tənqidi qeydlərin ifadə formasının xeyirxahlıq tərzini seçməyə çalışmalıdır. Bu zaman redaktor sərəştəli mütəxəssis olaraq müəllif qarşısında öz mənəvi öhdəliklərini xatırlamalı, lakin bu halda özünü vəzifə nüfuzunun hipnozundan azad olan tələbkar, prinsipial insan kimi təsdiqləməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Базанова А.Е. *Литературное редактирование*. Москва, 1991.
2. Лаврентьева Е.В., Накорякова К.М. *Электронная журналистика: Редакционная обработка журналистских материалов*. Москва, 1991.
3. Накорякова К.М. *Литературное редактирование материалов массовой информации*. Москва: МГУ, 1994.
4. “Nəşriyyat işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 may 2000-ci il; №887-İQ) // “Azərbaycan” qəzeti, 2000, 21 iyun.
5. Nəşriyyat işi (İdarəetmə. Marketing. Müəlliflik hüququ. Redaktə. Tərtibat. İstehsal). Bakı: Yeni Nəsil, 2001, 218 s.
6. Rüstəmov T. *Ədəbi redaktə nəzəriyyəsi və təcrübəsi: Dərs vəsaiti*. Bakı: Maarif, 1981, 168 s.
7. Vəliyev İ. *Redaktənin əsasları: Nəzəriyyə və təcrübə*. Bakı: Günəş, 2009, 404 s.

Knyaz ASLAN

**ABOUT THE TYPES OF EDITORIAL SPECIALIZATION:
features, tasks, requirements**

SUMMARY

In this article the specific information about the types of editorial expertise. At the same time, the paper summarizes the important information on the goals and objectives of the literary editor, scientific editor, art editor, technical editor; the knowledge and skills necessary to the editor; on basic principles of activity of the editor.

Keywords: editor, editorial specialization, literary editor, scientific editor, art editor, technical editor.

Князь АСЛАН

**О ТИПАХ РЕДАКТОРСКОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ:
особенности, задачи, требования**

РЕЗЮМЕ

В этой статье отражены конкретные сведения о типах редакторской специализации. В то же время в статье обобщены важные информации о целях и задачах литературного редактора, научного редактора, художественного редактора, технического редактора; о знаниях и навыках, необходимые редактору; об основных принципах деятельности редактора.

Ключевые слова: редактор, редакторская специализация, литературный редактор, научный редактор, художественный редактор, технический редактор.

Rəyçilər: dos. R.Süleymanov, dos. Ş.Quliyeva

KİTABŞÜNASLIQ

Rasim SÜLEYMANOV

*Bakı Dövlət Universiteti**Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN
QARABAĞ HƏQİQƏTLƏRİ HAQQINDA NƏŞRLƏRİNİN
BEYNƏLXALQ ƏHƏMİYYƏTİ

XÜLASƏ

Məqalədə Heydər Əliyev Fondunun Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında ayrı-ayrı nəşrlərin əhəmiyyəti təhlil edilir, eyni zamanda fondun fəaliyyətində beynəlxalq əməkdaşlıq məsələlərində fundamental nəşrlərin müstəqil Azərbaycanın tərəqqisində yeri araşdırılır.

Açar sözlər: Mədəni irs, soyqırım, Xocalı faciəsi, Heydər Əliyev Fondu, fundamental nəşrlər, beynəlxalq əlaqələr, Azərbaycan həqiqətləri.

Akademik Ramiz Mehdiyev “Əsl vətəndaş, böyük şəxsiyyət və qüdrətli lider haqqında bəzi düşüncələr” məqaləsində yazır: “Bu günlərdə mən “Azərbaycan – İRS” jurnalının növbəti nömrəsi ilə tanış oldum. O, bütünlüklə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevə həsr edilmiş xüsusi buraxılışdır. Ona heyran qaldığımı gizlətməyəcəyəm: Jurnal həqiqətən də çox gözəl tərtib olunub, Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərini əks etdirən nadir fotosəkillər verilmişdir. Buradakı məqalələr də belə yüksək səviyyədədir. Zəngin faktiki material və gözəl ifadə tərzini son dərəcə ahəngdar şəkildə tamamlayır. “Həyat dərəsi” məqaləsi diqqətimi xüsusilə cəlb etdi. Jurnalın bu nömrəsi də elə həmin məqalə ilə açılır. Həcmcə çox da böyük olmayan bu məqalədə bütün varlığını doğma xalqına xidmətə həsr edən müdrik siyasətçi və dövlət rəhbəri Heydər Əliyevin fəaliyyətinin geniş

mənzərəsi dolğun və dəqiq ifadələrlə canlandırılır. Müəllif Mehriban Əliyeva yazır ki, onun həmyaşıdları Heydər Əliyevin həyat dərsələrinin mahiyyətini bu gün də öyrənirlər. Onun hər bir dərəsi insan ruhunun qüdrətinə, iradənin yenilməzliyinə, xarakterin gücünə, inama parlaq nümunədir, İnsanın məğlub-edilməzliyinə inam dərəsidir. Müəllif yazır: “XX əsr Azərbaycan tarixinin önəmli, əlamətdar bir mərhələsi var: 60-cı illərin sonundan başlanan və XXI əsrə adlayan tarixi zaman. İlk baxışda quru statistika və faktlarla dolu, möhtəşəm, ziddiyyətli, enişli-yoxuşlu bir dövrün mənzərəsi yaranacaq. Lakin ikicə kəlmə söz tarix səhifələrini canlandırır, uğurları, itkiləri, tərəqqi və inkişafı onlarca müfəssəl cədvəldən, araşdırmalardan qat-qat tutumlu əks etdirə bilər. Heydər Əliyev. Tarix salnaməsinin XX əsr üçün tələyüklü səhifələrinin iştirakçısı, yaradıcısı, aparıcısı. 30 ildən artıq Azərbaycanın məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyan, onu bir dövlət və millət kimi tarixin sınaqlarından çıxaran Vətəndaş, Şəxsiyyət, Lider. Tərəqqisi üçün çalışdığı, mədəniyyəti, keçmişi ilə fəxr etdiyi, nəsillərinin gələcəyi üçün düşündüyü, Vətəni Azərbaycan təleyi onun adı insan təleyi ilə əbədi olaraq bağlandı”.

Məqalənin müəllifi ilə razılaşmaq: Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün varlığı “talenin Tanrı payıdır” [5, s.6-7].

Franklin Ruzvelt, Uinston Çörçill, Şarl de Qoll kimi Heydər Əliyev də hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmişdir. Tarixin hər bir dönməsində ağır, məşəqqətli günlər yaşayan Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərini gələcək nəsillərə yetirmək kimi tələyüklü missiya məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin qismətinə düşdü. Milli-mənəvi dəyərlərimizin böyük hamisi olan Heydər Əliyev müasir dünyada qloballaşma proseslərinin nəticəsi kimi meydana çıxan sivilizasiyalararası toqquşma və ziddiyyətlərin xalqın milli kimliyinin və özünəməxsusluğunun qorunmasını aktual məsələyə çevirdiyini hər zaman vurğulayırdı. Dahi şəxsiyyət Azərbaycanın min illərin sınağından çıxmış tarixinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə həddən artıq bağlı olmaqla yanaşı, onların olduğu kimi xalqa qaytarılması üçün əlindən gələni əsirgəməzdi. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev, bu mənada, həm də xalqın saf inanclarını, sağlam dəyərlərini bütün siyasi ideologiya və proseslərin fəvqündə saxlayaraq qorumağı bacarmış lider kimi əbədiyaşarlıq zirvəsinə ucalmışdır.

Əlbəttə, böyük tarixi şəxsiyyətlərin ideya və fikirləri bir qayda olaraq konkret zaman və məkan çərçivəsinə sığmır. Bu mənada, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik irsinin öyrənilməsi, Onun milli və ümumbəşəri ideyalarının geniş təbliğ olunaraq praktik həyatda tətbiqi və gələcək nəsillərə çatdırılması qarşıda duran vacib məsələlərdən biri sayılır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adını daşıyan Fondun – Heydər Əliyev Fondunun yaranması da məhz bu zərurətdən irəli gəlmişdir.

Yarandığı gündən Ulu öndər Heydər Əliyevin mərhəmət, nəciblik və yüksək humanizmə əsaslanan ali ideyalarının ictimai şüurda möhkəmlənməsinə çalışan, millətin gələcəyi naminə strateji əhəmiyyətli layihələri uğurla həyata keçirən Heydər Əliyev Fondu qısa müddətdə milyonlarla insanın ümid, pənah yerinə çevrilmişdir.

Fondun əsas məqsədləri görkəmli siyasi xadim Heydər Əliyevin ölkənin sosial-iqtisadi, mədəni tərəqqisi, sivil dünya birliyinə inteqrasiyası, xalqın maddi rifahının yaxşılaşması naminə müəyyən etdiyi, işləyib hazırladığı siyasətin öyrənilməsinə, təbliğinə və bu ideyaların həyata keçirilməsinə dəstək vermək; Azərbaycanın tərəqqisi və xalqımızın rifahı naminə Heydər Əliyevin zəngin irsindən bəhrələnərək bu işə xidmət edən genişmiqyaslı proqram və layihələrin reallaşmasına kömək etmək; elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ekoloji sahələrə aid proqram və layihələr hazırlayıb həyata keçirmək; respublikanın və xarici ölkələrin fondları, QHT-ləri, ictimai təşkilatları ilə əməkdaşlığı genişləndirmək, onlarla birgə layihələr həyata keçirməkdir.

2004-cü il mayın 10-dan fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev Fondu Ulu öndərin həyat və fəaliyyət fəlsəfəsinin, elmi-nəzəri irsinin, azərbaycançılıq ideologiyasının öyrənilməsi, təbliği, gələcək nəsillərə çatdırılması yolunda üzərinə götürdüyü şərəfli missiyanın uğurla həyata keçirilməsi üçün səylə və ardıcıl şəkildə çalışır. Fondun Ulu öndərin həyatını, zəngin fəaliyyətini əks etdirən elmi tədqiqatlar, arxiv materialları əsasında yaradılan ekspozisiya nümayiş olunur. Heydər Əliyev Fondu ölkəmizə səfərə gələn xarici qonaqların ən çox üz tutduğu, ziyarət etmək arzusunda olduğu məkana çevrilmişdir. Fondun muzeyində toplanıb nümayiş etdirilən eksponatlar Ulu öndərin zəngin ömür yolu, Vətənə, xalqımızın işıqlı gələcəyinə həsr edilmiş mənalı həyatı, zəngin siyasi fəaliyyəti barədə dolğun əyani təsəvvür yaradır.

Fondun ziyarətçiləri arasında müxtəlif ölkələrin dövlət və hökumət başçıları, tanınmış siyasətçilər, elm, incəsənət, mədəniyyət, din xadimləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri vardır. Onlar fondun aldığı təəsürat barədə “Xatirə kitabı”na ürək sözlərini yazır, dünya şöhrətli siyasətçi, dövlət xadimi, fenomen şəxsiyyət haqqında öz fikir və düşüncələrini ifadə edirlər. Ölkəmizin yaradıcılıq təşkilatlarının, təhsil, elm, mədəniyyət, incəsənət müəssisələrinin nümayəndələri tez-tez fonda gəlir, sərgi və eksponatlara baxır, Ulu öndərin xatirəsinə ehtiramlarını ifadə edirlər. Ötən illərdə bu ekspozisiya ilə bir çox dövlət başçıları, görkəmli dövlət, din, mədəniyyət xadimləri, tanınmış siyasətçilər və bir çox sahələrin nümayəndələri tanış olmuşlar.

Heydər Əliyev Fondu respublikanın müxtəlif regionlarında, böyük şəhərlərdə, həmçinin, Azərbaycanın xarici ölkələrdəki səfirliklərində Heydər Əliyev muzeyləri və mərkəzlərinin yaradılmasına dəstək olur. Bu muzeylər müvafiq eksponatlar, sənədlər, fotoşəkillər və digər əyani vəsaitlə təmin olunur. Onlar təkcə Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti barədə deyil, tariximizin böyük bir dövrü, Azərbaycanın müasir inkişafı haqqında dolğun və müfəssəl məlumat verir.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli fəaliyyəti milli-mənəvi və intellektual yüksəlişə xidmət edən idealların cəmiyyətdə daha da möhkəmlənməsinə yönəlmişdir. Azərbaycanın birinci xanımının istər milli mənəvi irsin qorunması və dünya miqyasında təbliği, istər elm və təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi, istərsə də səhiyyənin inkişafı, insanların fiziki-mənəvi sağlamlığının təminatı yönündə həyata keçirdiyi strateji layihələr onun fəal vətəndaşlıq mövqeyində dayanmasının, yüksək mənəvi məsuliyyətinin təzahürüdür.

Genişmiqyaslı xeyriyyəçilik fəaliyyətinə, nəcib və tərəqqipərvər təşəbbüslərinə görə 2004-cü ildə YUNESKO-nun, 2006-cı ildə İSESKO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq görülən, 2007-ci ildə isə “Qızıl ürək” beynəlxalq mükafatı, Dünya Səhiyyə Təşkilatının İhsan Doğramacı Ailə Sağlamlığı Fondunun mükafatı, “Əsrlərin xeyriyyəçiləri” Beynəlxalq Fondunun Yaqut Xaç Ordeni, Fransanın Ali Dövlət Ordeni ilə təltif olunan Mehriban xanım Əliyeva üzərinə götürdüyü şərəfli missiyanı inamla davam etdirir.

Fondun Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasətin Azərbaycana qazandırdığı uğurların təbliği istiqamətində atdığı addımları geniş təhlil etməyə ehtiyac yoxdur. Bu səbəbdən görülən işlərin, həyata keçirilən layihələrin əsasında Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına dəstək olmaq dayanır. Ümummilli lider fəaliyyətinin bütün dövrlərində xalqa, dövlətə xidməti əsas prinsip kimi öndə saxlamışdır.

2005-ci ildə Fondun birillik fəaliyyətini əks etdirən nəfis tərtibatlı kitab da nəşr edilmişdir. Burada fondun fəaliyyətə başladığı ilk bir il ərzində həyata keçirilən layihələrdən ətraflı bəhs olunmuşdur. Həmin il Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Ulu Öndərimizə həsr olunmuş təqvim nəşr olunmuşdur [10, s.120].

Nəfis tərtibatda hazırlanmış, üz qabığında Fondun binasının şəkli verilmiş təqvim Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın Yeni il təbriki ilə açılır.

Geniş formatda və yüksək poliqrafik səviyyədə çap olunmuş bu nadir təqvimdə türk dünyasının parlaq şəxsiyyəti Heydər Əliyevin ömrünün

müxtəlif illərində çəkilmiş fotosəkilləri verilmişdir. Şübhəsiz, Heydər Əliyev Fondunun birillik fəaliyyətinə həsr edilən bu kitab qurumun öhdəsinə götürdüyü missiyaya sadıqlığını, Heydər Əliyev ideyalarına sədaqətini, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Vətən, xalq naminə apardığı məqsədyönlü siyasətə dəstək vermək istəyinin bir daha əməli təzahürü olmaqla yanaşı, həm də fondun cəmiyyətdə və ölkəmizdən xaricdə getdikcə artan nüfuzunun ifadəsidir. Son iki ildə görülmüş bütün bu işlər, qazanılmış uğurlar, cari ilin əvvəlindən fəallığın daha da artması, ilk növbədə, fondun prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın xeyirxahlıq, humanizm, vətənsəvərlik hisslərinə, milli düşüncəyə söykənən fəaliyyətinin, dünyanın tanınmış bir çox ictimai və mədəniyyət xadimləri tərəfindən də yüksək dəyərləndirilən intellektinin, təşəbbüskarlığının, nüfuzunun, təşkilatçılıq, idarəetmə bacarığının bəhrəsidir.

Heydər Əliyev Fondunun nəşr etdirdiyi 2005-ci il təqvimində dahi şəxsiyyətin ayrı-ayrı tarixi günlər, bayramlar haqqında dəyərli sözləri, müdrik kəlamları, ibrətamiz fikirləri verilmiş, nəfis tərtibatlı bu nəşr təmənnasız olaraq dövlət qurumlarına və ictimai təşkilatlara, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət obyektlərinə paylanmışdır.

2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, elm və texnologiya, ekologiya, sosial və digər sahələrdə müxtəlif layihələr həyata keçirərək yeni cəmiyyət quruculuğunda fəal iştirak edir, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz töhfəsini verir.

Fondun məqsədləri:

- görkəmli siyasi xadim Heydər Əliyevin ölkənin sosial-iqtisadi, mədəni tərəqqisi, sivil dünya birliyinə inteqrasiyası, xalqın maddi rifahının yaxşılaşması naminə müəyyən etdiyi, işləyib hazırladığı siyasətin öyrənilməsinə, təbliğinə və bu ideyaların həyata keçirilməsinə dəstək vermək;

- Azərbaycanın tərəqqisi və xalqımızın rifahı naminə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin zəngin irsindən bəhrələnərək bu işə xidmət edən genişmiqyaslı proqram və layihələrin reallaşmasına kömək etmək;

- elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ekoloji sahələrə aid proqram və layihələr hazırlayıb həyata keçirmək;

- Azərbaycan mədəniyyətinin geniş təbliği, sağlam mənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı aparılan işlərə kömək etmək;

- Qarabağ həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq;

- elmi tədqiqatların aparılmasına yardım göstərmək;

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində və xaricdə aktual mövzulara dair konfrans və seminarlar təşkil etmək və s.

2004-cü ilin iyununda “Heydər Əliyev Fondunun loqosu” müsabiqəsi keçirilmişdir. Müsabiqəyə 2500-ə yaxın loqo təqdim edilmişdir. Seçilmiş iki loqonun müxtəlif cizgiləri birləşdirilərək Heydər Əliyev Fondunun loqosu qəbul edilmişdir Əliyev Faiq Becan oğlu və "Deadline" şirkəti 2004-cü ilin sonunda qalib elan olunmuşdurlar [15, s.31].

Heydər Əliyev Fondunun loqosu səkkizguşəli ulduzun içərisində Heydər Əliyev inisiallarının “H.Ə” əmələ gətirdiyi səkkizguşəli ulduzdan ibarətdir. İnişialları əhatə edən səkkizguşəli ulduz Azərbaycan xalqının Heydər Əliyevin ideyaları ətrafında birləşməsinə göstərir.

Loqoda iki rəng qəbul edilmişdir: göy və qızılı. Göy rəng səmanı, demokratiyanı, düzlüyü, təmizliyi, günahsızlığı, dincliyi, etibarlılığı, səmimiliyi, əminliyi, milliliyi göstərir. Qızılı rəng isə günəş, sülh, inkişaf, işıqlı gələcək simvoludur. Hər iki rəng ümummillə lider Heydər Əliyevin istək və arzularını, ideyalarını əks etdirir.

İctimai həyatın hər bir sahəsində bu gün biz Heydər Əliyev Fondunu görürük. Fond məktəblər tikir, xəstələrə sağlamlıq bəxş edir, qaçqın və məcburi köçkünləri evlə təmin edir, uşaqlara himayədarlıq edir, Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin dünyada geniş təbliği ilə məşğul olur, Qarabağ həqiqətlərini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırır.

“Azneft” meydanının yaxınlığında – Niyazi küçəsində milli memarlıq üslubunda tikilmiş yeni, monumental bina fondun ixtiyarına verildi. Açıliş mərasimində iştirak edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev fondun fəxri qonaqlar kitabına ürək sözlərini yazdı: “Bu gün Azərbaycanın Ümummillə Lideri Heydər Əliyevin doğum günüdür. Bu bayram günündə onun adını daşıyan fondun təqdimat mərasimi keçirilib. Heydər Əliyev Fondu xalqımızın Ümummillə Lideri, müasir Azərbaycanın qurucusu, Heydər Əliyevin siyasi irsini öyrənəcək, təhlil, tədqiq və təbliğ edəcəkdir. Heydər Əliyev Fondu ictimai təşkilatlar və Azərbaycanın ictimai həyatında mühüm rol oynayacaqdır. Heydər Əliyevin ideyaları, fikirləri yaşayır. Heydər Əliyev siyasəti, fəlsəfəsi, ideologiyası yaşayır və bundan sonra da əbədi yaşayacaqdır. Heydər Əliyev əsəri olan müasir Azərbaycan onun yolu ilə irəliyə, yeni qələbələrə doğru inamla gedəcəkdir.”

Fondun yaradılması Azərbaycan xalqının Ümummillə Lider Heydər Əliyevin xatirəsinə ehtiramını ifadə etmək arzu və istəyindən irəli gəlirdi. Eyni zamanda məqsəd Azərbaycanın tərəqqisi və xalqımızın rifahı naminə Heydər Əliyevin zəngin irsindən bəhrələnərək bu işə xidmət edən genişmiqyaslı proqram və layihələrin reallaşmasına kömək etmək olmuşdur.

Bu baxımdan Fond haqqında Mehriban xanım Əliyevanın fikirləri çox qiymətlidir: “Bu gün mən böyük qürur hissi ilə demək istərdim ki, fond həm ölkəmizin ictimai həyatının fəal iştirakçısıdır, həm də cəmiyyətimizdə böyük əks-sədaya və hörmətə malik olan bir təşkilatdır. Qısa zamanda belə yüksək nüfuz qazanmağın səbəbi fond tərəfindən hazırlanıb həyata keçirilən müxtəlif proqramlar və layihələr, görülən konkret işlər və əldə edilən nəticələndir. Təhsil, səhiyyə, sosial problemlər, idman və gənclərin problemləri, mədəni irsin qorunması – bütün bu sahələrdə fond konkret layihələr həyata keçirmiş və uğurlu nəticələr əldə etmişdir. Yaradılan ilk gündən bəyan etmişik ki, Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın firavan gələcəyi naminə, Azərbaycan xalqının bu günü və xoşbəxt sabahı naminə fəaliyyət göstərir. Biz çalışırıq ki, cəmiyyətimizin ən aktual, ən vacib problemlərini, suallarını diqqət mərkəzində saxlayaq və bunların həlli yolunda əlimizdən gələni əsirgəməyək” [15, s.34].

Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun Xoşməramlı Səfiri, Millət vəkili, Respublikamızın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə hazırlanan “Qarabağ həqiqətləri” seriyası ilə nəşr olunan kitablar əzəli Azərbaycan torpağı olan Qarabağ haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırmaq məqsədi ilə həyata keçirilir.

“Qarabağ həqiqətləri” silsiləsi aşağıdakı beş seriyada həyata keçirilir:

- 1) “Qarabağın tarixi haqqında məlumat” verən nəşrlər;
- 2) “Qarabağ münaqişəsinin başlanması” haqqında nəşrlər;
- 3) “Xocalı soyqırımı” haqqında nəşrlər;
- 4) “Erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı fəaliyyəti” haqqında nəşrlər;
- 5) “Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün nəticələri” haqqında nəşrlər.

Qarabağın tarixi, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanması, onun nəticəsində ölkəmizə dəyən ziyan, xalqımızın yaddaşından heç vaxt silinməyəcək Xocalı faciəsi, ermənilərin dünyanın müxtəlif ölkələrində törətdiyi terror aktları haqqında faktları əks etdirən kitablar beynəlxalq ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulduğu üçün ingilis, fransız, alman, rus, macar, ərəb, çin və başqa dillərində nəşr olunur.

Qarabağ əvvəllərdə olduğu kimi X-XVII əsrlərdə də Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olmuş, Xilafətdən sonra yaranmış Sacilər, Salarilər, Eldəgizlər, Elxanilər (Hülakülər), Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər kimi türk hakimlərin idarə etdikləri dövlətlərin tərkibində olmuşdur. Qarabağ əhalisinin əsas, aparıcı hissəsini türk tayfaları təşkil etmişdir.

XVIII əsrin əvvəllərində Qarabağ Nadir şah Əfşarın nəhəng imperiyasının tərkibində olmuşdur. İmperiya dağıldıqdan sonra Azərbaycan ərazisində

yanarmış 20 xanlıqdan biri də Kür və Araz çayları arasında böyük əraziyə malik Qarabağ xanlığı idi. Qarabağ xanlığının əsasını cavansirlər sülaləsinin sarıcalı oymağından olan Pənah Əli xan qoydu.

Hələ XVIII əsrdən Qafqazı öz təsiri altında salmaqla iqtisadi maraqlarını təmin etmək istəyən Rusiya XIX əsrin birinci yarısında buna nail oldu. 1805-ci ildə Qarabağ xanı ilə Rus imperatoru arasında “Kürəkçay” müqaviləsi imzalandı. 11 maddədən ibarət “Andlı öhdəlik” adlanan bu traktat ilə Qarabağ xanlığı Rusiya himayəsinə qəbul edildi. Bu traktatın şərtlərinə görə Qarabağ xanlığı Rus imperiyasının vassalı oldu (*Трактат между Карабахским ханом и Российской империей о переходе ханства под власть России от 14 мая 1805 года. Статья 6; Гарабаг: Кюрекчайский договор-200, Баку, 2005; Насыев Q.Ə. Kürəkçay müqaviləsi və Qarabağın sonrakı tarixi taleyi // Qarabağ dünən, bu gün və sabah. 2006, s. 142-147*).

«Kürəkçay»ın (1805-i il) ardınca Rusiya ilə İran arasında bağlanan Gülistan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqaviləsindən sonra Rusiya dövləti qısa müddətdə (1828-1830-cu illərdə) İrandan 40 min və Türkiyədən 90 min ermənini Qarabağa köçürdü və məskunlaşdırdı. Çar Rusiyası Qarabağda erməniləşdirmə prosesinə başladı.

XX əsrin əvvəllərində Qarabağda etnik təmizləmə siyasəti geniş vüsət aldı. Bu, 1905-1906-cı illərdə türk-müsəlmanların silahlı ermənilər tərəfindən kütləvi qırğını ilə nəticələndi. Ermənilər çarizmin hərtərəfli dəstəyi və yaratdığı əlverişli şərait nəticəsində Qarabağda möhkəmlənə bildilər [21, s.28].

Bu illərdən erməni millətçiləri öz tarixi torpağında yaşayan azərbaycanlıları planlı surətdə qovmağa, qırmağa və milli soyqırırma başladılar. 1918-1920-ci illərdə erməni daşnakları Qarabağın qəzalarında kəndləri məhv edərək, minlərlə azərbaycanlıyı öz doğma yurdlarından qovdular.

1923-cü ildə ermənilər Rusiyada çarizmin süqutu və Sovet hökumətinin qurulması ilə meydana çıxan əlverişli şəraitdə inzibati ərazi məsələsini qaldırdılar və DQMV kimi nə tarixi, nə də sosial-iqtisadi əsası olmayan bir qurum yaratdılar.

1988-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq DQMV-də Ermənistanın Azərbaycana qarşı növbəti ərazi iddiası irəli sürüldü. Ermənistan adlandırılmış qədim oğuz-türk yurdu olan Qərbi Azərbaycandan 10 minlərlə soydaşımız öz tarixi-etnik ərazilərindən deportasiya edildi.

1988-ci ilin iyulunda DQMV-nin Azərbaycanın tərkibindən çıxması, 1989-cu ildə isə Ermənistanla birləşdirilməsinə dair qərar qəbul edildi. Silahlandırılmış erməni quldur dəstələri yerli azərbaycanlı əhalini Dağlıq Qarabağ ərazisindən – öz doğma yurd-yuvasından çıxardı.

1991-ci ildə erməni silahlı birləşmələri açıq hərbi əməliyyatlara başladı. 1991-ci il sentyabrın 2-də erməni separatçıları Yuxarı Qarabağda qeyri-qanuni bir qurum – oyuncaq “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın yarandığını elan etdi. 1992-ci ildə erməni silahlı birləşmələri Yuxarı Qarabağda irimiqyaslı hərbi əməliyyatlara başladı. Erməni və rus hərbi birləşmələri 1992-ci il yanvarın 15-də Kərkicahan, fevralın 10-da Malibəyli, Quşçular kəndlərini, fevralın ortalarında Qaradağlı kəndini işğal etdilər. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbi birləşmələri Rusiya Federasiyasının Stepanakertdə (Xankəndində) yerləşən silahlı qüvvələrinin 366-cı alayının iştirakı ilə əhəlinin hamısı (7 min) azərbaycanlı olan Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər. Dinc mülki əhalini ermənilər dəhşətli soyqırırma məruz qoydular.

1992-1993-cü illərdə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisi və digər 7 rayonu – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan Ermənistanın hərbi qüvvələri tərəfindən işğal olundu.

Ermənistan hərbi qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 %-i işğal olundu, 20 min nəfərdən artıq insan qətlə yetirildi, 50 min nəfərədək adam yaralandı və şikəst oldu, 1 milyonadək azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçgünə çevrildi, 4581 nəfərdən çox adam əsir və itkin düşdü. Müharibənin rəsmi imzalanmış atəşkəslə birinci mərhələsi başa çatmış oldu, ikinci mərhələ sülh danışıqları vasitəsilə davam etdirilir. Sülh danışıqları baş tutmazsa, torpaqlarımızı azad etmək üçün hərbi yol qaçılmazdır.

Milli-mənəvi dəyərlərin qorunub-saxlanması, təbliği və nəsil-dən-nəsilə ötürülməsi sahəsində əvəzəilməz vasitə olan kitabların, disklərin və digər informasiya daşıyıcılarının hazırlanması və nəşri Heydər Əliyev Fondunun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Yarandığı ilk gündən başlayaraq Heydər Əliyev Fondu istər mövzu, istərsə də forma baxımından müxtəlif nəşrlər hazırlamış, onların işıq üzü görməsini təmin etmişdir. Fondun təşəbbüsü ilə yazılmış və çap edilmiş nəşrləri mövzu etibarilə altı əsas qismə ayırmaq olar:

- Mədəni-tarixi irsimizin qorunması və təbliği məqsədilə hazırlanmış nəşrlər;
- Qarabağ həqiqətləri haqqında nəşrlər;
- Görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş nəşrlər;
- Milli vətənpərvərlik ruhunun təbliği və Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması məqsədilə hazırlanmış nəşrlər;
- Azərbaycan dilində çap olunmuş xarici nəşrlər;
- Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini əks etdirən nəşrlər
- Hesabat xarakterli nəşrlər.

2007-ci ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən nəşr edilmiş “Müharibə və tarixi mədəniyyət abidələrimiz” kitabında işğal altında qalan Azərbaycan ərazisindəki 400-dən çox tarixi-mədəniyyət abidəsi, ziyarətgahlar, məscid və məbədlər haqqında maraqlı, zəngin məlumatlar verilməsi erməni işğalçılarının viran qoyduqları abidələrin inanc yerlərinin müəyyənləşdirilməsi və mədəniyyətə, mənəviyyətə qarşı soyqırım faktlarının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması xüsusi olaraq vurğulanır. Qarabağ həqiqətlərinin dünyaya yayılması, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, mədəniyyətimizin tərəqqisi kitabda əhatəli təhlil olunur.

2008-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyev Fondunun Azərbaycan, rus və ingilis dillərində “Şuşa qrafika” adlı nəşr etdirdiyi kitab işğal altında olan qədim Şuşa şəhərinin tarixi barədə məlumatla başlayır. Kitabda Şuşa şəhərində mövcud olmuş məscidlər, məhəllələr, meydanlar, bulaqlar, qalereyalar, memarlıq abidələri və Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin evlərinin qrafika üsulu ilə çəkilmiş şəkilləri toplanıb. Kitabın müəllifi və tərtibçisi E.Avalovdur.

2007-ci ildə Heydər Əliyev Fondu “Qarabağ haqqında həqiqətlər” seriyasından “Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması” (*“War Against Azerbaijan: Targeting Cultural Heritage”*) kitabını nəşr etdirmişdir.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin və Heydər Əliyev Fondunun birgə hazırladığı kitab işğalçı Ermənistanın Azərbaycan mədəniyyətinə, maddi-mənəvi irsimizə qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirdiyi vandalizm siyasətindən və onun acı nəticələrindən bəhs edir. İngilis dilində olan kitab yüksək poliqrafik səviyyədə nəşr olunmuşdur. Kitab “Qafqaz albanlarının dini memarlıq irsi” və Azərbaycanın işğal altındakı bütün rayonlarında mədəni irsimizin məruz qaldığı erməni vəhşiliklərindən bəhs edən yazılı və illüstrativ materiallardan ibarətdir.

Kitabın giriş hissəsində Azərbaycan tarixi haqqında qısa məlumat verilir. Burada uzun illər ərzində ölkəmizdə arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə olunmuş maddi-mədəniyyət nümunələri xatırladılır, yer üzündə qədim insan məskənlərindən biri olan Azərbaycan ərazisində meydana gəlmiş erkən sivilizasiyadan, əcdadlarımızın yaratdığı rəngarəng memarlıq abidələrindən söhbət açılır. Azərbaycanda qədim dövlətçilik ənənələri barədə məlumat verilir, ötən nəsillərin hər birinin mədəni irsimizdə öz payı olduğu vurğulanır. Azərbaycan ərazisində müxtəlif dinlərin – bütperəstlik, zərdüştilik və xristianlığın yaranması tarixindən danışılır, bunların hər birinin mədəni-mənəvi irs xəzinəsinə töhfə verdiyi bildirilir. Kitabda ərəb istilasından sonra Qafqaz Albaniyası əhalisinin əsasən İslamı qəbul etməsi, bəzi dağlıq bölgə-

lərdə isə xristianlığın qalması vurğulanır. Sonrakı dövrlərdə yaranmış Salarilər, Şəddadilər, Atabəylər, Hülakülər (Elxanilər), Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular və Səfəvilər kimi tarixi Azərbaycan dövlətlərindən bəhs olunur.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal ərazilərinin Rusiya tərəfindən işğalından sonra çarizmin mürtəcə demoqrafik siyasəti nəticəsində bu yerlərə İran və Türkiyədən on minlərlə erməninin köçürülməsi, əslində, gələcək dramatik-faciəvi hadisələrin əsasını qoymuşdur. Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycanın tarixi torpaqları hesabına Ermənistan Respublikası yaradılmışdır. Bundan daha da şirnikən erməni-daşnak millətçiləri Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını davam etdirmiş, keçmiş SSRİ rəhbərliyi isə bu işdə faktiki olaraq onlara himayədarlıq etmişdir.

“Qafqaz albanlarının dini memarlıq irsi” adlanan bölmədə Qafqaz Albaniyası dövrünə aid abidələrdən geniş bəhs olunur. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki tarixi faktları saxtalaşdırmağa adət etmiş ermənilər indi də Qafqaz Albaniyası dövlətinin erməni etnosu tərəfindən yaradılması və deməli, həmin dövrə aid xristian abidələrinin də ermənilərə mənsub olması kimi sərsəm təbliğatla məşğuldurlar. Azərbaycan tarixçilərinin bu məsələ ilə bağlı bəyanatında deyilir: “Qarabağın yüz ildən çox müddət ərzində arxeoloji tədqiqi prosesində nə dağlıq, nə də düzən Qarabağda heç bir erməni yaşayış yeri, nekropolu, qalası və s. aşkar olunmamışdır. Azərbaycan arxeoloqlarının on illər boyunca apardıqları arxeoloji qazıntılar nəticəsində Qarabağ ərazisində paleolit dövrünə aid AZIX, Tağlar, Zar mağara düşərgələri, eneolit dövrünə aid Çalağantəpə, Leylatəpə və s. abidələr, ilk tunc dövrünə aid Xankəndi, Üçoğlan, Göytəpə, Qarahacılı abidələri, orta tunc və son tunc dövrlərinə aid Üzərliktəpə, Xocalı, Dovşanlı, Axmaxı, Sırxavənd, Sarıçoban, Qarabulaq abidələri, habelə antik dövrə və ilk orta əsrlərə aid Covurqala və digər çoxsaylı abidələr aşkar edilmişdir. Dünya elmi ictimaiyyəti, o cümlədən erməni alimlərinin özləri də bütün bu tarixi abidələrin Azərbaycanın qədim sakinlərinə məxsus olduğunu birmənalı şəkildə qəbul etmişlər” [15, s.22].

Kitabda qeyd olunur ki, Qafqaz Albaniyası cənubda Araz çayından tutmuş, şimalda Dərbəndə kimi olan ərazini əhatə edirdi. Albaniyada xristianlığın IV əsrdə dövlət dini elan edilməsinə baxmayaraq, onun təbliği hələ I əsrdə başlamışdı. İndiki Şəki rayonunun Kiş kəndindəki kilsə Alban kilsələrinin anası hesab olunurdu. Bu, təkcə Albaniya ərazisində deyil, eyni zamanda, Cənubi Qafqazda ilk kilsə idi. Sonralar Albaniyanın birinci paytaxtı olan Qəbələdə, indiki Oğuz, Qax, Zaqatala, Balakən rayonları ərazisində və başqa yerlərdə kilsələr tikilmişdi.

Kitabda Şimali Azərbaycan xanlıqları Rusiyaya birləşdirildikdən sonra erməni Qriqorian kilsəsinin Alban kilsəsinə qarşı məkrli siyasətindən və nəhayət, Peterburq Sinodu vasitəsilə onun fəaliyyətinə son qoyulmasından geniş bəhs olunur. Eyni zamanda vurğulanır ki, Qriqorian kilsəsinin bu siyasəti həm də xristian albanların və onların abidələrinin erməniləşdirilməsi siyasəti ilə müşayiət olunurdu. Lakin albanların çoxu buna qarşı çıxmış və İslamı qəbul etmişdilər. Bu fakt XIX əsrə aid statistik məlumatlarla da sübut olunur. Həmin faktlar Rusiya imperiyasının nümayəndələri tərəfindən toplanılmış və çap etdirilmişdir. Özü də albanların İslamı qəbul etməsi elə bir dövrdə baş verirdi ki, o vaxt Rusiyada müsəlmanların vəziyyəti xristianlara nisbətən çox əlverişsiz idi. Bununla belə, albanlar erməniləşməyə yox, müsəlmanlığı qəbul edib alban olaraq qalmağa üstünlük verirdilər. Eyni zamanda, erməni kilsəsinin bütün təzyiqlərinə baxmayaraq, Azərbaycanın indiki Qəbələ və Oğuz rayonlarında yaşayan udilərin o vaxtkı nəsilləri erməniləşmədilər, öz dillərini və adət-ənənələrini saxladılar.

Kitabda işğal olunmuş rayonlar üzrə tarixi abidələrin, mədəniyyət ocaqlarının siyahısı, eyni zamanda xəritələr də verilmişdir. Bu siyahılara Şuşa rayonundan 279, Kəlbəcər rayonundan 255, Laçın rayonundan 345, Qubadlı rayonundan 209, Zəngilan rayonundan 171, Cəbrayıl rayonundan 169, Füzuli rayonundan 148, Xocavənd rayonundan 76, Xocalı rayonundan 62, Ağdam rayonundan 126, Tərtər rayonundan 18 obyekt daxil edilmişdir.

Kitabda işğal altındakı bölgələrimizdə və Ermənistan ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrimizin əvvəlki və indiki vəziyyəti haqqında materiallar yer almışdır. Kitabda xüsusi olaraq vurğulanır ki, ermənilərin bu gün də davam edən dağıdıcılıq siyasəti Azərbaycan mədəniyyətinə zərbə vurmaq məqsədi daşıyır. Qarabağın işğal altındakı şəhər və qəsəbələrində, o cümlədən Şuşada abidələrin dağıdılması, onların memarlıq əlamətlərinin dəyişdirilməsi, “arxeoloji qazıntılar” pərdəsi altında “erməniləşdirilməsi” bu ərazilərin və abidələrin Azərbaycana məxsusluğuna dair bütün əlamətlərin məhvinə yönəlmiş uzunmüddətli hədəflərdir.

1994-cü ildə imzalanmış atəşkəs sazişindən keçən müddətdə baş verənlərin təhlili göstərir ki, bu müddət ərzində ermənilərin dağıtdığı abidələrin sayı hərbi əməliyyatların getdiyi illərdə dağıdılmış abidələrin sayından çoxdur. Nadir kolleksiyası olan Kəlbəcər tarix-diyarşünaslıq muzeyi, Şuşa, Laçın, Ağdam muzeyləri və başqaları dağıdılmış, onların eksponatları dünyanın müxtəlif ölkələrində satışa çıxarılmışdır. Məsələn, Natəvanın, Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün güllələnmiş tunc heykəlləri Şuşadan aparılaraq, sonradan Gürcüstanda satışa çıxarılmış və Azərbaycan hökuməti bunları 500 min

dollara alıb Bakıya gətirmişdir. Londondakı Sotbi hərracında Laçın tarix-diyarşünaslıq muzeyinə məxsus eksponat 80 min dollara satılmışdır.

Kitabda qeyd olunur ki, ermənilərin işğal olunmuş ərazilərdə həyata keçirdikləri vəhşiliklərindən biri də tarixi abidələrdə və ayrı-ayrı tikililərdə Azərbaycan-müsəlman elementlərini erməni xaçı və yazıları ilə əvəz etmələridir. Eyni zamanda kitabda işğal olunmuş rayonların tarix-mədəniyyət abidələrinin bir çoxunun əvvəlki görünüşünü və indiki dağılmış vəziyyətini əks etdirən fotosəkillər geniş yer tutur. Burada hər bir rayonun abidələri olan ərazilərin kosmosdan çəkilmiş şəkilləri verilmişdir.

Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan abidələri, o cümlədən Urud kəndindəki məşhur kitabələr, İrəvandakı Sərdar sarayı, Göy məscid, Şah İsmayıl məscidi və s., azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyası barədə geniş məlumat da öz əksini tapmışdır.

İlk növbədə beynəlxalq ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabın ölkəmizin işğal olunmuş torpaqlarında, eləcə də indiki Ermənistan ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrini məhv etməklə bu yerlərin azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqları olmasını təsdiqləyən izləri itirmək məqsədi daşıyan erməni millətçi-daşnak siyasətinin mahiyyətini ifşa etmək baxımından müstəsna əhəmiyyəti vardır. Bu qiymətli nəşr erməni vandalizmi nəticəsində məhv olunan mədəni sərvətlərimiz haqqında dünya ictimaiyyətinə dolğun məlumat çatdırmaqla yanaşı, gələcək nəsillərin də həmin həqiqətləri bilməsi üçün çox qiymətli sənədli mənbədir.

2008-ci ildə Londonda ingilis dilində Qarabağ həqiqətlərindən bəhs edən kitab nəşr olunmuşdur. Kitab Xarici İşlər Nazirliyi və Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə işıq üzü görmüşdür.

Bu münasibətlə 11 fevral 2008-ci ildə səfirlikdə təşkil edilmiş tədbirdə Londonda akkreditə olunmuş səfirliklərin, Britaniya beynəlxalq tədqiqat mərkəzlərinin, yerli türk və Azərbaycan icmalarının, Britaniyanın müxtəlif universitetlərində təhsil alan azərbaycanlı və əcnəbi tələbələrin nümayəndələri, Azərbaycanla və bütövlükdə regionla maraqlanan müstəqil tədqiqatçılar iştirak etmişlər.

Tədbirdə çıxış edənlər “Qarabağ haqqında həqiqətlər seriyasından” növbəti kitabın Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından növbəti mühüm addım olduğunu qeyd etmiş, milli, tarixi və mədəni irsimizin təbliğ olunmasında baxımından qiymətli tədqiqat işi olduğunu söyləmişlər. Bildirilmişdir ki, kitabda Dağlıq Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olması haqqında xüsusilə xarici iştirakçılar üçün əsaslı dəlillər gətirilir, Alban memarlıq abidələrinin sonradan erməniləşdirilməsi haqqında

tarixi mənbələrə istinad edərək onların keçmişi və indiki vəziyyəti haqqında ətraflı məlumat verilir.

Təqdimat mərasimində vurğulanmışdır ki, kitab Qarabağ problemi ilə bağlı xarici tədqiqatçı və alimlərin istinad edəcəyi qiymətli mənbə rolunu oynayacaqdır.

Tədbirin sonunda qədim dövr alban tarixinə aid milli, mədəni və tarixi abidələr haqqında sənədli film nümayiş etdirilmişdir.

Həmin il fevralın 13-də Azərbaycanın YUNESKO yanındakı daimi nümayəndəliyinin təşkilatçılığı ilə Paris şəhərində ölkəmizin Xarici İşlər Nazirliyi və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ingilis dilində nəşr olunmuş “Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması” kitabının təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

Tədbirdə YUNESKO-nun İcra Şurasının sədri, katibliyin nümayəndələri, Çin, Argentina, Türkiyə, Rumıniya, Filippin, Əlcəzair, Seneqal, Liviya və Qazaxıstanın qurum yanındakı daimi nümayəndəliklərinin rəhbərləri və əməkdaşları, Fransadakı səfirliyimizin əməkdaşları, bu ölkədəki diasporumuzun təmsilçiləri və tələbələrımız iştirak etmişlər.

Daimi nümayəndəliyin rəhbəri Eleonora Hüseynova iştirakçıları salamlamış, Azərbaycanın düşar olduğu problemdən dünya ictimaiyyətinin xəbərdar olduğunu, ərazilərimizin 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğal edildiyini, bir milyondan artıq azərbaycanlının silah gücünə öz doğma yurdularından zorla çıxarıldığını, öz vətənlərində qaçqın və məcburi köçkünə çevrildiyini, beynəlxalq təşkilatların Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etməyə çalışdığını, amma bu günə qədər münaqişənin öz həllini tapmadığını diqqətə çatdırmışdır.

Kitabın tərtibçisi Xarici İşlər Nazirliyi xarici siyasətin planlaşdırılması və strateji araşdırmalar idarəsinin birinci katibi Kəmalə İmranlı diskə köçürülmüş slaydlarla kitabın əsas məziyyətləri – islamdan əvvəl Azərbaycan ərazilərində alban abidələrinin meydana gəlməsi, saxtakarlığa və iftiraya adət etmiş ermənilərin həmin abidələri özününküləşdirməyə səy etmələri, ölkəmizin tarixi və mədəni abidələrlə zənginliyi, paleolit dövrünə məxsus abidələrin mövcudluğu, Türkmənçay müqaviləsindən sonra Türkiyə və İrandan 100 minlərlə erməninin köçürülərək Dağlıq Qarabağda və digər rayonlarda yerləşdirildiyi, işğal altında olan Dağlıq Qarabağ və ona bitişik 7 rayonun ərazilərindəki Azərbaycan abidələrinin erməni qəsbkarları tərəfindən vəhşicəsinə darmadağın edildiyi, Şuşada Xurşud banu Natəvanın, Molla Pənah Vaqifin, Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün abidə və ev muzeylərinin, yüzlərlə mədəni abidələrin,

mədəniyyət evlərinin, məktəb və uşaq bağçalarının yerlə-yeksan olduğu barədə tarixi faktlara istinadla iştirakçılara ətraflı məlumat vermişdir.

Kəmalə İmranlının ssenarisi əsasında lentə alınmış sənədli film nümayiş etdirilmişdir. Filmdəki Azərbaycan təbiəti, aparılmış arxeoloji qazıntılar, işğal olunmuş ərazilərimizdəki mədəni və tarixi abidələrimizin münafişəyə qədər və ondan sonrakı vəziyyəti, ölkəmizlə bağlı bir çox tarixi faktlar, Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan abidələrinin məhv edilməsi və digər məsələlər “Dənizdən-dənizə Ermənistan imperiyası” yaratmaq siyasəti yeridən ermənilərin əsas niyyətləri barədə iştirakçılarda geniş təsəvvür yaratmışdır.

Sonda iştirakçılara “Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması” kitabı və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ingilis və fransız dillərində çap olunmuş “Qarabağ həqiqətləri” kitabçası paylanmışdır.

Kitabın müəllifi AzərTAc-ın müxbirinə verdiyi müsahibəsində bildirmişdir ki, ermənilərin işğal etdiyi ərazilərdə Azərbaycan abidələrini məhv etməsinə həsr olunmuş bu kitabın nəşri və onun Avropa ölkələrində, o cümlədən erməni lobbisinin daha fəal olduğu Fransada təqdimat mərasiminin keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz belə tədbirin burada təşkilatı Azərbaycanın işğal altındakı ərazilərdə və Ermənistandakı mədəni sərvətlərimizin bugünkü vəziyyəti barədə Fransa ictimaiyyətini məlumatlandırmaq baxımından zəruridir və uğurlu addım kimi qiymətləndirilməlidir.

19 fevral 2010-cu ildə Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan tarixinin qanlı səhifəsi – Xocalı soyqırımının ildönümü ərəfəsində “Qarabağ həqiqətləri” toplusunu yapon dilində nəşr etdirmişdir. Silsilə toplusu “Qarabağın tarixi haqqında qısa məlumat”, “Qarabağ münaqişəsinin başlanması”, “Xocalı soyqırımı”, “Erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı fəaliyyəti”, “Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün nəticələri” adlı kitabları əhatə edir. Kitablarda Qarabağın tarixi, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanması, onun nəticələri, xalqımızın yaddaşından heç vaxt silinməyəcək Xocalı faciəsi, ermənilərin dünyanın müxtəlif ölkələrində törətdiyi terror aktlarından bəhs olunur.

9 oktyabr 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Rumıniyadakı səfirliyinin təşəbbüsü və Heydər Əliyev Fondunun Rumıniya nümayəndəliyinin dəstəyi ilə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, eləcə də onun köklərindən bəhs edən, kanadalı Skot Teylorun müəllifi olduğu “Barışmaz fərqliliklər: Türkiyə, Ermənistan, Azərbaycan” və Quram Marxulia və Şəbnəm Hacıyevanın birgə müəllifi olduqları “Əzabkeş Ermənistan: mif və gerçəkliklər” kitablarının rumın dilinə tərcüməsinin təqdimatı keçirilmişdir. Təqdimat mərasimində Rumıniyada səfərdə olan xarici işlərin nazirinin müavini

Araz Əzimov, xarici ölkələrin Buxarestdə akkreditə olunmuş diplomatik korpusunun nümayəndələri, yerli Azərbaycansevərlər, türk-tatar icmasının, aparıcı QHT-lərin, elmi-tədqiqat mərkəzləri və Yazıçılar İttifaqının nümayəndələri, yerli və xarici KİV-lərin təmsilçiləri, eləcə də bu ölkədə təhsil alan və çalışan azərbaycanlılar iştirak etmişlər. Azərbaycanın Rumıniyadakı səfiri Eldar Həsənov bu gün Ermənistanın ölkəmizə qarşı davam etdirdiyi işğalçılıq siyasətinin köklərinin, onun ağır nəticələrinin dünya ictimaiyyətinə dolğun və dürüst şəkildə çatdırılmasında bu əsərlərin əhəmiyyətindən danışıbdır. Səfir qeyd etmişdir ki, bu istiqamətdə Ermənistan rəhbərlərinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Onlar xalqın bütün təbəqələrini sülhə hazırlamaladırlar. Təəssüf ki, Ermənistan hakimiyyəti öz ölkəsində illərdir münaqişənin təsirlərindən yorulan və ədalətin bərpasını arzulayan sağlam düşüncəli nəslin yetişməsinə qarşı radikal siyasət yürütməkdədir. Bu da öz növbəsində münaqişənin sülh yolu ilə ədalətli həllinə, eləcə də qonşu ölkələrlə münasibətlərin normallaşdırılmasına, bütövlükdə bölgəyə sülh və əmin-amanlığın qayıtmasına böyük maneə törədir. Səfir E.Həsənov qeyd etmişdir ki, bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan dövlətinin münaqişənin sülh yolu ilə ədalətli həllində qətiyyətli siyasət yürütdüyünü və gec-tez ölkəmizin əzəli və əbədi torpaqlarının işğaldan azad olunacağına, məcburi köçkünlərin öz doğma yurd-juvalarına qayıdacağına əminliyini bildirmişdir.

“Barışmaz fərqliliklər: Türkiyə, Ermənistan, Azərbaycan” kitabının müəllifi, Kanadanın “Esprit de Corps” jurnalının redaktoru və təsisçisi Skot Teylor dünyanın qaynar münaqişə bölgələrinə reallaşdırdığı səfərlər zamanı müşahidələrindən bəhs etmiş, Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayonun işğalı zamanı həyata keçirdiyi qanlı qırğınlar və etnik təmizləmənin nəticələri ilə bağlı geniş məlumat vermişdir. O, araşdırmalar üçün Dağlıq Qarabağa etdiyi səfər zamanı, xüsusən Xankəndi və Şuşada bütün tikililəri və mədəni abidələri dağıdılmış vəziyyətdə gördüyünü, bölgədə məskunlaşmış milliyətçi ermənilərdə müsahibə zamanı azərbaycanlılara və türklərə qarşı kin və düşmənçilik hisslərinin şahidi olduğunu, sadə və ziyalı insanlara qarşı zorla və məqsədli şəkildə aşılmağa çalışılan bu düşüncə tərzinin münaqişənin həllində müstəsna rol oynayan xalqlar arasında dialoqa zərbə vurduğunu bildirmişdir.

Skot Teylor işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarından erməni silahlı qüvvələrinin qeyd-şərtsiz çıxarılmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsinin hələ də icra olunmamasını beynəlxalq hüquq müstəvisində böyük ədalətsizlik kimi qiymətləndirmişdir. O, Osmanlı dövründə, 1915-ci ildə baş vermiş hadisələrə də toxunaraq Türkiyənin arxivlərindən, eyni

zamanda, həmin dövrdə Osmanlı dövlətində akkreditə olunmuş İngiltərə, Fransa baş konsullarının memuarlarından sitat gətirmiş və həmin sənədlərdə qondarma “erməni soyqırımı” iddiaları ilə bağlı heç bir tutarlı fakt və dəlillərə rast gəlmədiyini vurğulamışdır.

Qondarma “erməni soyqırımı” məsələsinin xarici ölkələrin parlamentlərində müzakirəyə çıxarılmasının tamamilə yanlış addım olduğunu vurğulayan Skot Teylor bu gün dünyadakı, o cümlədən Kanadadakı erməni diasporunun Türkiyə və Azərbaycan əleyhinə fəaliyyətinin fəal şəkildə davam etdirdiyini, öz çirkin ideologiyasını gerçəkləşdirmək üçün Ermənistan hakimiyyətini daim öz təsir dairələrində saxladığını bildirmişdir.

Sonda çıxış edən Heydər Əliyev Fondunun Rumıniyadakı nümayəndəliyinin rəhbəri İqbal Hacıyev etnik təmizləmə ilə müşayiət olunan Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti və onun ölkəmiz üzərində ağır nəticələrini geniş şəkildə işıqlandırdığına, eləcə də hadisələrə obyektiv, vicdanlı və dürüst yanaşdığına görə kanadalı müəllif Skot Teylorə öz təşəkkürünü bildirmişdir. O, dünyada Dağlıq Qarabağ həqiqətlərinin təbliği ilə bağlı təşəbbüslərin dəstəklənməsində Heydər Əliyev Fondunun davamlı nəcib fəaliyyətindən ətraflı bəhs etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar. Dekabr, 1994 - iyun, 1995. K.3 / H.Ə.Əliyev; Buraxılışa məsul: R.Mehdiyev, H.Orucov. – Bakı: Azərnaşr, 1997, 488 s.*

2. *Heydər Əliyev irsi. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası: Yeni Azərbaycan Partiyası. – Bakı, 2007, 862 s.*

3. *Heydər Əliyev dünyanın gözü ilə. – Bakı: “Təhsil” nəşriyyatı, 2003, 148 s.*

4. *Əliyev İlham. İnkişaf - məqsədimizdir. Avqust 2005 - sentyabr 2005. K.12 / Burax. məs. akad. R.Mehdiyev. – Bakı: Azərnaşr, 2013, 400 s.*

5. *Abdullayeva S. Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğini uğurla davam etdirir // 525-ci qəzet, 2014, 15 fevral, s.14.*

6. *Dünyanı heyran qoyan insan / İdeya müəll. və burax. məs. akad. R.Mehdiyev. – Bakı: Azərnaşr, 2004, 376 s.*

7. *Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri Misir Mərdanovun Azərbaycan müəllimlərinin XIII Qurultayına hesabat məruzəsi. – Bakı, 22 sentyabr 2008-ci il. – Bakı: “Təhsil” nəşriyyatı, 2008, 340 s.*

8. Məhərrəmov A. *Beynəlxalq kitab sərgisinin açılışı* // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2009, 12 sentyabr
9. Müstəqil Azərbaycan – 20 il. – Bakı, 2011, 640 s.
10. Xələfov A. *Heydər Əliyev əsərlərinin nəşri və təbliği* // *Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal*. – Bakı: BDU, 2002, №2, s.5-16.
11. YUNESCO-Azərbaycan: *Gələcəyə körpü* / Tərt. ed.: Rasim Süleymanov, Azad Axundov. – Bakı: "Təhsil" nəşriyyatı, 2005, 160 s.
12. Əliyev Ə. *Strasburqda Nizami Gəncəviyə həsr olunan beynəlxalq konfrans keçirilmişdir (Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə keçirilən konfrans haqqında)* // "Azərbaycan" qəzeti, 2014, 16 fevral, s.7.
13. *Heydər Əliyev Fondu / Ön söz Mehriban Əliyeva*. – Bakı, 2005, 103 s.; 2009, 205 s.
14. *Müharibə və tarixi mədəniyyət abidələrimiz* / Heydər Əliyev Fondu: Azərbaycan MEA İnsan Hüquqları İnstitutu. – Bakı: 2006, 63 s.
15. *Heydər Əliyev Fondu (Xatirə kitabından səhifələr)*. – Bakı, 2006, 67 s.; 2009, 99 s.
16. *Fəxri xiyaban: Soraq kitabı* / Heydər Əliyev Fondu. – Bakı, 2007, 208 s.
17. *Azərbaycan Xalçaları. Qarabağ qrupu* / Heydər Əliyev Fondu. – Bakı: Elm, 2010, 272 s.
18. *Heydər Əliyev Fondu. Miniatur Kitab Muzeyi*. – Bakı, 2012, 295 s.
19. *Bakı-Tiblisi-Ceyhan boru kəməri: Qərbə açılan neft pəncərəsi* / Heydər Əliyev Fondu. – Bakı, 2006, 174 s.
20. *Muğam ensiklopediyası* / Heydər Əliyev Fondu. – Bakı, 2008, 215 s.
21. *Nəvvab M.M. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası*. Bakı, 1993.
22. *Ordubadi M.S. Qanlı illər*. – Bakı, 1991.

Rasim Suleymanov

**International Importance of Publications of the Heydar Aliyev
Foundation about Garabagh Reality**

SUMMARY

Starting its activity since 2004, the Heydar Aliyev Foundation has been actively participating in building a new society and contributing to the social

and economic development of the country, by implementing various projects in spheres such as education, public health, culture, sports, science and technology, environment, and social and other spheres. First Lady of the Republic of Azerbaijan Mehriban Aliyeva is the President of the Heydar Aliyev Foundation.

Keywords: *cultural heritage, genocide, Khojali tragedy, Heydar Aliyev Foundation, international-legal acts, world community, Azerbaijani truths.*

Расим Сулейманов

**Международное значение изданий Фонда Гейдара Алиева
о Карабахской действительности**

РЕЗЮМЕ

Фонд Гейдара Алиева, функционирующий с 2004 года, принимает активное участие в строительстве нового общества, вносит вклад в социально-экономическое развитие страны благодаря реализации различных проектов в области образования, здравоохранения, культуры, спорта, науки и технологии, экологии, социальной и других сферах. Президентом Фонда Гейдара Алиева является первая леди Азербайджанской Республики Мехрибан Алиева.

Ключевые слово: *культурное наследие, геноцид, Ходжалинская трагедия, Фонд Гейдара Алиева, фундаментальное издания, международное сообщество, Азербайджанское действительность.*

Rəyçilər: *dos. K.İ.Aslan, dos. Ə.Q.Bayramov*

Əliş AĞAMİRZƏYEV

*Bakı Slavyan Universiteti jurnalistika kafedrasının dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

BİZ NİYƏ OXUYURUQ?

XÜLASƏ

Bu məqalədə müəllimin azalması səbəblərinin izahının vacibliyi elmi əsaslarla vurğulanır. Burada göstərilir ki, həmin problemi yaradan səbəblər hərtərəfli araşdırılmalı, nəticələr ümumiləşdirilməli, həmçinin konkret təkliflər hazırlanmalıdır. Bu məqalədə müəllif "biz niyə bədii ədəbiyyat oxuyuruq", "müasir oxucunun konkret tələbatı nədir" kimi suallara cavab tapmağa və kitaba müraciətin əsas səbəbini açmağa çalışır.

Açar sözlər: kitab, müəllim, bədii ədəbiyyat, oxu.

Əksər ziyalılar, sosioloqlar, psixoloqlar, ədəbiyyat adamları, ümumiyyətlə bugünkü cəmiyyətdə gedən proseslər haqqında fikir yürüdən hər bir mütəxəssis dövrümüzün əsas problemlərindən biri kimi indiki nəslin, daha dəqiqi, bütövlükdə cəmiyyətin kitaba marağının azalmasından, müəllim səviyyəsinin aşağı düşməsindən ağızdolusu danışirlar. Xüsusilə ötən əsrin 70-80-ci illərində mövcud olan müəllim səviyyəsi ilə müasir durum müqayisə olunur, kütləvi "oxumamaq" mərazinin gələcəkdə daha böyük mənəvi, intellektual, peşə-ixtisas və hətta fiziki faciələrə gətirib çıxaracağı haqqında narahatlıqlarını ifadə edirlər. Müəllim səviyyəsinin aşağı düşməsindən, xüsusilə gənc nəslin kitab oxumamasından gileylənmək artıq sanki dəb halını alıb.

Doğrudur, bu narahatçılıq başadüşüləndir və həm elmi, həm də əyani əsasları özünü büruzə verir. Amma problemin yalnız görünən tərəflərindən danışaraq, ümumi fikirlərlə hamıya bəlli məlumatları təkrarlamaqla, məsələnin mahiyyətinə nüfuz etmədən, çıxış yolları haqqında elmi əsaslara söykənən fikirlər irəli sürmədən heç bir problem həll olunmur. Sözügedən problemi təkcə ictimai, mənəvi aşınmalarla və ya elmi-texniki nailiyyətlərdən düzgün istifadə olunmaması ilə izah etmək yanlışlıq olardı. Müəllim səviyyəsinin aşağı düşməsinin əsl səbəblərinə, onu doğuran amillərə

sosiologiya və digər aidiyyatı elmlərin əsas elmi müddəaları, elmi əsas, meyil və qanunauyğunluqlarından, nəşriyyat işi və təhsilin səviyyəsi, sosial həyatın xüsusiyyətlərindən çıxış edərək nüfuz etmək olar.

Mütaliə səviyyəsinin aşağı düşməsi bugün bütün dünyada müşahidə olunan tendensiyadır və əksər inkişaf etmiş ölkələrdə bu problem ixtisaslaşmış institutlar səviyyəsində araşdırılır, əldə olunan nəticələr təhlil edilir və nəşriyyat işinin təşkilində bu nəticələrdən istifadə olunur. Azərbaycanda isə, təəssüf ki, bu istiqamətdə heç bir tədqiqat aparılmır. Bu səbəbdən də mövcud problem haqqında ifadə olunun fikir və mülahizələr heç bir tədqiqata söykəyə bilmir, fakt və rəqəmlərə əsaslanmır. Ən yaxşı halda qonşu ölkələrdə aparılan tədqiqatlara söykənilir ki, bu da məqbul hesab edilə bilməz. Çünki hər bir ölkədə kitab nəşri, informasiya yaradıcılığı və mütaliə səviyyəsinə təsir göstərən spesifik amillər vardır və bu amillər ayrı-ayrı ölkələrdə özünü başqa cür göstərir.

Ölkəmizdə mütaliə səviyyəsinin aşağı düşməsindən danışmadan əvvəl, bu sahəni öyrənən institutlar yaradılmalı, tədqiqatlar aparılmalı, problem, onu doğuran səbəblər elmi, həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən öyrənilməlidir. Yalnız bundan sonra, real fakt və rəqəmlərə əsaslanaraq problem və onun həlli yollarından danışmaq olar.

Əvvəlcə onu qeyd edək ki, biz mütaliədən danışarkən, bədii ədəbiyyatın mütaliəsini nəzərdə tuturuq. Çünki, elmi ədəbiyyatın, ixtisas kitablarının mütaliəsi hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da, təhsil və elmin inkişaf səviyyəsi ilə birbaşa əlaqədardır. Bu istiqamətdə araşdırmalar tamamilə fərqli istiqamətdə, fərqli arqumentlərlə aparılmalıdır.

Fikrimizcə, bədii ədəbiyyatın mütaliəsi istiqamətində tədqiqatlar aşağıdakı suallardan çıxış edərək qurulmalıdır:

- 1. Biz, yəni insanlar niyə oxuyuruq və ya niyə oxumalıyıq?**
- 2. Biz nəyi və necə oxumalıyıq?**
- 3. Biz niyə oxumuruq?**
- 4. Mütaliə səviyyəsini necə qaldırmaq olar?**

Birinci və ikinci sual sırf elmi-nəzəri xarakter daşıyır və dünyanın bütün ölkələrində eyni mahiyyət kəsb edir. Bu suallara həsr olunmuş kifayət qədər tədqiqat işləri vardır. Dünyaca məşhur sosioloqlar, psixoloqlar və s. öz əsərlərində mütaliənin şəxsiyyətin formalaşmasında, dünyanın dərkində, bəşəriyyətin inkişafında və s. rolunu əsaslandırırırlar. Belə tədqiqatlar bugün də davam etdirilir.

İkinci və üçüncü sual isə hər bir ölkədə özünü başqa cür göstərə bilər. Ölkədə sosial həyat səviyyəsindən tutmuş təhsilin səviyyəsinə qədər, sənaye-

ləşmə səviyyəsindən urbanizasiya problemlərinə qədər, mətbuatdan internet-ləşmə səviyyəsinə qədər bir çox amillər həmin ölkədə bu sualları özünəxas şəkildə izah edə bilər.

Yuxarıda sadaladığımız suallar kifayət qədər geniş və ətraflı tədqiqat işləri tələb edir. Bir məqalədə, təbii ki, bu sualları izah etmək mümkünsüzdür. Ona görə də biz hər bir sualı ayrıca bir məqalədə, qısa da olsa, öyrənməyə, Azərbaycanda bu sahədə mövcud vəziyyət haqqında ümumi mənzərə yaratmağa cəhd edəcəyik. Bu məqalədə “Biz niyə oxuyuruq?” sualını təhlil etməyi qarşıya məqsəd qoymuşuq.

Fransız filosofu Frensis Bekon deyirdi ki, kitablar – zaman dalğalarında səyahət edərək öz qiymətli yükünü ehtiyatla nəsil-dən-nəslə daşıyan fikir gəmiləridir. Neçə əsrlərdir insanoğlu öz fikirlərini, təcrübəsini kitab şəklində gələcək nəsillərə ötürür, amma görək bugünkü nəsil o qiymətli xəzinəni qəbul etmək istəyirmi? Biz oxumağı yadırgamışıqmı? Ötən sərin 70-80-ci illərində kitab mağazalarında V.Babanlının, S.Qədirzadənin, İ.Əfəndiyevin və s. əsərlərini oxumaq üçün saatlarla növbə gözləyən, əldə olan kitabların kitabxanaya qaytarılmasının həsrətlə gözləyən Azərbaycan oxucusu bugün niyə belə az kitab oxuyur? Xüsusilə uşaqlar, yeniyetmələr kitaba can atmırlar, kitabı həyatı zərurət hesab etmirlər.

Bəs kitab oxumadan yaşamaq olarmı? Əlbəttə, olar. Kitabı “informasiya” ilə əvəz etmək olar. Amma onda ağrı-acını, sevinci duyan, hissi-həyəcanı yaşayan, ümid verən, xəyal qurmağı bacaran insan yetişməz. İnsanı digər canlılardan üstün edən cəhət məhz bu deyilmə? Bəşər sivilizasiyasının təcrübəsi göstərir ki, kitab oxumadan şəxsiyyət yetişə bilməz. Kitab mənəvi və mədəni dəyərləri formalaşdırır, fikirləşməyi, təhlil etməyi, özümüzü və başqalarını qiymətləndirməyi öyrədir. Məhz kitab bizi başqa dünyalara, başqa zamanlara apara bilir, başqalarının hiss və həyəcanını yaşamağa, duyğularını bölüşməyə imkan yaradır. Kitab oxuyarkən bizim imkanlarımız tamamilə sərhədsizdir: başqalarının həyatını yaşayır, onların rolunu oynayırıq, ölkələri, dövrləri dəyişirik. Bu estetik zövqü digər heç bir vasitə bizə yaşada bilmir.

Fikirləşmək olar ki, yüksək informasiya texnologiyaları əsində hekayə, roman, şeir oxumaq köhnə məşğuliyyət deyilmə? Televiziya, xüsusilə də internet onları artıq öldürüb. Xeyr, bugün hələ də əhəlinin əhəmiyyətli bir hissəsi bu “köhnə adət” davam etdirir.

Kitabın insanın formalaşmasında rolu, həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən təkmilləşdirməsi barədə kifayət qədər özünü təsdiq etmiş məlumatlar var. Kitab insanın lüğət tərkibini zənginləşdirir, ünsiyyət qurmağa kömək edir, özünənam hissini gücləndirir, yaradıcılıq xüsusiyyətləri formalaşdırır.

Mütaliə etməklə biz fikirlərimizi səlis ifadə etmək bacarığına yiyələnirik, natiqləşirik, daha yaxşı həmsöhbət oluruq, başqalarına qulaq asmağı bacarıyıq. Söhbət zamanı özümüzü daha erudisiyalı, daha bilikli göstəririk, özümüzdə inamımız artır. Əsərin mətninə konsentrasiya olmaqla kənardakı hadisə və əşyalara diqqət göstərməmək, obyektivlik və qərarqəbuletmə vərdişləri formalaşır. Mütaliə sosial münasibət vərdişlərinin yaranmasına kömək edən simulyator kimi özünü göstərir.

Tibb alimlərinin qənaətinə görə, bədii ədəbiyyatın mütaliəsi insanın sağlamlığına da bilavasitə təsir göstərir. Məsələn, nəsr əsərlərinin oxunmasının tibbi cəhətdən xeyirli olduğunu elmi təcrübələrlə təsdiq edirlər: təsvirlər, metaforalar, emosional dialoqlar insan beyninin ayrı-ayrı hissələrini stimullaşdırır.

Mütaliə stressi azaldır, yaddaş və düşüncəni, konsentrasiyanı gücləndirir, yuxunu, beyin hüceyrələrinin fəaliyyətini tənzimləyir, insanı Alsqeymer xəstəliyindən qoruyur, insanı cavanlaşdırır. Mətnin zənginliyi, ritmi psixikanı sakitləşdirməklə orqanizmi stresdən azad edir. Hadisə və süjetlərin zənginliyi insanı hər bir detallı yadda saxlamağa vadar edir ki, bu da beynin, yaddaşın məşqinə, cilalanmasına yardım edir.

Amma çətin ki, kim isə məhz yuxarıda sadaladığımız səbəblərə görə kitab oxumaq həvəsinə düşür. Bizi kitab oxumağa vadar edən səbəblər tamamilə başqadır. Bəs niyə biz kitab oxumaq istəyirik?

1. Kitab oxuyarkən biz güclü emosiyalar yaşayırıq.

Əgər kitabda emosiya yoxdursa, kitabdan heç bir zövq almırıq. Bizə bu əlavə uydurma emosiyalar nə üçün lazımdır. Gəlin baxaq, biz kitab qəhrəmanı ilə özümüzü nə qədər güclü, haqlı, nəzakətli hiss edirik, özümüzdə inanırıq, mübarizə aparırıq, daha güclü sevirik. Və ya onunla ağlayır, əzilir, əzab çəkirik. Kitabı oxumağa başlarkən, şüuraltı olaraq əvvəlcədən qəhrəmanlarla birlikdə həyacanlanmağa, qorxmağa, narahat olmağa, darıxmağa, nifrət etməyə, sevməyə və s. razılaşıırıq. Real həyatda özümüzdə rəva görə bilmədiyimiz və ya yaşaya bilmədiyimiz, çəkdiyimiz, amma çox istədiyimiz o emosiyaları mütaliə edərkən yaşayırıq (Televiziya serialları da eyni xarakterə malikdir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə seriallar kifayət qədər geniş auditoriyanı öz arxasınca apara bilir). Biz əvvəlcədən o hissləri yaşayacağımızla razılaşıırıq, amma nəzarət öz əlimizdədir. Mütaliə edərkən heç nədən, heç bir şeydən çəkinmədən istənilən fantaziyani qura bilirik, çünki “heç nə olmayacağı” da bilirik. Burda biz tamamilə təhlükəsiz bir məkəndəyik, özümüzdə real həyatda rəva görmədiyimiz, kənar fikirlər, eqomuz səbəbindən özümüzdə yaraşdırmadığımız, yaşamaq istədiyimiz, amma yaşaya bilmədiyimiz hər şeyi burda edə bilirik. Bu zaman özümüzü daha həqiqi, daha

canlı hiss edirik. Burada biz özümüzü daha cavan, enerjili, çılğın hiss edirik, təbiətin və sosial həyatın yaratdığı çərçivələr aradan qalxır.

2. Biz özümüzü dərk edirik.

İnsanın həyatı emosiyalar axınıdır. Bəzən emosiyalara o qədər qapanırıq ki, ayrı-ayrı emosiyaları dərk etməyə, anlamağa belə zaman ayıra bilmirik. Mütaliə zamanı biz hadisələrin həm iştirakçısı, həm də müşahidəçisi kimi mətnə kilidlənsək də, həm də bu hadisələrin təxəyyül olduğunu bilirik. Hadisələri saxlayıb geri dönərək, hansısa səhifədəki məsələyə yenidən baxa bilmək, məsələni yenidən dərk etmək imkanımız var. Obrazın emosional gücü nə qədər güclüdirsə, biz onu bir o qədər çox dərk etməyə çalışırıq. Həm mətndəki, həm də həyatda baş verən real hadisələrə öz baxış bucağımızdan baxırıq. Sən demə mənim də belə hisslərim, fikrlərim, çətinliklərim var imiş deyə düşünürük. Bir növ, mütaliə insanın eyni vaxtda həm bir başqası, həm də özü ilə söhbətidir. Bax bu söhbət, bu görüş insan psixikasının inkişafında başlıca şərtlərdən biridir. Elə bil, mütaliə bizdə malik olduğumuz, amma özümüzün bilmədiyimiz tamamilə yeni hisslərimizi canlandırır. Əslində isə belə deyil. Sadəcə mütaliə edərkən biz hadisələrə daha spontan yanaşır, bəlkə də tamamilə başqa hisslər yaşayır və öz emosiyalarımızı dərk edirik. Bu yenilik, bu hisslər dalğası aram-aram insan psixologiyasına, insanın dünya dərkinə öz təsirini göstərir. Və təbii olaraq bu dəyişmə insanın real həyatında da öz sözünü deyir.

3. Biz həmsöhbət tapırıq.

Mütaliə həm də müəlliflə söhbət etməkdir. Yüksək intellektli, savadlı, nəhəng şəxsiyyətlə həmsöhbət oluruq və sanki özümüz də “böyüyürük”. Sanki müəllif bizi eşidir, anlayır, fikirlərimizə şərik olur, bizi dinləməkdən yorulmur. Amma real həyatda heç də həmişə belə olmur. Həmsöhbəti çox vaxt məkan və zamandan asılı olaraq biz seçmirik. Mütaliə zamanı həmsöhbəti biz özümüz seçirik, əsər bitəndə isə elə hiss edirik ki, ən yaxın dostumuzdan ayrılıırıq. Amma bu dostumuza istənilən vaxt dönmək imkanımız var. İnsan üçün öz həyatını özünün idarə edə bilməsi hissini yaşamaq çox vacibdir. Bu mənada yeniyetmələrin kitab oxuması, mütaliə etməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əgər kimsə ətrafdakılarla ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkirsə, daha çox özünə qapanaraq münasibətlərdə özünü ifadə etməkdən çəkinirsə, özünə dostlar qazana bilmirsə, o bunu kitab məkanında qazana bilir. Bu məkanda ünsiyyət problemləri yoxdur. Qazanılan təcrübə isə yavaş-yavaş həyatda da özünü göstərəcəkdir.

4. Biz yaxşıya doğru dəyişirik.

Mütaliə insanı dəyişir – bu ifadə hamıya məlumdur. Şopenhauer deyirdi ki, kitab oxumaq başqasının başı ilə düşünməkdir. Kitab oxuyarkən sanki bütün bəşəriyyətin təcrübəsini özümüzünküləşdirmək imkanı əldə edirik. Mütaliə edən insanın şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olaraq, bu təcrübədən yararlanmaq özünü fərqli cəhətdən göstərə bilər. Kim isə kitab qəhrəmanlarının hərəkətlərini eynilə təkrarlaşdırmağa cəhd edə bilər. Bu xüsusilə də yeni-yetmələrdə özünü daha qabarıq göstərir. Belə mütaliə insanı təkrarçılığa, sxematikliyə apara bilər. Yalnız informasiya toplamaq insanı mənəvi cəhətdən zənginləşdirə bilməz. Çox təəssüf ki, bugünümüzdə belə insanlara, düşünmək istəməyən, məsələləri eynilə təkrarlaşdırmağa üstünlük verən oxuculara daha çox rast gəlirik.

Bir qisim oxucular isə mütaliə edərək bu təcrübədən daha yaradıcı yararlanırlar, hadisələri, ideyaları təhlil edir, öz hisslərini qatır, daha dəqiq desək, düşünərək mütaliə edir. Bu qisim insanlar üçün kitab sanki psixoloqla söhbəti xatırladır. Tamamilə təhlükəsiz, idarə olunan bir məkanda öz nifrət və sevgini, qorxu və sevincini, təəssüf və həsədini ifadə edə bilərsiniz. Qəhrəmanın düşüncələrini özününküləşdirərək inkişaf etdirirsiniz. Və yaxşıya doğru dəyişirsiniz. Təsadüfi deyil ki, elə psixoloqlar da öz pasientlərinə çox vaxt mütaliə etməyi, məhz yaxşılaşmaq üçün kitab oxumağı tövsiyə edirlər. Kitab öz hisslərini, hələ dərk etmədiyiniz, yaşamadığınız hisslərini kənardan görmək imkanı yaradır. Nəticədə gözlənilməz qərarlar, müşahidə etmədiyiniz imkanlar açılır və həyat yaxşıya doğru dəyişir.

5. Biz yaradıcı oluruq.

İnsanın öz yaradıcılıq xüsusiyyətini dərk etməsi çox güclü hissdir. Hər bir insan özünün yaradıcı olmağını arzulayır. Bəzi insanlarda bu özünü güclü göstərir və yazıçı, rəssam, heykəltaraş və s. yetişir. Bəzi insanlarda isə bu xüsusiyyət özünü büruzə verə bilmir. Mütaliə insanda məhz bu xüsusiyyətlərinin ikinci həyatını yaşadır. Mətnə daxil olmuş oxucu müəlliflə razılaşmadıqda əsərin süjet xəttini öz düşüncəsində özü istədiyi kimi inkişaf etdirir və öz süjet xəttinin daha uğurlu olduğunu düşünür. Bəzən fərqli süjet xəttinə görə müəllifi hətta qınayır da. Müəlliflə yaradıcı mübahisəyə belə gedir. Bəzən özünü müəllifdən daha böyük görür. Əsərin sonu, final xoşbəxt sonluqla bitməsə, oxucu bununla razılaşmır, özü yeni süjetlər quraraq ədaləti bərpa etməyə çalışır, müəllif məhz onun kimi düşünmədiyinə görə qınanır (Bu qınaq bəzən o qədər güclü olur ki, hadisələr, süjetin təxəyyül olduğu bilinsə belə, real həyatda yazıçının özünə iradlar bildirilir. Belə faktlar məlumdur).

İnsan öz həyatının böyük hissəsini məhz öz-özü ilə söhbətlə keçirir. Günümüzün yalnız bir neçə saati həmsöhbətlə keçir, qalan vaxt daxili söhbət,

dialog, daha doğrusu daxili monoloq, nəqlətməyə həsr olunur, xəyallar qurulur. Bu xəyallar da vahid süjet xəttinə malik olur. Mütaliə insanın bu yaradıcılıq keyfiyyətlərini daha da yüksəldir, özümüzün də sezmədiyimiz yeni yaradıcılıq xüsusiyyətlərimizi büruzə verir. Nəticədə insanın təxəyyülü, daxili yaradıcılıq xüsusiyyətləri daha da zənginləşir. Və bu yaradıcılıq xüsusiyyətləri real həyatda da asta-asta özünü büruzə verir.

Deməli, insanlar yuxarıda sadaladığımız səbəblərə görə mütaliyəyə can atırlar. Öz növbəsində bədii ədəbiyyat da insanlara bu təsirləri göstərmək gücündə olmalıdır. Azərbaycanda müasir dövrdə belə ədəbi əsərlər yaranırmı və yaranırsa, insanlar istədiklərini bu əsərlərdən ala bilirlərmı, bu əsərlər hamı üçün əlçatandırmı, oxucular bədii ədəbiyyatı necə əldə edə bilirlər, ümumiyyətlə yeni yaradılan bədii əsərlər haqqında məlumat ala bilirlərmı – bütün bunlar hər biri ayrı-ayrılıqda ciddi araşdırmalar tələb edir. Biz gələcək araşdırmalarımızda bu məsələlərə qayıdacağıq.

Bədii ədəbiyyatın mütaliəsi insanın həyatında ən vacib zövq, həzz mənbələrindən biridir. Bədii ədəbiyyatın iki əsas məqsədi, vəzifəsi var: birincisi, o, insanlarda mütaliə vərdişləri, asılılığı yaradır. Biz hadisələrin necə inkişaf edəcəyi, sonra nə baş verəcəyini bilmək üçün səbirsizlənik, səhifələri tez-tez vərəqləyərək hadisələrin sonunun necə bitəcəyini bilmək üçün həyəcanlanırıq – bütün bunlar əsl hərəkət, adrenalin, dinamika. Bu bizə yeni sözlər, ifadələr öyrənməyə, başqa cür düşünməyə, irəli can atmağa stimül verir. Biz mətndən həm həzz alır, həm də inkişaf edirik. Və bu həzzi yenidən yaşamaq üçün yenidən kitaba müraciət edirik.

İkincisi, bədii ədəbiyyat empatiya yaradır. Biz televizora və ya filmə baxarkən digər insanlarla baş verənlərə baxırıq, mütaliə zamanı isə biz öz təsəvvürlərimizdən istifadə edərək yeni dünya yaradıırıq, ətrafa başqalarının gözü ilə baxırıq. Ətraf mühitin elə bizim özümüz olduğunu dərk edirik. Başqalaşırıq, öz dünyamızda dəyişirik. Bədii ədəbiyyat bizi başqa dünyalara apara bilir. Bizim heç vaxt olmadığımız yerlərə, dövrlərə apara bilir. Bu isə bizi öz dünyamızdan narazı salır. Biz öz dünyamızı, öz təsəvvür və düşüncələrimizi dəyişmək istəyirik.

Alish Agamirzayev

Why do we read?

SUMMARY

This article touches upon the factors decreasing of the reading. It was shown that the reasons giving rise to the problem should be carefully analyzed. The autor strive to answer to the question, why do we read a book? He tries to demonstrate the modern reader's request, and show the main cause for appeal to the book.

Key words: book, reading, literature (belles-lettres)

Алиш Алимйрзоев

Почему мы читаем?

РЕЗЮМЕ

В данной статье подчеркивается важность изъяснения причины уменьшения чтения на научной основе. Демонстрируется и то, что причины породившие данную проблему должны быть тщательно исследованны, результаты - подытожены, а также должны быть подготовлены конкретные предложения. В данной статье автор стремится найти ответ на вопрос, почему мы читаем художественную литературу, он также затрагивает вопрос того, какие конкретно требования есть у современного читателя, и старается продемонстрировать главную причину обращения к книге.

Ключевые слова: книга, чтение, художественная литература.

Rəyçi: s.f.d., dos. E.A.Babayev

Nailə MEHRƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCANDA TƏRCÜMƏ SƏNƏTİNİN İNKİŞAFI TARİXİNDƏN

XÜLASƏ

Məqalədə xalqlar arasında mühüm ünsiyyət vasitəsi olması, ədəbiyyatların zənginləşməsində tərcümə əsərlərinin rolu, dünya ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və s. haqqında bəhs olunur.

Açar sözlər: bədii tərcümə, bədii tərcümə tarixi, bədii tərcümə sənəti, dünya ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı.

“Bu gün ədəbi, estetik, mədəni sərvətlər mübadiləsi insanlar və xalqlar arasında ruhi, mənəvi yaxınlığın, anlaşmanın ünsiyyəti, nəhayət, bir-birinə dostluq hissləri, məhəbbət yaratmağın qüdrətli amilidir. Bu elə bir körpüdür ki, onu heç bir sel uçura bilməmiş və bilməyəcək; xalqlar arasında davadalaşlar olmuş, yunanlarla iranlılar qanlı vuruşmalara girişmişlər. Roma sezarları bir çox ölkələri fəth etmiş, bir çox xalqları əsarət altına almış, şəhərləri, kəndləri xarabazara çevirmiş, çayların üstündə tikilmiş körpüləri dağıtmışlar. Lakin Homer, Horatsi, Firdovsi, Nizami əsərlərinin ürəklər arasında yaratdığı körpü hər zərbəyə davam gətirmiş, uçulub dağılmamışdır” [16, 6].

Fikrimizcə, akademik Mirzə İbrahimovun bu fikirləri həqiqətdir. Çünki ədəbi-bədii əsərlər, onların tərcümələri xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır, xalqlar arasında dostluq körpüsü salır, insanların mənəviyyatını, estetik zövqünü yüksəldir. Buna görə də insanlar ən qədim dövrdən tərcümə sənəti ilə, tərcümə əsərləri ilə maraqlanmış və onun inkişafına səy göstərmişlər. Qədim dünyanın görkəmli müdriklərindən Demosfen demişdir: “Tərcümə həyatın ən qiymətli xəzinəsidir, çünki o, sənə zənginlik bəxş edir. Pis tərcümə ən çirkin adamdan da betərdir” [6, 3].

Yaşadığımız zəmanəyə müxtəlif adlarla yanaşı, “tərcümə əsri” demək də məqsədəuyğundur. Çünki iqtisadi, mədəni əlaqələrin son dərəcə geniş vüsət aldığı, müxtəlif xalqların bir-biri ilə ünsiyyətinə daha çox ehtiyac olduğu indiki şəraitdə tərcümə mühüm vasitələrdən sayılır. Tərcümənin

əhəmiyyətini Azərbaycan şairləri, alimləri, filosofları, ədəbiyyatşünasları dərindən dərk etmiş, onlar xarici dillərdən ana dilimizə və ana dilimizdən xarici dillərə əsərlərin tərcüməsinə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Azərbaycanın görkəmli ziyalıları qədim zamanlardan ayrı-ayrı xalqların dillərindən elmi, ədəbi əsərlərin tərcüməsinə yüksək qiymətləndirmişlər. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov yazır ki, Azərbaycanda elmi və ədəbi əsərlər tərcüməsinin tarixi uzundur. Min illər əvvəl müxtəlif ölkələrdə (Yunanstanda, İranda, Romada və s.) yaranmış folklor nümunələrinin, mifologiyanın və klassik əsərlərin ayrı-ayrı motivlərinin bizim xalq arasında yayılması folklorumuza və elmi, bədii fikrimizə sirayət etməsi, həmçinin bizim yaratdıqlarımızın onlara təsiri, məhz bu qarşılıqlı mədəni əlaqələrin nəticəsidir. Bu humanist işdə şifahi və yazılı tərcümələrin rolu böyükdür. Təbiidir ki, orta əsrlərdə və zəmanəmizə gəldikcə tərcümənin miqyası xeyli genişlənmiş, yaşadığımız günlərdə isə bizim ölkədə və bütün dünyada misilsiz miqyas almışdır [16, 7].

Hələ sovet dövründə – 20 may 1983-cü ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi tərcümə işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında qərar qəbul etmişdi. Qərarda müxtəlif elm və bilik sahələri üzrə, o cümlədən ədəbi-bədii əsərlərin tərcüməsinə geniş yer verilməsi qeyd olunmuşdu. Qərarda göstərilirdi ki, A.Puşkin, M.Lermontov, L.Tolstoy, F.Dostoyevski, A.Çexov, M.Qorki, V.Mayakovski, M.Şoloxov, A.Tvardovski və başqalarının əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir [1].

Tərcümənin, xüsusilə bədii tərcümənin uzun yol keçməsi bu sahədə problemləri ümumiləşdirən tərcüməşünaslığın yaranmasına səbəb olmuşdur. Tərcüməşünaslıq dilçiliyin bir şöbəsi kimi özünü göstərir. Tərcüməşünaslığın mövzusunun tərcümə fəaliyyəti məsələləri, tərcümə prosesinin ümumi qanunauyğunluqlarını işıqlandırmaq problemləri təşkil edir. Tərcümə olduqca geniş bir anlayışdır. Çünki tərcümə prosesinə daxil olan materialların özü çoxcəhətli və əhatəlidir. Tərcümə materialının (orijinalın) dilinin tərcümə olunacaq dilin lüğət tərkibinə təsirinin tədricən reallaşması, materialların forma və məzmun etibarilə müxtəlifliyi də tərcümə anlayışının əhatəliliyinə təsir edən amillərdəndir. Tərcümə olunan materialın və tərcümə prosesinin müxtəlifliyi tərcümənin iki müxtəlif növünü əmələ gətirir ki, bunlardan birincisi bədii tərcümə, digəri isə informativ tərcümə hesab edilir [6, s.6].

Bədii tərcümədə bədii mətnlərin, bədii ədəbiyyatın tərcüməsi nəzərdə tutulur. Odur ki, bədii tərcümənin özünəməxsus metod və üsulları mövcuddur. İnfomativ tərcümədə isə elmi, rəsmi, ictimai-publisistik üslubda yazılmış mətnlər tərcümə olunur. Doğrudur, bədii tərcümə ilə ədəbiyyatşünaslıq elmi

də məşğul olur. Lakin informativ tərcüməni, yalnız dilçilik elmi tədqiq edir. Tərcüməşünaslığın dilçilik elminin bir şöbəsi olması 3 zərurətdən doğur:

1) Tərcümə prosesi nitq fəaliyyətinin xüsusi növüdür. Buna görə də bilavasitə nitq fəaliyyəti ilə məşğul olan elm bu sahəyə biganə qala bilməz;

2) Məlumdur ki, tərcümə prosesində bir dildən başqa dilə tərcümə zamanı başqa bir dildə yeni mətn yaranır. Bu yeni mətndə orijinala uyğunluq əsas və zəruri cəhət hesab edilir. Bu uyğunluğu qorumaq və saxlamaq üçün mütləq tərcümə prosesinin dəqiq başa çatması tələb olunur. Odur ki, tərcüməçi hər iki dili mükəmməl bilməli, söz və ifadələrin qarşılığını (ekvivalentini) düzgün müəyyənləşdirməlidir. Həmçinin orijinaldakı fikrin dil vahidləri vasitəsilə dəqiq verilməsi, dil normalarının pozulmaması tələb olunur;

3) Tərcümə olunacaq mətn dilin orijinal xüsusiyyətlərini kəsb etdiyindən, bəzən tərcümədə fikri dəqiq ifadə etmək çətinliyi qarşıya çıxır. Bu zaman tərcüməçi çətinlik törədən söz və ifadələr ya olduğu kimi verilir, ya da həmin söz və ifadələr kalka yolu ilə tərcümə olunur [6, 6].

Qeyd etmək zəruridir ki, istər elmi, istərsə bədii tərcümənin müvəffəqiyyətli, təsirli, yüksək dərəcədə faydalı olması üçün əvvəlcədən düzgün yol tutmağın, düzgün nəzəri fikirlərə əsaslanmağın əhəmiyyəti böyükdür. Bədii əsərlərin tərcüməsində əsla yol verilməz olan, əsərin bütün gözəlliklərini, təsir qüvvəsini, ifadə etdiyi fikirləri pozub dağıdan formal, mexaniki tərcümə elmi əsərlərin də tərcüməsinə öldürücü təsir göstərir. Onu da qeyd etməliyik ki, bədii tərcümənin nəzəriyyəsi də özü kimi mürəkkəb hadisədir. Burada şablon, stereotip priomlar, üsullar işə yaramır.

M.İbrahimov orijinaldan tərcümə məsələsinə öz münasibətini belə ifadə edir: “Əlbəttə, orijinalın dilini bilmək yaxşıdır, gözəl keyfiyyətdir. O zaman yaxşıdır və gözəldir ki, tərcümə edən həm orijinalın dilini bilir, həm də yaradıcıdır. Bədii keyfiyyətlərə, obrazlı təfəkkürə malikdir. O, bədii sözlə, bədii ifadə ilə adi söz, adi ifadə arasındakı fərqi duymaq qabiliyyətinə malikdir. Bu fikir yalnız poetik deyil, nəsr əsərlərinin tərcüməsinə də aiddir. Hər dil bilən bədii əsərin tərcüməsi olsaydı, yer üzü şeir və nəsr tərcümələri ilə dolardı. Bədii ədəbiyyatın tərcüməsi sahəsində belə faktlar az deyil ki, orijinalın dilini bilənin tərcüməsi çox pis olduğu halda, o dili bilməyən həqiqi sənətkarın tərcüməsi mənə dolğunluğu ilə də, bədii keyfiyyətləri ilə də qat-qat gözəl və üstün olur. Bir sözlə tərcümə mexaniki iş deyil, yaradıcılıqdır. Orijinalın dilini bildi-bilmədi tərcüməçi gərək bədii gözəlliyi dərindən duyan olsun, ürəyinin qanını, hərərətini, ehtitaslarının gücünü, fikrinin işığını (əgər bunlar onda varsa!!!) tərcümənin yaxşı çıxmasına həsr etsin” [16, 9].

Azərbaycanda bədii tərcümə sənətindən söhbət gedərkən rus dilindən, rus bədii ədəbiyyatından edilən tərcümələrin, tərcümə tarixinin də 100 ildən çox olduğunu qeyd etməliyik. Rus bədii tərcümə ədəbiyyatının nəşri görkəmli tərcüməçilərin yetişməsinə, formalaşmasına da müsbət təsir göstərmişdir. Hələ XIX əsrin axırı-XX əsrin əvvəllərində N.Nərimanov, F.Köçərli, A.Səhhət, A.Şaiq rus bədii ədəbiyyatının klassik nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsinə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Abbas Səhhətin ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdəki ən böyük xidmətlərindən biri də onun tərcüməçilik fəaliyyətidir. Cəsarətlə demək olar ki, XX əsrin əvvəllərində bədii tərcümə sahəsində Abbas Səhhət qədər ardıcıl, səmərəli fəaliyyət göstərən ikinci bir şairin, ədib, yaxud mühərririn adını çəkmək çətindir. Tərcüməçiliyi özünə ikinci sənət, ikinci peşə seçən şair 1905-ci ildən başlayaraq bu işlə müntəzəm məşğul olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, şairin rus və Avropa klassiklərinin əsərlərindən etdiyi gözəl tərcümələr onun ədəbi irsinin bir hissəsini təşkil edir.

Ərəb, fars, fransız və rus dillərini mükəmməl öyrənməsi Abbas Səhhəti tərcüməçilik fəaliyyətinə sövq edən cəhətlərdən biri olmaqla bərabər, şairin orijinaldan tərcümə prinsipini də şərtləndirən əsas amil idi. İndi, milli ədəbiyyatlar arasında qarşılıqlı ədəbi əlaqələrimizin son dərəcə inkişaf edib genişləndiyi bir vaxtda, orijinaldan tərcümə məsələsinin mühüm bir vəzifə kimi qarşıda durduğunu nəzərə alsaq, Abbas Səhhətin hələ əsrin əvvəllərində fədakarcasına gördüyü böyük tərcümə işləri müasir dövrümüz üçün öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Yaxşı tərcüməçilərdən söhbət gedərkən Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunun rus şairi A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” poemasının tərcüməsini xüsusi vurğulamaq lazım gəlir. Bu tərcümə həm nəzəri, həm də təcrübi baxımdan mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Səməd Vurğunun “Yevgeni Onegin” əsərinin tərcüməsi haqqındakı fikirləri maraqlandırır. O yazır: “İndiyədək “Yevgeni Onegin” romanını heç kəs Azərbaycan dilinə tərcümə etməmişdir. Bu mənim üzərimə daha böyük məsuliyyət qoyurdu. Mən öz qarşıma belə bir məqsəd qoymuşdum ki, Puşkinin bu böyük və gözəl əsərini Azərbaycan xalqına bütün gözəlliyi ilə çatdıram. Mən əsər üzərində nə qədər çox işləyirdimsə, əsər məni o qədər həvəsləndirirdi. Mən öz tərcüməmdə məşhur Onegin stofasını – misraların sayını və qafiyələnmə qaydasını bütünlüklə qoruyub saxlamışam. Bəzi yerlərdə imkan daxilində, hətta qafiyələri də qorumağa çalışmışam. Puşkin dilinin sadəliyini və onun fikir dərinliyini qorumağa böyük diqqət vermişəm. Tərcümə etdiyim zaman mən həmişə özümə belə bir sual verirdim: Görəsən Puşkin özü burada öz fikrini Azərbaycan

dilində necə ifadə edərdi? Bu sual məni məcbur edirdi ki, Puşkinin obrazlarını daha diqqətlə və dərinləndirən dərək edim. Onları mümkün qədər dəqiq, sadə və ifadəli tərcümə edim. Tərcümə zamanı Puşkinin yaradıcılığı haqqında tarixi materiallar, tənqid və bibliografiya mənə çox kömək etmişdir. Bu materiallardan istifadə edərək mən Puşkinin nə cür şəraitdə yaratdığını, onun həyəcanlarını və s. öyrənirdim. Tərcümə zamanı daim çalışırdım ki, sxematizmə yol verməyim. Tərcüməni canlı, dolğun edim. Elə edim ki, əsər Azərbaycan xalqı üçün aydın olsun.

“Yevgeni Onegin”in tərcüməsində, həmçinin mən Azərbaycan dilinin saflığını, əlvanlığını, ahəngdarlığını və orijinallığını qoruyub saxlamağa çalışmışam, əsrlər boyu bu dili zibilləyən ərəb, fars sözlərini və ifadələrini rədd etmişəm...”

Axırda şair yazırdı ki, “qoy mənim tərcüməm beynəlmiləl birliyimizin və qardaşlığımızın bir sənədi olsun!” [16, 17].

Akademik Məmməd Arif Səməd Vurğunun “Yevgeni Onegin” tərcüməsi haqqında çox qiymətli fikirlər söyləmişdir. Akademik yazır ki, “Səməd Vurğun Puşkinin hiss və fikirlərini yığcam misralarla, lakonik ifadələrlə vermişdir. Tərcümədə, hər şeydən əvvəl, Səməd Vurğunun orijinala tamamilə sadıq qalması diqqəti cəlb edir. Tərcüməçi Tatyananın və Yevgeninin əhvalruhiyyəsini, Puşkinin öz qəhrəmanlarına münasibətini nə qədər bədii, təsirli, səmimi bir şəkildə ifadə etmişdir! [16, 26-27]

Azərbaycanda tərcümə sənəti inkişaf etdikcə tərcüməçilərin sayı artır, tərcümənin keyfiyyəti yüksəlirdi. Demək olar ki, 1960-1970-ci illərdə bütün görkəmli Azərbaycan yazıçıları və şairləri tərcümə işində yaxından iştirak edirdilər. Bu barədə akademik Məmməd Arif yazır: “Səməd Vurğunun, Mirzə İbrahimovun, Məmməd Rahimin, Mehdi Hüseynin, Rəsul Rzanın, Ənvər Məmmədخانının, Osman Sarıvəllinin, Rəfil Nigarın, Sabit Rəhmanın, Əvəz Sadığın bu sahədəki fəaliyyəti xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bundan başqa, bizdə bir sıra bacarıqlı və çoxdan tərcümə işi ilə məşğul olan təcrübəli tərcüməçi yazıçılar vardır. Mikayıl Rzaquluzadə, Cabbar Məcnunbəyov, Beydulla Musayev, Əziz Şərif, Hüseyn Şərifov, Cəlal Məmmədov, Cahanbaxş, Mehdi Seyidzadə, Ələkbər Ziyatay və b. yoldaşlar illərdən bəri tərcümə sahəsində çalışaraq bir çox dəyərli əsərləri Azərbaycan dilinə qənaətbəxş tərcümə etmişlər” [16, 23].

Azərbaycanda bədii tərcümənin genişlənməsi 1970-1980-ci illərə təsadüf edir. Hələ 1974-1975-ci illərdə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti tərcümə sənəti ilə əlaqədar daha çox bədii tərcümə ilə bağlı müzakirələr, dəyirmi masalar təşkil etmişdir. Bu müzakirələrin mövzusu “keyfiyyət əsas şərtidir”

“bədi tərcümə: orijinala sədaqət, yüksək keyfiyyət” mövzularına həsr edilmişdir. Bu müzakirələrdə görkəmli ədəbiyyatşünas alimlər, tərcüməçilər iştirak etmişlər. Onların sırasında filologiya elmləri doktorları Əkbər Ağayev, Pənah Xəlilov, Ağamusa Axundov, Bayram Tahirbəyov və Vaqif Aslanov, yazıçı-tərcüməçi Manaf Süleymanov, filologiya elmləri namizədləri Aydın Əbilov, Bəkir Hacıyev, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun tərcümə kafedrasının müdiri Ənvər Rza, “Gənclik” nəşriyyatının baş redaktoru, şair İlyas Tapdıq, “Azərnəşr”in bədi tərcümə redaksiyasının müdiri, şair Vılayət Rüstəmzadə, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun çoxtiraqlı “Bilik” qəzetinin redaktoru Zeydulla Ağayev də vardı. Bu görkəmli mütəxəssislərin fikirləri eyni zamanda tərcümə sənətinə, onun inkişafına töhfələr verən tərcüməçilərin fəaliyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onların fikirlərində tərcümənin keyfiyyəti, orijinala yaxınlıq, dilin sadəliyi, inandırıcılığı, bədiiliyi xüsusi yer tutur.

Akademik Bəkir Nəbiyev qeyd edir ki, inqilabdan əvvəl yaranmış qiymətli tərcümə əməllərimiz haqqında müəyyən fikirlər söylənilmişdir. Azərbaycan dilində tərcümələrin məqsəd və prinsipləri, sənətkarlıq keyfiyyətləri diqqətəlayiq idi. Buna görə də həmin nümunələr öz əhəmiyyətini itirməmişdir. İnqilabdan əvvəl ayrı-ayrı ziyalıların və mədəniyyət xadimlərininməşğul olduğu bədi tərcümə Sovet hakimiyyəti dövründə ümumxalq, ümumdövlət işinin tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdir. Bədi tərcümənin rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən Azərbaycan yazıçıları dünya xalqlarının bir çox söz abidələrini dilimizə tərcümə etmiş və geniş oxucu kütlələrinin ixtiyarına vermişlər. Bu tərcümə nümunələrinin ümumi həcmi 1000 çap vərəqi ilə ölçülür. Sonar o, bu sahədə daha geniş fəaliyyət göstərən şair və tərcüməçilərin: S.Rüstəm, M.İbrahimov, Ə.Məmmədخانlı, N.Xəzri, Y.Əzimzadə, O.Sarıvəlli, M.Seyidzadə, M.Dilbazi, Q.İlkin, C.Bağır, C.Novruz, M.Araz, A.Aslanov, Ə.Babayeva, Ə.Cəfərzadə, Ə.Əylisli, H.Hüseynzadə və başqaları bədi tərcümə sahəsində diqqətəlayiq nəticələr əldə etmişlər [2].

Tərcüməçi Hüseyn Şərifin fikri də maraq doğurur. O qeyd edir ki, “bədi tərcümə problemləri hazırda nəinki yalnız böyük sovet ədəbiyyatını, eyni zamanda bütün dünya ədəbiyyatını narahat edən, maraqlandıran, geniş fikir mübadiləsinə ehtiyacı olan məsələdir. M.Qorkinin fikrincə, “Bir xalqı başqa bir xalqa hər şeydən yaxşı ədəbiyyat tanıtır”. Bu, o deməkdir ki, bədi tərcümə xalqlar arasında ünsiyyət, dostluq və qarşılıqlı əlaqə yaradır. Bu isə çox mühüm və vacib işdir. Bir halda ki, söhbət bədi tərcümədən, bədi tərcümə problemlərindən, yaradıcı əməkdən gedir, mən müşavirəmizin diqqətini bir neçə vacib və zəruri cəhətə cəlb etmək istəyirəm. O qeyd edir ki, bir halda ki,

biz bədii tərcümədə keyfiyyət məsələsindən danışırıq, onda gərək etiraf edək ki, sətri tərcümələr o qədər də məqsədəuyğun deyildir. Buna baxmayaraq müəyyən vaxt sətri tərcüməyə də hələlik ehtiyac duyulur” [2].

Bu fikri davam etdirən Vilayət Rüstəzadə yazır ki, indiki imkanlarımızla sətri tərcüməsiz keçinə bilmərik, orijinaldan birbaşa tərcümə edən mütəxəssislər yetişməlidir. Bir də, bəzən sətri tərcümədən istifadə yolu ilə elə yaxşı tərcümə edirlər ki, orijinalın dilini bilənlər buna ancaq qibtə edə bilər [2].

Görkəmli rus yazıçı və şairlərinin əsərlərinin ana dilimizə tərcüməsi və oxucular arasında yayılması 1970-1980-ci illərdə geniş vüsət almışdır. Rus yazıçı və şairlərinin əsərləri, o cümlədən V.Mayakovskinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilir, yayılır və sevilə-sevilə oxunurdu.

Akademik Məmməd Arif yazır: Vladimir Mayakovskinin yaradıcılığında Odlar diyarı haqqında da ürəkaçan səhifələr vardır. “...qızıl barrikadalardan Şərq ellərində ilkin səs verən Azərbaycan, böyük gələcəyi olan paytaxtların ürəyinə” “öz qara qatı qanını axıdan” Bakı, onun mərd insanları Mayakovskinin şeirlərində dönə-dönə tərənnüm edilir. “Bakı”, “əks-sədaları ilə qarışmış üsyanları...” şeirləri, “Amerika Bakıda”, “Yaranmış mərkəzlər” oçerkləri və digər əsərləri bu cəhətdən maraqlıdır. Şair özü etiraf edərək deyirdi: “Mən Bakını sevirəm. Onda heç vaxt yaddan çıxmayan, nəşə xüsusi bir şey vardır”.

Mayakovski Bakı haqqında böyük bir əsər yazmağa hazırlaşır [4, 33].

Bütün bunlar təsadüfi deyildir. O, Azərbaycanda dəfələrlə olmuş, Bakının qara və ağ günlərini görmüşdür. Böyük şairi Azərbaycanın mədəniyyəti ilə bağlayan qırılmaz dostluq telləri Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin, Məmməd Arifin və başqalarının xatirə, oçerk, məqalə və şeirlərində dolğun əksini tapmışdır.

V.Mayakovski yaradıcılığı ilə bütün şairlərə örnək idi. Xalq mübarizəsində Mayakovski böyük qüvvəyə, odluluq mübarizə şairinə çevrilmişdir. Onun ənənəsi bugün də yaşayır, əsərləri müxtəlif dillərə, o cümlədən ana dilimizə tərcümə edilir və yayılır.

Rus şairlərindən Demyan Bedninin əsərlərinə də Azərbaycan oxucularının marağının olması təsadüfi deyildir. D.Bedninin 1920-ci illərdə Azərbaycanda olması ədəbiyyatımızda böyük hadisə kimi qiymətləndirilmişdir. Respublikamızda onun yaradıcılığına maraq daha da artmışdır. D.Bedni bir çox şairlərimizin, o cümlədən M.S.Ordubadinin şeir yaradıcılığına xeyirxah təsir göstərmişdir. M.S.Ordubadinin şairin yaradıcılığına ehtiramla yanaşması, habelə onun şeir və poemalarını 1920-ci illərdən etibarən həvəslə tərcümə etməsi təsadüfi deyildir.

“Mən xalqıma inanıram” (1963) şeirlər kitabının Bakıda çap olunması da şairə dərin məhəbbətin təzahürüdür.

XX əsr rus ədəbiyyatının inqilabi, mütərəqqi ruhlu sənətkarı kimi şöhrət tapan D.Bedni öz poeziyası ilə bu gün də yaşayır və öyrədir [5, 35].

Görkəmli şair Bəxtiyar Vahabzadə yazır: “30 ildən bəri bədii yaradıcılıqla yanaşı SSRİ və dünya ədəbiyyatının ürəyimə yatan, yaradıcılıq ruhuna uyğun gələn örnəklərini dilimizə çevirməklə də məşğul olmuşam. Bu bir həqiqətdir ki, nəsr əsərlərinin tərcüməsini hər iki dili mükəmməl bilən (bilmək azdır, duyan, hiss edən) xüsusi tərcüməçilərə tapşırmaq olar. (Amma yaxşı olar ki, nəsr əsərlərini də yazıçı tərcümə etsin)” [17, 20].

O, bu məqaləsində tərcümə sənətinə münasibətini belə ifadə edir: “Məncə, şeiri yalnız tərcümə ilə məşğul olan peşəkar tərcüməçilərin öhdəsinə buraxmaq olmaz. Şeiri bir dildən o biri dilə yalnız və yalnız şair, həm də zövqən, fikrən müəllifə yaxın şair tərcümə etməlidir. Bunun niyəsini izah etməyin özü də çox çətinidir. Ona görə ki, burada çox incə amillər nəzərə alınmalıdır. Yalnız bunu dərk etmək kifayətdir ki, şeir fikrlə bərabər, bir növ ruhun, mənəvi dünyanın nəğməsidir. Nəğmə isə tərcüməyə gəlməz. Şeirin cövhərindəki yanğını, nəğməni yalnız müəlliflə bir səsə köklənən şair- tərcüməçi görə bilər, eşidə bilər. Peşəkar tərcüməçi isə yalnız şeirin məzmununu, daha doğrusu, fikrini tutmağa və çevirməyə çalışır. Bu halda şeirin özündəki daxili mənə və ən ümdəsi, mənənin və fikrin ifadə vasitələri – obrazlar, sözlərin axarındakı nəğmə və yanğı unudulur. Bütün bunlarla bərabər, bir xalqın poeziya xəzinəsi mütləq başqa xalqlara çatdırılmalıdır. Bu şərəfli və müqəddəs işdir, bəşəriyyətə, insanlığa xidmətdir. Ona görə ki, bir xalqın mənəvi dünyasını, fikir və zövqünü və mədəni səviyyəsini bilmək üçün o xalqın musiqisini və şeirini bilmək kifayətdir. Məhz bu mənada tərcümə işini mən bir vətəndaş kimi və həm də şair kimi özümə borc bilir və vəzifə hesab edirəm” [17, 20].

Bəxtiyar Vahabzadə klassik yazıçıların əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsini, nəşr edilib yayılmasını zəruri hesab edir. O, “Tərcümədə əsas şərt” adlı məqaləsində maraqlı bir fikrə də toxunur: “Heydər Əliyev yoldaşın 1980-ci il oktyabrın 20-də Bakıda keçirilən “Xalqların dostluğu ədəbiyyatların dostluğudur” konfransında dediyi kimi: “Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının qardaş xalqların ədəbiyyatları ilə dostluğu çox qarşılıqlı təmasda, daimi yaradıcılıq əlaqələrində və əməkdaşlığında, tərcüməçilik fəaliyyətində... öz ifadəsini tapır”. Həqiqətən indi xalqların bir-birini yaxından tanıması, başa düşməsi və qiymətləndirməsi işində bədii ədəbiyyat örnəklərinin bir dildən başqa dilə çevrilməsinin çox böyük əhəmiyyəti var. Bir xalq başqa bir xalqı

onun bədii söz sənəti ilə daha yaxşı tanıya və başa düşə bilər. Ona görə ki, ədəbiyyat xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının ən yaxşı ifadəsidir” [17, 20].

Şair tərcümə sənətinə dair fikirlərini bu cür ümumiləşdirir: “Əvvəllər mən belə hesab edirdim ki, tərcümədə əsas ölçü müəllifə sədaqətdir. Belə ki, tərcüməçi orijinalı sətir-sətir, eynən çevirməli, bədii təsvir vasitələrindən tutmuş, ideomatik ifadələrə qədər hər birini öz yerində eynən saxlamalı, bir sözlə, orijinaldan qəti kənara çıxmamalıdır. Mən o zaman başa düşürdüm ki, bu üsul tərcüməçini şairin quluna çevirir, şeiri isə hərfiliyə aparır çıxarır. Bayronun “Abdidos gəlini”ni tərcümə edəndə başa düşdüm ki, bu yol düzgün yol deyil. Həmin əsərin tərcüməsində ilk dəfə bu yoldan çıxdım, sərbəstlikdən qorxmadım. Böyük Alman şairi Hötenin zarafatla dediyi “Tərcümə qadına bənzəyir, gözəldirsə sadıq deyil, sadıqdırsa gözəl deyil” sözlərində müəyyən dərəcədə həqiqətin olduğuna inandım. Burda orta yol tutmaq düzgün olar. Belə ki, orijinala sədaqətlə yanaşı hissini və fikrin çevirdiyin dildə daha səliqə və ürəyəyatımlı olması naminə müəyyən dərəcədə sərbəstliyə yol vermək lazımdır. Çünki sən başqa xalqın şairini öz xalqının ruhuna müvafiq şəkildə, öz dilində, dilin bədii imkanları səviyyəsində səsləndirməlisən” [17, 21].

Görkəmli Azərbaycan şairi Qasım Qasımzadə “Rus ədəbiyyatının fəxri” adlı məqaləsində görkəmli rus yazıçısı İvan Turgenevin yaradıcılığı, ədəbi irsi barədə çox maraqlı, qiymətli fikirlər söyləmişdir. Məsələn, o yazır: “Həqiqətən də Turgenevin əsərləri olduqca oxunaqlıdır. Dili sadə və obrazlı, üslubu yüksək dərəcədə cəzbedicidir. Məhz buna görə də onun əsərləri demək olar ki, bütün dünya və SSRİ xalqlarının dillərinə çevrilmiş, maraqlı, şirin hekayələri, povestləri, romanları müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Azərbaycanda böyük ədibin irsini öyrənən, onu qiymətləndirən tədqiqatçıların məlumatından aydın olur ki, Turgenevin əsərləri hələ XIX əsrin axırlarından etibarən dilimizə tərcümə edilməyə başlanmışdır. XX əsrin əvvəllərində “Parasızlıq” pyesi Ü.Hacıbəyovun tərcüməsində uzun müddət səhnədən düşmüşdür. 1920-1930-cu illərdə ədibin “Bildirçin” və “Mumu” kitabları, “Atalar və oğullar”, “Rudin”, “Dvoryan ocağı” romanları nəşr olunmuşdur. Azərbaycan oxucuları böyük yazıçını “Ərəfə”, “Ovçunun xatirələri”, “Üç povest”, “Asiya”, “İlk məhəbbət”, “Bahar suları”, “Mənsur şeirləri” və başqa kitablarını, əsərlərini də ana dilində hədsiz maraqla mütaliə etmişlər. Həmin əsərlərdən bir çoxunun təkrar nəşri və yeni tərcümələri də məlumdur” [9, 24].

Qasım Qasımzadə İvan Turgenevin əsərlərini ana dilimizə çevirən tərcüməçilərin fəaliyyətinə də diqqət yetirmişdir: “Bu gözəl bədii nümunələrin Azərbaycan dilində məharətlə səslənməsində görkəmli mütərcim, yazıçı və şairlərin xidməti ayrıca qeyd olunmalıdır. “Atalar və oğullar”ın, “Rudin”in,

“Dvoryan ocağı”nın ilk tərcüməçiləri Əhməd Cavad, X.Əzizbəyli və İ.Nəfisi-nin yaradıcılıq əməyi sonralar tərcüməçilər nəslə üçün yaxşı nümunə oldu. Turgenev irsinin mükəmməl, səliqəli bir dillə oxuculara çatdırılmasında M.Rza-quluzadə, C.Məmmədov, C.Məcnunbəyov kimi ustad tərcüməçilərlə yanaşı X.Xasilova, S.Axundov da səy göstərmişlər. İstər bu tərcüməçilərin təhlil və tənqidinə, istərsə də Turgenev irsinin tədqiqi və Azərbaycanla əlaqəsinə dair çoxlu məqalələr, araşdırmalar da vardır ki, bunlardan filologiya elmləri dok-torları Əkbər Ağayevin, Həbib Babayevin, eləcə də Rəfael Nağıyevin, Hüseyn Şərifin, Məmmədəğa Bağirovun və b. yazılarını xüsusilə göstərmək lazımdır [9, 24-25].

Azərbaycan oxucularına tərcümə vasitəsilə tanış olan rus yazıçılarından biri də F.V.qladkovdur. Onun “Kiçik trilogiya”, “Ağcaqayın meşəsi”, “Ener-giya”, “And”, “Ana ürəyi” və s. əsərləri hələ müəllifin sağlığında Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və geniş yayılmışdır.

F.qladkov məqalələrinin birində yazırdı: “Mən özümü sözün geniş mə-nasında müasir və ən gənc yazıçılardan biri saymağa cəsarət edirəm, çünki mən qocalmaq istəmirəm. Mən ömrüm boyu cavan qalmaq istəyirəm. Ona gö-rə ki, həyatımız çoxcəhətli və inkişafda olan yaradıcılıqdır, yaradıcılıqda yeni-lik, quruculuğunda isə insanlar qocalmır, əksinə hər gün gəncləşir” [10, 26].

Azərbaycanda əsərləri geniş yayılan və çox oxunan rus şairlərindən biri də Mixail Lermontovdur. Onun həyatı və yaradıcılığı Qafqazla daha çox bağlıdır. Şairin yaradıcılığına maraq hələ ötən əsrin sonlarından başlanmışdır. F.Köçərli, S.M.Qənizadə, M.T.Sidqi və bir çox başqa ziyalılar Lermontovdan məftunluqla danışmış və onun bədii irsinə çox yüksək qiymət vermişlər. Lermontovu ilk dəfə dilimizə çevirən Rəşid bəy Əfəndiyev olmuşdur. “Dua” şeirinin ilk tərcüməsi “Təsiri dua” adı ilə ilk dəfə 1901-ci ildə “Bəsirətül-ətfa” kitabında çap olunmuşdur. 1880-ci ildə tərcümə olunan “Yel gəmisini” şeiri isə dilinin sadəliyi baxımından qiymətlidir. Əsgərağa Adıgözəlovun, Əhmədbəy Cavanşirin, Firudinbəy Köçərlinin Lermontovdan tərcümələri barədə fikirlərə rast gəlsək də, onlardan heç biri əlimizdə yoxdur [8, 30].

F.Köçərli şairin “Üç palma” şeirini Koltsovun “A kişi niyə yatmışsan?” şeiri ilə birlikdə 1895-ci ildə Şuşada Azərbaycan dilində kitabça şəklində çap etdirmişdir (Maraqlıdır ki, Kazan Universitetinin məzunu, Azərbaycanda fizika elminin banilərindən biri Rəhimbəy Məlikov özünün “Ən çox sevdiyim sətirlər albomu” adlandırdığı cib dəftərinə Lermontovun “Əlvida, Rusiya” və “Türkün şikayətləri” kimi mübariz ruhlu şeirlərini də daxil etmişdir). 1913-cü ildə İrəvan müəllimlərindən Ə.M.Əkbərov şairin “Aşiq Qərib” hekayəsini və “Mələk” şeirini dilimizə çevirərək kitabça çap etdirmişdir. Bundan sonra

şairin yaradıcılığına Abdulla Əfəndizadə, Əlisəttar İbrahimov, Sultanməcid Qənizadə və başqaları müraciət etmişlər. M.Lermontovun ilk peşəkar tərcüməçisi isə Abbas Səhhət olmuşdur.

M.Lermontovun əsərlərinin tərcüməsi öz dolğunluğu ilə yalnız XX əsrin 20-ci illərindən sonra işıq üzü görmüşdür. 1960-cı ildə isə şairin əsərləri tam nəşr olunmuş, özü və yaradıcılığı haqqında yazılar vaxtaşırı, dövrü mətbuatda və kitab halında çap edilmişdir. 1988-ci ildə “Gənclik” nəşriyyatı şairin “Sevirəm Qafqazı mən” adlı kitabını çapdan buraxmışdır. Həmin adla bir neçə il əvvəl şairin H.Arifin tərcüməsində potik nümunələri nəşr olunmuşdur. Bu dəfəki nəşr isə kitabın adı ilə daha çox səsləşir: kitaba M.Lermontovun bilavasitə Qafqazla bağlı lirik əsərlərindən bəziləri daxil edilmişdir [8, 30-31].

“Sevirəm Qafqazı mən” kitabının tərtibçisi, “Ön söz” və “Qeydlər”in müəllifi prof. Aqil Hacıyevdir.

Qeyd edək ki, “Sevirəm Qafqazı mən” kitabına daxil edilmiş “Çərkəzlər” poeması 14 yaşlı bir yeniyetmənin bədii təxəyyülünün məhsulu idi. Poemada əsas məqsəd xalqları bir-birinə düşmən edən ədalətsiz müharibələri pisləmək, bu müharibələrin törətdiyi fəlakətləri, məhrumiyyətləri göstərməkdir. “Qafqaz əsiri”ndə insanlar, xalqlar arasında yaranmış süni uçurum rus əsiri ilə çərkəz qızının gizli, pak, nakam məhəbbətinin fonunda incəliklə verilmişdir. M.Lermontov Qafqaz xalqlarının həyat fəlsəfəsini dərinləndirən bildiyindən, folkloruna dərinləndirən bələd olduğundan bu xalqların məişətində, şüurunda qalmış, qanlarına hopmuş köhnə, qüsurlu cəhlətlərə də biganə qalmamış, “qan intiqamı”, qadına aşağı nəzərlə baxmaq kimi pis adətləri “Qanlı”, “Hacı Abrek”, “Bastunçu aulu” poemalarında inandırıcı və həzin bir dillə qələmə almışdır. Lermontov Qafqaz xalqlarının psixologiyasını da məişəti qədər yaxından tanıya bilmişdir. Cəsarətlə deyə bilirik ki, M.Lermontov yaradıcılığının yüksəliş zirvəsi məhz Qafqazla bağlıdır [8, 31].

M.Lermontovun “Sevirəm Qafqazı mən” kitabının nəşri Lermontov sevrələri üçün böyük hədiyyə olmuşdur. Təkcə rus xalqının yox, bəşəriyyətin öyündüyü ədəbi ulduzlardan olan Lermontovun əsərləri daim incə ruhlu xalqımız tərəfindən böyük fərəh və məhəbbətlə qarşılanır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda rus-bədii ədəbiyyat nümunələrinin tərcüməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda tərcümə sənəti daha da inkişaf etmiş, görkəmli tərcüməçi sənətkarlar yetişmişdir. Çox təəssüf ki, indiyə qədər geniş şəkildə tərcümə edilən rus bədii tərcümə ədəbiyyatının nəşri, onun nəşrində fəal iştirak edən tərcüməçilərin fəaliyyəti əsaslı şəkildə öyrənilməmişdir. Belə tədqiqat işinin həyata keçirilməsinin indiki dövrdə, müstəqilliyimiz şəraitində daha böyük əhəmiyyəti vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin "Respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və onun yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərarı // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1983, 20 may
2. Bədii tərcümə: orijinala sədaqət, yüksək keyfiyyət // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1975, 15 mart.
3. Əsgərli F. Tərcümə ədəbiyyatı - ədəbi dilimiz // *Kitablar aləmində*, 1991, №1-2, s.75-76.
4. Əhmədov T. Zəmanəmizin böyük nəğməkarı (Vladimir Mayakovski - 90) // *Kitablar aləmində*, 1983, №2 s.31-33.
5. Xəlilov Ə. Mübariz proletar şairi (Demyan Bednı – 100) // *Kitablar aləmində*, 1983, №2, s.33-35.
6. Xudiyev N. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. – Bakı, 1991, 108 s.
7. Keyfiyyət əsas şərtidir // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1974, 21 dekabr.
8. Qasımova R. Qafqaz aşiqi (M.Lermontov – 175) // *Kitablar aləmində*, 1989, №2, s.30-31.
9. Qasımzadə Q. Rus ədəbiyyatının fəxri // *Kitablar aləmində*, 1983, №3, s.23-25.
10. Məmmədov A. Yeni dövrün sənətkarı // *Kitablar aləmində*, 1983, №3, s.25-26.
11. Nağıyeva Ş. S.Vurğunun şeirlərinin tərcüməsi barədə // *Kitablar aləmində*, 1991, №1-2, s.77-78.
12. Rüstəmov T. Tərcümə və nitq mədəniyyəti // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1983, 7 oktyabr.
13. Süleymanov R. L.N.Tolstoyun əsərləri Azərbaycan dilində (Anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə) // *Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya seriyası*, 1978, №1, s.51-57.
14. Səlim Babullaoğlu kənar göz ilə: 1997-2004-cü illərdə tərcümə işinin vəziyyəti // "Ədəbiyyat" qəz., 2004, 5 mart.
15. Tərcümə işini təkmilləşdirməli // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1985, 14 iyun.
16. Tərcümə sənəti: (məqalələr məcmuəsi). Bakı: Elm, 1990, 337 s.
17. Vahabzadə B. Tərcümədə əsas şərt // *Kitablar aləmində*, 1983, №1, s.20-21.

Naila Mehraliyeva

**History of the art
of literary translation in Azerbaijan**

SUMMARY

The article tells about the history and development of the art of artistic translation as a means of communication between peoples, the important role of translating works in enriching literature, translating samples of world literature into the Azerbaijani language, etc.

Key words: *artistic translation, history of literary translation, art of literary translation, world literature, Azerbaijan literature.*

Наиля Мехралиева

**История развития искусства художественного перевода
в Азербайджане**

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается об истории и развитии искусства художественного перевода, как средством общения между народами, важную роль перевода произведений в обогащении литературы, переводы образцов мировой литературы на азербайджанский язык и др.

Ключевые слова: *художественный перевод, история художественного перевода, искусства художественного перевода, мировая литература, азербайджанская литература.*

Rəyçilər: *dos. K.İ.Aslan, dos. R.İ.Süleymanov*

DİLÇİLİK

Samirə MƏRDANOVA
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universiteti
samiremardanova@gmail.com

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏDRİSİNDƏ
MƏDƏNİ NİTQƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ

Keywords: *speech, culture of speech, norm, intonation, pronunciation*

Ключевые слова: *речь, культура речи, норма, интонация, произношение*

XÜLASƏ

Məqalədə nitq mədəniyyəti və onun qarşısında qoyulan tələblər nəzərdən keçirilir. Burada göstərilir ki, ədəbi tələffüz, orfoepiya və orfoqrafiya qaydalarının, dilin lüğət tərkibinin, ədəbi dil normalarının, dil vahidlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin düzgün tədrisi yolu ilə tələblərə nitq mədəniyyətinin mənimsədilməsinə və onunla bağlı irəli sürülən tələbləri dərinlən öyrədilməsinə nail olmaq mümkündür. Bu gün cəmiyyətdə ana dilini mükəmməl bilən, öz fikirlərini sərbəst, aydın, yığcam ifadə edən, yüksək nitq mədəniyyətinə malik olan gənclərə ciddi ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: *nitq, nitq mədəniyyəti, norma, intonasiya, tələffüz.*

Qədim tarixə malik nitq mədəniyyətinin formalaşmasında və inkişafında elmin və təhsilin böyük rolu olmuşdur. Belə ki, dünya ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda nitq mədəniyyətinin inkişafı XII-XIII əsrlərdən mövcud olan mollaxana və mədrəsə tipli məktəblərin açılması və oradakı təlim prosesi ilə bağlı idi. Çünki belə məktəblərdə dini fənlərlə yanaşı, fəlsəfə, məntiq, ədəbiyyat fənləri də tədris edilirdi ki, bu da nitq mədəniyyətinin inkişaf etməsinə səbəb olurdu. Artıq XIX-XX əsrlərdə təhsil sistemində baş verən dəyişik-

liklər – tədrisin səviyyəsinin yüksəlməsi, yeni tipli məktəblərin açılması, dərslük və dərs vəsaitlərinin çap olunması və s. kimi məsələlər nitq mədəniyyətinin inkişaf edərək bugünkü səviyyəyə gəlib çıxmasına şərait yaratmışdır.

Bu gün cəmiyyətdə ana dilini mükəmməl bilən, öz fikirlərini səlis, aydın, yığcam, təsirli ifadə edən, yüksək nitq mədəniyyətinə malik gənclərə böyük ehtiyac var ki, onların yetişməsində əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşür. Buna görə də nitq mədəniyyəti müəllimləri bu fənnin nəzəri və praktik məsələlərini dərindən dərk etməli, tədris prosesində dil və nitq vahidlərini elə mənimsətməlidirlər ki, tələbələr mükəmməl nitq vərdişlərinə yiyələnib, kütlə qarşısında, böyük auditoriyalarda öz duyğu və düşüncələrini ifadə etməyə qadیر olsunlar. Bunun üçün tədris prosesində tələbələrə nitq mədəniyyəti və ona verilən tələblər yüksək səviyyədə öyrədilməlidir. Həm yazılı, həm də şifahi nitqdə bu tələblərə əməl edərək cəmiyyətdə böyük uğur qazanmaq olar.

Nitqə verilən əsas tələblər bunlardır: aydınlıq; yığcamlıq; təmizlik; sadəlik; ifadəlilik; düzgünlük; dəqiqlik; orijinallıq.

Nitqin aydınlığı. Nitqin aydınlığı nitq mədəniyyətinin ilkin şərtlərindəndir. Aydınlıq qarşılıqlı anlaşmanın açarıdır. Belə ki, nitqdə aydınlıq pozularsa, qarşılıqlı anlaşma da olmaz. Təsadüfi deyil ki, böyük yunan filosofu Aristotel də nitqin aydınlığını ünsiyyət üçün başlıca şərt sayır və göstərirdi ki, nitq aydın deyilsə, deməli, danışan öz məqsədinə nail ola bilməmişdir.

Nitqin aydın olması üçün danışan, yaxud yazanın birinci növbədə zəngin söz ehtiyatına və mövzu haqqında geniş və müfəssəl biliyə malik olması vacibdir. Bundan başqanitqin aydınlığı tələffüzlə sıx bağlıdır. Belə ki, əgər səsələr öz məxrəcində deyilməsə, sözlər düzgün tələffüz olunmasa, hər hansı heca tələffüz zamanı düşsə və ya söz sonunda bəzi hərflər buraxılsa, normal intonasiyaya əməl olunmasa, vurğu düzgün və yerində qoyulmasa nitq qüsurları meydana gələr. Bu da danışanın savadı, dünyagörüşü, mütaliəsi, söz ehtiyatının kəmiyyət və keyfiyyətcə azlığının nəticəsidir ki, belə qüsurlar tədris prosesində tez-tez müşahidə olunur. Məs; tələbələrin şifahi nitq zamanı *ədəbi* əvəzinə *əbədi*, *iltisəqi* əvəzinə *iqtisadi*, *morfem* əvəzinə *morfem* (burada vurğu səhvi nəzərdə tutulur), *mübtədə* əvəzinə *mübtədə* işlətməsi buna əyani sübutdur. Bu cür qüsurların olmaması üçün müəllimlər tədris prosesində tələbənin lüğət ehtiyatını inkişaf etdirməli, onun nitqini dinləyərək tələffüz səhvlərini düzəltməli, yəni bu zaman səs tonu, vurğu, intonasiya ilə bağlı qüsurları aşkara çıxarıb vaxtında ona müdaxilə etməli, mənaca anlaşılmayan çətin söz və ifadələrin izahını verməlidir.

Nitqin yığcamlığı. Yığcamlıq geniş anlayış olub, bütün sahələri əhatə edir. Bununla əlaqədar çox maraqlı fikirlər var, məsələn, İslam dinində deyir-

lir: “Çox yeməkdən, çox danışmaqdan və çox yatmaqdan uzaq olmalıyıq”. Buradan məlum olur ki, hər şey kimi danışığın, nitqin çoxu da insan sağlamlığına ziyandır. Yaxud yunan alimlərindən biri olan Plutarx bu məsələyə öz münasibətini belə bildirmişdir: “Nitqin gücü az sözlə çox şey söyləmək bacarığıdır”. Fransız yazıçısı Q.Flober isə yazırdı: “Əgər cümləni qısaltmaq mümkünə, qısalt. Bunu həmişə etmək olar. Ən yaxşı cümlə? - Ən qısa cümlədir”.

Yığcam nitq anlayışı nitq mədəniyyətində əsas prinsip sayılır. Bu prinsipə görə, geniş mətləbləri yığcam şəkildə ifadə etmək, vaxt almamaq, təkrarçılıqdan qaçmaq, başqalarını yormamaq tələb olunur. Bunun üçün danışan dərin bilik, həssas düşüncə, zəngin söz ehtiyatına malik olmalıdır ki, az sözlə geniş fikir ifadə edə bilsin. Natiqlik praktikasında “yığcam nitq” ifadəsi ilə yanaşı “lakonik nitq” ifadəsi də işlədilir ki, bu ifadə ilk dəfə natiqlik sənətinin vətəni sayılan Yunanıstanda yaranıb inkişaf etmişdir. Deyilənləri nəzərə alaraq, hər bir müəllim tədris prosesi zamanı tələbələrə bu işdə yardımçı olmalı, onlar arasında yığcam, konkret, lakonik danışmağı təbliğ etməli, onların nitqində olan yersiz, artıq, lazımsız ifadələrin işlənməsinə yol verməməlidir.

Nitqin sadəliyi. Nitqin yığcamlığı ilə yanaşı, sadəliyi də vacib şərtlərdəndir. Nitqin sadəliyi onun anlaşılıqlı, asan, və yadda qalan olmasıdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim F.Köçərli dilin sadəliyindən danışarkən yazırdı: “Dil nə qədər asan, sadə olsa, bir o qədər gözəl, göyçək və məqbul olar”.

Sadə nitq hər cür sünilikdən, yalançı pafosdan, qondarma ifadələrdən (*vicdanın böyük heykəli, ölməzlik zirvəsi, şeirin günəşi, kadr potensialı və s.*), təmtəraqdan, ibarəçilikdən uzaq nitqdır. Sadə nitq dinləyicilərin (auditoriyanın) ümumi səviyyəsinə uyğun olmaqla hamı üçün aydın, anlaşılıqlı olan ümumişlək leksikadan istifadə etməyi tələb edir. Deməli, danışan nitqində yersiz, həddən ziyadə termin və arxaizmlərdən, mürəkkəb konstruksiyalardan istifadə etməməlidir, çünki bu nitq normalarına zidd olduğu kimi, sadəliyə də ziddir.

Nitqin sadəliyi prinsipini tələbələrə izah etmək üçün ümumişlək sözlərdən ibarət mətnlər və şeirlərdən nümunələr gətirmək məqsədmüvafiqdir. Məsələn:

*Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan.
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan Arazları,
Sınamışam dostu, yarı.
(S.Vurğun)*

Göründüyü kimi, şeir parçasında işlənən bütün sözlər sadə, aydın, ümumişlək sözlərdir, ona görə də şeir mənalı, oxunaqlı və yaddaqalandır.

Nitqin təmizliyi. Danışq normalarından kənara çıxmayan, yararsız yad ünsürlərdən uzaq olan və milli ədəbi dilin qayda-qanunlarına uyğun gələn nitq təmiz nitq adlanır. Təmiz nitq dil vasitələrinin ədəbi dilin normalarından kənara çıxmasına yol vermir. Lakin hər bir şəxs nitqində həmişə bu tələbləri ödəyə bilmir, əcnəbi sözlərdən, dialektizmlərdən, loru sözlərdən, jarqonlardan istifadə edir ki, bu da nitqin təmizliyinə zərbə vurur.

Görkəmli ədib Mirzə İbrahimov bu barədə yazırdı: " ...dil təmizlik sevir, gözəllik sevir. Bu gözəllik onun bütün təbiəti ilə bağlıdır, necə təmiz, sərin bulaq suyu qayadan qaynayıb çıxır, elə də hər söz insanın ürəyindən gəlməlidir. Dilin bütün daxili gözəlliyini əks etməlidir. Belə olmadıqda, dil korlanır, kobudlaşır, mənasına xələl gəlir, daxili gözəlliyini itirir. Dil onu pozan, korlayan hallara isə ciddi müqavimət göstərir, onları rədd edir, insanın bədəni yad ünsürləri rədd edən kimi"

Dilin təmizliyini qoruyub saxlamaq üçün aşağıdakılara əməl olunmalıdır:

1) Nitqdə məhəlli dialekt və yerli şivələrə məxsus sözlərin işlədilməsinə yol verilməməlidir. Bu məqsədlə müəllim tədris zamanı müqayisə metodundan istifadə etməlidir. Məsələn, müəllim iki sətirdə sözlər yazır, bunlardan birində dialekt, digərində ədəbi dil sözləri işlədir:

həri – bəli

nöşün – niyə, nə üçün

hayıf – heyif

döyül, dəyil, degil, döylü – deyil

heylə - elə

Beləliklə, müəllim birinci və ikinci sətirdəki sözləri müqayisə edərək tələbələrə ikinci sətirdəki sözlərin ədəbi dilə daha uyğun olduğunu və hər kəs tərəfindən anlaşıldığını göstərir.

2) Əcnəbi sözlər lüzumsuz işlədilməməlidir. Məsələn: *köynək* əvəzinə *rubaşka*, *tozsoran* əvəzinə *pilesos*, *çəngəl* əvəzinə *vilka*, *mürəbbə* əvəzinə *varenya* deyilməməlidir. Əcnəbi söz o zaman dildə işlənilə bilər ki, həmin sözün ana dilində qarşılığı olmasın və ya əhalinin böyük bir hissəsi tərəfindən başa düşülsün.

3) Tüfeyli sözlərlə bağlı qüsurlar aradan qaldırılmalıdır. Bəzi adamlar fikrini ifadə etməkdə çətinlik çəkərək nitqində yersiz fasilələr edir və bu zaman mövzu ilə heç bir əlaqəsi olmayan söz və ifadələr işlətməli olur. Məsələn: *deməli, məsələn, türkün məsəli, ona görə ki, beləliklə, adı nədir,*

adını sən de və s. Belə sözlər nitqi korlayır, onlardan yerli-yersiz istifadə olunması dinləyicidə xoşagəlməz təəssürat yaradır.

4) Mədəni danışıda qeyri-etik söz və ifadələrə, başqasını təhqir etmək məqsədi daşıyan söyüş və qarğışlara, ədəbsiz, təhqiramiz sözlərə (*donquldanmaq, qatıqlamaq, heyvərə, alçaq, tupoy, qanmaz, kəllən haqqı, çərənləmək, hırıldamaq və s.*) yer verilməməlidir.

Deməli, müəllimlər tədris zamanı tələbələrə yuxarıda sadaladığımız qeyri-ümumişlək leksikaya daxil olan söz və ifadələri izah etməli, onların nitqi korladığını və danışanın mədəni səviyyəsinin aşağı saldığını göstərməli, bu söz qruplarının hansı üslub üçün daha yararlı olduğunu mənimsətməlidirlər.

Nitqin ifadəliliyi. İfadəlilik nitqin emosionallığı, ekspressivliyi, onun insan hissələrinə təsir etməsi ilə ölçülür. Emosional nitq dinləyicinin nəzərdiqqətini cəlb edir, onun hissələrinə təsir edərək həyəcanlandırır və uzun müddət yaddaşlarda qalır. Emosionallığın, ekspressivliyin ifadəsi üçün obrazlı ifadələrdən, aforizmlərdən, ritorik suallardan, leksik-üslubi vahidlərdən, xitablardan və nidalardan istifadə edilir.

Eyni zamanda nitqin ifadəliliyinə səsin tonu, intonasiya, melodika, vurğu da kömək edir. Tədris prosesində bütün bu göstərilən vasitələri müəllim konkret nümunələr əsasında özü canlı şəkildə tələffüz etmək yolu ilə, həmçinin məşhur natiqlərin, aktyorların ifasında lent yazılarını səsləndirməklə öyrədə bilər. Bu zaman müəllim nümunələri elə pafosla ifa etməlidir ki, nitqin obrazlılığı, ifadəliliyi tələbələrin duyğularına təsir etsin. Məsələn:

*Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qul tək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir,
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə xəyal edəyəm bəzmi-istirahətdir.*
(C.Cabbarlı)

Nümunədə “*ana*” sözü xüsusi intonasiya ilə nəzərə çatdırılmalıdır.

*Hardasan, ey ilk baharım, hardasan?
Nazlı yarım, şux nigarım, hardasan?*
(S.Rüstəm)

Şeirin həm birinci, həm də ikinci misrasında xitablardan istifadə olunmuşdur ki, bu da pafosla tələffüz edilərək dinləyicinin diqqətini cəlb etməlidir.

*Sizin gördüyünüz çoban torpağı,
Böyük Firdovsilər yetirdi bəlkə.
(S.Vurğun)*

Nümunədə təəssüf, ironiya, nifrət hissləri ifa vasitəsilə, modal sözlə ifadə edilir.

Nitqin ifadəliliyi, emosionallığı, ekspressivliyi, obrazlılığı dinləyicini öz təsiri altına salır, onu düşündürür, belə nitq həmişə özünə maraq oyadır. Tələbələrə nitqin ifadəlilik tələbini öyrətmək üçün bədii təsvir vasitələrini və yuxarıda sadaladığımız nitq elementlərini dəqiqliyi ilə mənimsətmək lazımdır.

Nitqin düzgünlüyü. Nitq mədəniyyəti qrammatik cəhətdən cümlələrin düzgün qurulması, sözlərin düzgün işlədilməsi, düzgün tələffüz edilməsi, fikrin aydın, dəqiq və məntiqi ardıcılıqla ədəbi tələffüz normalarına uyğun ifadə etməyi bacarmaq deməkdir. Düzgün nitq forma və məzmunca düzgün qurulmuş nitqdır. Düzgün nitqə yiyələnmək üçün təkcə qrammatik qaydalara riayət etmək azdır, ədəbi dilin fonetik, leksik, və qrammatik normaları da nəzərdə saxlanılmalıdır. Bundan başqa cümlələr məntiqi cəhətdən düzgün qurulmalı, oradakı fikirlər aydın olmalı, münasib sözlər seçilməli, həmin sözlər düzgün tələffüz edilməli, canlı sözün təsir gücünü artıran vasitələrdən yerində və məqsədəuyğun istifadə olunmalıdır. Nitqin bu keyfiyyətindən bəhs olunarkən göstərilir ki, bu qaydalara həm yazılı, həm də şifahi nitqdə əməl etmək lazımdır. Nitqin düzgünlüyü yalnız o zaman təmin oluna bilər ki, nitq söyləyən şəxs bədii təsvir vasitələrindən, sinonimlərdən, obrazlı ifadələrdən, yeri gəldikcə atalar sözləri, zərb-məsəllərdən, aforizmlərdən məqamında bəhrələnsin. Danışan bu vasitələrlə ən incə mətləbləri dinləyicilərə çatdırma bilməlidir. Belə obrazlı ifadələr yerində, məqamında işləndikdə nitq xoşagəlimli olur, onun bədiiliyi, təsir gücü artır.

Deməli, müəllim bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq, nitqin düzgünlüyü üçün tələbələrə yazılı və şifahi nitqdə məntiqi və qrammatik cəhətdən düzgün cümlə qurmağı, bu zaman ədəbi dil normalarını və ədəbi tələffüz qaydalarını gözləməyi, normal diksiya, nitq fasilələri, məntiqi vurğunu nəzarətdə saxlamağı öyrətməlidir.

Nitqin dəqiqliyi. Nitqdə dəqiqlik və düzgünlük prinsipi bir-birinə yaxın anlayışlardır və bəzən tələbələr arasında qarışıqlığa səbəb olur. Belə ki, düzgünlük əsasən ədəbi dil normalarına riayət etməkdirsə, dəqiqlik nitq zamanın uyğun dil vasitəsindən istifadə etmək deməkdir.

Nitqi dəqiq olmayan insanın fikri də dolaşlıq olur. Q.Çernişevskinin sözləri ilə desək, “ifadənin qeyri-dəqiqliyi və dolaşlıqlığı, əlbəttə, fikrin dolaşlıqlığına təsir göstərir. Dil şüurun ifadə formasıdır; dil düzgün deyildirsə, deməli, şüur da qüsurludur. Əgər dil (nitq) səliqəsiz və anlaşılmazdırsa, deməli, orada fikrin özü də qeyri-dəqiqdir”. Ümumiyyətlə, söz ehtiyatı zəngin olan insanın nitqi də dəqiq olur. Dəqiqlik dilin leksik sistemində olan sözlərin semantikasını, sinonimliliyi, çoxmənalılığını, terminləri, müxtəlif funksional üslubları və qrammatik formaları yaxşı bilməyi tələb edir.

Müəllim tələbələrə bu prinsipi izah edərkən sinonimlərə müraciət edə bilər ki, bu da birbaşa ədəbi dilin leksik norması ilə əlaqədardır. Nümunə olaraq “*ürək, könül, qəlb*” sinonimlərini cümlədə işlətmək olar. Belə ki, mətn daxilində tələbələrə hansı dil vasitəsinin fikrə uyğun olduğunu müəyyən etmək daha asan olacaqdır. Məsələn: *Ürəyim ağrıyır*”, *Könlüm ağrıyır*”, *Qəlbim ağrıyır*”.

Təbii ki, burada ən uyğun gələn dil vasitəsi birinci cümlədə işlənmişdir.

Nitqin orijinallığı. Nitqin əsas xüsusiyyətlərindən biri də orijinallıqdır. Yuxarıdakı prinsipləri mənimsədikdən sonra müəllim tələbələrə orijinal nitq üçün vacib olan amilləri göstərməlidir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Səslərin, sözlərin aydın diksiya ilə tələffüzü.
- 2) Söz və qrammatik formaların orfoepik qaydalar əsasında tələffüzü.
- 3) Bir qədər ucadan, aramla danışmaq və oxumaq.
- 4) Bir qədər astadan danışmaq, nitq fasilələrində daha münasib sözlər fikirləşib tapmaq və nitqini davam etdirmək.
- 5) Danışmaq və xüsusən oxu prosesində intonasiya çalarlarından daha bacarıqla, məzmunu uyğun şəkildə istifadə edə bilmək.
- 6) Danışmanın səciyyəvi söz, ifadə, sitat, sintaktik konstruksiyalar, frazeoloji ifadələr, aforizmlər, atalar sözü, zərb-məsəllər və s. işlətməsi, nitqin xüsusi tərzdə qurulması.

Nitqin orijinallığını təmin edən vasitələrdən biri də bədii təsvir vasitələridir. Bədii təsvir vasitələrindən (məcazi mənada işlədilən söz və ifadələr, təşbeh, metafora, mübaliğə və s.; müxtəlif üslubi priyomlar – sözlərin təkrarı və ya buraxılması, inversiya, ritorik-natiqanə suallar və s.) yerində, həm də uyarlı bir şəkildə istifadə nitqi təsirli, parlaq, obrazlı etməklə bərabər, ona orijinallıq da gətirir. Göründüyü kimi, nitqin orijinallığı bir şəxsi başqalarından fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətdir və bu fərqlilik əsasən fərdi tələffüz tərzilə bağlıdır.

Orijinal nitqə yiyələnmək üçün tələbə müntəzəm olaraq bədii əsərləri mütaliə etməli, yazıçı və şairlərin dilindəki natiqlik sənəti baxımından daha

yararlı və münasib söz və ifadələrə, digər təsvir vasitələrinə diqqət yetirməli, onlardan yeri gəldikcə istifadə etməyə çalışmalıdır.

Deməli, müəllimlər mədəni nitqin tələblərini tədris edərkən əlavə bədii ədəbiyyata müraciət etməli, yeri gəldikcə tələbələrə maraqlı şeir və nəsr nümunələri, müxtəlif mövzuda məruzə və çıxışlar tapşırmaqla onların dünya-görüşünün artmasına, nitqlərinin zənginləşməsinə çalışmalıdırlar. Belə ki, nitq mədəniyyəti dilin qayda-qanunları ilə bağlı olsa da, daha çox praktik xarakter daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Abdullayev N. Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti haqqında.* – Bakı, 1968.
2. *Axundov A. Dil və üslub məsələləri.* – Bakı, 1970.
3. *Axundov A. Dil və mədəniyyət.* – Bakı, 1992.
4. *Balıyev H. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası.* – Bakı, 1996.
5. *Cabbarov X. Bədii ədəbiyyatda obrazlılıq.* – Bakı, 1986.
6. *Əliyev K. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyətin əsasları.* – Bakı, 2001.

Samira Mardanova

Training to the requirements shown to cultural speech in teaching of speech culture

SUMMARY

In the article are considered the standard of speech and its demands. Here it is underlined, that by accurate teaching of norms of a literary language, a literary pronunciation, orphoepic and spelling rules, lexical structure of language, deep studying of lexico-semantic features of language units it is possible to achieve mastering by students of a standard of speech and requirements shown to it. Today in a society sharp necessity for youth, for perfection owning the native language is felt, is free, clear, laconic and expressively the thoughts, possessing high standard of speech. The basic responsibility in their education falls on teachers.

Самира Марданова

**Обучение требованиям, предъявляемым к культурной речи
в преподавании речевой культуры**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается культура речи и предъявляемые к ней требования. Здесь указывается, что путем четкого преподавания норм литературного языка, литературного произношения, орфоэпических и орфографических правил, лексического состава языка, глубокого изучения лексико-семантических особенностей языковых единиц можно добиться усвоения студентами культуры речи и предъявляемых к ней требований. Сегодня в обществе ощущается острая необходимость в молодежи, в совершенстве владеющей родным языком, свободно, ясно, лаконично и экспрессивно выражающей свои мысли, обладающей высокой культурой речи. Основная ответственность в их воспитании падает на педагогов.

KİTABXANAŞÜNASLIQ

Elçin ƏHMƏDOV
*Bakı Dövlət Universiteti,
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

**MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ
KİTABXANA-İNFORMASIYA İNFRASTRUKTURUNDA**

Məqalədə multikulturalizm ideyalarının əhmiyyəti vurğulanır. Xüsusilə xarici ölkələrin iş təcrübəsinə əsaslanaraq Azərbaycan kitabxanalarında multikulturalizm biliklərinin mənimsənilməsi və təbliği problemi təhlil olunur.

Açar sözlər: etnik, multikultural, kitabxana, bilik, kitabxanaçı.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi suverenlik qazandıqdan sonra bir çox xalqların etnomədəni missiyalarının koordinasiyasına və təkamülünə dinamik şərait yaratdı. Müxtəlif mədəniyyətlərə, dini və milli mənsubiyyətlərə malik olan insan qruplarına sülh əmin-amanlıq və özünü idarəetmə şəraitində yaşamasını təmin etməsini bildirən “multikulturalizm” termini Avropada yaranıb.

Xarici ölkələrin kitabxana informasiya müəssisələrinin multikulturalizm ənənələrinin təbliğinə yönəlmiş iş təcrübəsində kitabxana əməkdaşlarının multikulturalizm biliklərinə yiyələnməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Ümumiyyətlə, xarici ölkələrin iş təcrübəsində kitabxanaçılıq-informasiya fənlərinin öyrənilməsi çərçivəsində multikulturalizm tədrisinin təşkili önəmli yer tutur. Respublikamızda isə multikulturalizmin ən yüksək bəşəri dəyərləri və özünəməxsusluğu ondadır ki, etnik nümayəndələr bu dövlətin bərabər hüquqlu vətəndaşları kimi öz milli, dini, mədəni dəyərlərini həm azad sərvət daşıyıcısı, həm istifadəçi, həm inkişaf etdirici, həm də konstitusiya ilə təsbit olunmuş siyasi-iqtisadi və sosial hüquq istehlakçılarıdır. Azərbaycanda siyasi hakimiyyətin üç tərkibində - qanunverici, icraedici və məhkəmə haki-

miyyətinin hər birində azlıqda olan xalqların nümayəndələri iştirak edirlər. Azərbaycandakı milli-mədəni müxtəliflik və etnik dini dözümlülük mühiti onu dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanı etmişdir.

Kitabxanalarda multikultural xidmət sahəsində dünya kitabxanaları təcrübəsində aparılan analizlər onu göstərir ki, bu işin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün bütün kitabxana personalı bu sahədə spesifik vərdişlərə malik olmalıdır. Bu məqsədlə kitabxanaçılar üçün multikultural təhsilin təşkili bir tələbat kimi qarşıya çıxır. Bir çox dünya universitetlərinin tələbələrinə kitabxana və informasiya elmlərinin öyrədilməsi çərçivəsində bu tipli tədris kursları təşkil edilir.

Ən böyük marağı ABŞ-ın Roud-Aylend Universitetində təşkil edilmiş “Kitabxanada multikulturalizm” tədris kursları kəsb edir. Bu kurs “Kitabxana və informasiya elmləri” ixtisası çərçivəsində yaradılıb və məqsədi tələbələrə, hər kateqoriyadan olan tələbatçılara kitabxana işinin ən böyük aspektlərindən çıxış edərək xidmət etməyin nəzəri və təcrübi yollarının öyrədilməsidir.

Kursun tədris planının analizi aşağıdakı istiqamətləri nəzərə çatdırır:

- 1) Multikulturalizmin fəlsəfi aspektləri;
- 2) Məlumat ədəbiyyatı və kitabxana tədrisi, o cümlədən başqa kitabxana ilə işləmədə mədəni şok fenomeni (burada onun öhdəsindən necə gəlinməsi mütləq göstərilməlidir);
- 3) Multikultural materialların təsnifləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması yollarının tapılması;
- 4) Kitabxana tədrisi və başqa kitabxana proqramlarında multikultural problemlərin əks etdirilməsi;
- 5) Kitabxana personalının düzgün yığılımı, tədrisi və işində son dərəcə inamlı olması;
- 6) Spesifik qruplara informasiya xidmətinin tarixi.

Multikulturalizm ənənələri kitabxana işinin bütün sahələri ilə üst-üstə düşür. ABŞ-da və başqa dövlətlərdə etnik müxtəlifliyin artması, xalqlar arasında müxtəlif ölkələri və xalqları təmsil edən əlaqələrin artması, kolleksiyaların zənginliyi, texniki xidmət, məlumat-bibliografiya xidməti, kitabxana təhsili, kitabxana proqramlarının inkişafı, peşəkar kitabxana personalı problemi və kitabxana mühitinin başqa problemlərinə toxunmağa məcbur edir. Bu “kitabxanaşünaslıq” ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün çox vacib və faydalı bir kursdur.

Bu iş müəyyən bir kitabxana tipi üzərində diqqəti toplamağa və multikultural çərçivədə kütləvi, elmi və məktəb kitabxanasının çoxdan

işlənmiş və bir çox sahələrdə faydalı olan iş təcrübəsini öyrənməyə imkan verir. Bu eləcə də başqa kitabxanaşünaslıq kursları üçün lazım olan informasiyanı daha da dolğunlaşdırır. O, müxtəlif qrup əhaliyə xidmətdə problem və məqsədi aydınlaşdırır və onun həlli yollarını da göstərir.

Qeyd edilir ki, kitabxanaçılar etnik qrup və qruplara xidmət edərkən təşkilatçılıq və planlaşdırma işlərini dərinlən bilməlidir. Bu istiqamətdə onlarda yeni vərdiş -“bacarıq” meydana çıxır.

- Bütövlükdə ümumi informasiyanı tapmaq (etnik) – onun tarixi, müxtəlif statistik məlumatlar, təşkilat və resurslar haqqında məlumat. Bu informasiyalar elə olmalıdırlar ki, oradan etnik qrup haqqında yetərli məlumat almaq olsun.

- Verilmiş qrup haqqında lokal informasiya tapmaq – onun yaşama tarixi, demoqrafik xüsusiyyətləri, onun informasiya tələbatını öyrənmək, əlaqədar təşkilat və resurslar haqqında material ortaya çıxarmaq və s.

- Bütün mövcud icmalları, çap məhsulları və digər informasiya resurslarından istifadə etməklə qrup haqqında informasiya tapmaq.

- Hər hansı qrupa bütövlükdə xidmət etmək üçün nəşrlərdən ibarət kolleksiya təşkil etmək və onu inkişaf etdirmək.

- Bütöv bir qrupa aid olan materialları təsnifləşdirmə və kataloqlaşdırma işində faydalı olmaq.

- Bu qrup üçün böyük olmayan, amma çox mobil bir ədəbiyyat kolleksiyasını təşkil etməyi bacarmaq.

- Qrup üçün daha çox əhəmiyyətli ola biləcək məlumat xidmətinin daha yeni üsullarını axtarıb tapmaq.

- Oxucu, mədəni və tədris tələbatlı qrupların tələbatını ödəmək üçün kitabxana proqramlarını inkişaf etdirmək və kitabxana menecmentini həyata keçirmək.

- Kitabxana xidmətinin birbaşa və dolaylı yolla həyata keçirilməsi zamanı bütöv qrupa aid olanları toplayıb öyrətmə kurslarına daxil etmək.

- Peşəkar kitabxanaçı olmayan qrup üzvlərindən belə personal yığma planını işləmək.

Tədris kursları elə qurulmalıdır ki, kurs dövründə bir qrup tələbə eyni və oxşar texniki təlimatlandırma ilə digər etnik qruplara da xidmət etmiş olsun. Bu isə onlar üçün kitabxana siyasətində bir yenilikdir.

Kursun nəzəri hissəsi tələbələrin materialları sərbəst qaydada mənimsəməsi üzərində qurulmalıdır.

Bunun üçün kitabxana əməkdaşlarına multimədəni kitabxana xidməti çərçivəsində multimədəni təhsil, multietnik yanaşma və mədəni xidmətin

əhəmiyyəti, kitabxana proqramlarının multimədəni aspektləri, tələbatçıların müasir kitabxanadan istifadəsi kimi problemləri açan peşəkar ədəbiyyat təqdim edilir. Kursun praktiki hissəsini isə konkret tapşırıq təşkil edir. Məsələn, yaşadıkları rayonda müəyyən etnik bir qrup təyin edilir və semestr ərzində tələbələr bu qrupu tədqiq edir. Bu informasiya kitabxanaçının məruzəsi üçün lazım olan kiçik layihənin hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Proyektə aşağıdakı məsələləri işıqlandırmaq vacibdir:

1) Tədqiq edilən qrup haqqında qısa icmal. ABŞ-da onun yaşam tarixi necədir? O harada yerləşir? Onun hazırda yaşadığı ərazidə tarixi necədir? Bu qrup haqqında hansı demografik məlumatı tapmaq olar? (Yaşı, savad səviyyəsi, ölkədə qalma müddəti, ingilis və ya başqa dilləri bilmə səviyyəsi).

2) Bu qrupa hansı öyrədici və digər xarakteristikalar tətbiq etmək olar? Onun informasiya tələbatı hansı səviyyədə ola bilər? Bu qrupun yarandığı və hazırda yaşadığı ərazidə kitabxana xidmətinin tarixi necədir? Məlum qrupda region kitabxanasından istifadəyə təsir göstərə biləcək hansı kitabxana ənənələri mövcuddur?

Qrup haqqında etnik materialların təsnifləşdirilməsində və kataloqlaşdırılmasında isə aşağıdakı suallara cavab vermək lazımdır.

1) Verilmiş qrupla işdə ədəbiyyatda təsvir edilmiş istənilən kataloqlaşdırma qaydasından istifadə etmək olarmı?

2) Əgər siz ingilis dilindən başqa dillərdə, latın yox, başqa şriflərdə ədəbiyyat komplektləşdirirsinizsə, hansı mümkün problemləri və onun həlli yollarını düşünürsünüz?

3) Kataloqlaşdırma işi ilə məşğul olarkən, siz hansı mədəni problemlə qarşılaşsınız? Kataloqun dizaynı ilə, yoxsa onun istifadə qaydası ilə bağlı?

Tələbələr daha çox mövcud olan məlumat resursları haqda vərəq tərtib etməlidir. Burada verilmiş qrup haqda hansı əhəmiyyətli məlumat resurslarının olması və bütün kitabxanalara bu resurslardan hansıların tövsiyə edilməsi öz əksini tapmalıdır (material ingilis və başqa dillərdə ola bilər).

Proyektə ən çox yerli birliklərin sorğularına xüsusi əhəmiyyət verilir. Sorğunun aparılması prosesində aşağıdakı suallara diqqət vermək lazımdır:

1) Əgər siz tələbatları üzə çıxarmaq üçün sorğu aparsanız bunu necə edərdiniz?

2) Xidmət etdiyiniz ərazinin heç olmasa bir kitabxanaçısından intervyü formasında sorğu aparardınız mı?

3) Siz xidmət zamanı verilmiş qrupa aid heç olmasa, bir etnik təşkilata baş çəkirdiniz mi? Bu cür gedişlər qrupu spesifik lokal məlumatların yerli

demoqrafik məlumatların, yerli təşkilatlar və onların tələbatlarının öyrənilməsinə və axtarışına xidmət etmiş olar.

Miniprojektin təşkil edilməsindəki bu addımlardan sonra tələbə, nəhayət, projektin finalını təşkil edən növbəti materiala gəlib çatır: mini – projektin nəticələrinə əsaslanan qrupun icmalı, intervünün nəticələrinə əsaslanan və sorğu zamanı meydana çıxan lokal informasiya. Bunun üçün tələbələrin mini – proyektə istifadə etdikləri milli lokal resursların əks olunduğu nəticələr, etnik və multimədəni materialların əks olunduğu kolleksiya və kataloqlardan istifadə etmələri vacibdir.

Məlumat xidməti və resurslarla iş çərçivəsində aşağıdakı suallar meydana çıxır:

1) Qrup üzvləri kitabxananın və ayrıca məlumat xidmətinin fəaliyyətinə necə reaksiya göstərir?

2) Sizin kitabxanalarınızda hansı məlumat resurslarından istifadə edilə bilər?

Kursda yerli biliklər üçün proqramın planlaşdırılması da mühüm yer tutur:

1) Siz hansı növ proqram seçərdiniz və nəyə görə? Öz qrupunuzda tətbiq etmək istədiyiniz bir neçə spesifik proqramın adını çəkin.

2) Siz bu qrupa xidmət edəcək kitabxananızın maketini necə qurardınız? Burada nəzərə almaq lazımdır: proqram hansı tipli olmalıdır, xidmət elə planlaşdırılıb və inkişaf etdirilməlidir ki, o davamlı olsun.

Qrup üçün yetərli məlumata malik olma vacibdir:

1) Siz qrupa xidmət üçün hər hansı bir tədris ədəbiyyatını oxumusunuzmu? Əgər oxumusunuzsa onun haqqında danışın.

2) Siz qrupun informasiya alma prosesinə kömək edən hər hansı spesifik proqramı təsvir edə bilərsinizmi?

3) Sizin əldə etdiyiniz informasiya sizin bu prosesə olan yanaşmanızı dəyişdimi?

Kitabxana personalının toplanmasında əsas vurğu mədəniyyət və dil müxtəlifliyi üzərində qurulur.

1) Siz xidmət etdiyiniz qrupun, təşkilatın demoqrafiyasını bildiyinizi nəzərə alaraq öz qrupunuzdan personal yığımı üçün üzvləri necə seçərdiniz? Onları sadəcə kitabları rəfə yığan köməkçi qismində, yoxsa kitabxana peşəkarlarına bərabər səviyyəli yarımpeşəkarlar qismində seçərdiniz?

2) Sizin zənninizcə, bu necə olmalıdır? Personalın hər yeni üzvünün öyrədilməsi, yoxsa, yerli, müxtəlif etnik mənsubiyyətə malik olan üzvlərin öyrədilməsi?

Əsas diqqəti çəkən kitabxanada multikulturalizmin tarixi, xüsusilə də ABŞ kimi dövlətdə onun fəlsəfi aspektləri, immiqrant və beynəlxalq tələbələrə kitabxana xidmətinin tarixi, məsələn, Kanadada multikulturalizmin tarixi və onun ABŞ-da və ya hər hansı bir inkişaf etmiş ölkə ilə müqayisəsidir. Kitabxanada mədəni konflikt məsələlərinə diqqət çəkilir. Bunun üçün müxtəlif mövzuların qoyulması üzrə tapşırıqlar verilir: mədəni konflikt nə deməkdir; etnikliyin müxtəlif aspektləri; qruplar necə və nə üçün toqquşurlar; kitabxanada mədəni konfliktlər müqayisəli kitabxanaşünaslığın nöqtəyi – nəzərində. Verilmiş qrupun informasiya tələbatını təyin etmək üçün xüsusi sual kitabçaları hazırlanır, hansı ki, bu kitabçada regionda etniklik təyin edilir. Buradan isə istənilən rəqəmləri əldə etmək, yerli icmallarla əlaqə yaratmaq, nə danışmaq və nə soruşmaq mümkün olur.

Regionun tədris məkanında kitabxanada multikultural xidmətin metodikasını innovativ istiqamətdə inkişaf edir. Bu məsələ 2004-cü ildə “Multikultural kitabxana xidməti” adlanan, 16 akademik saati əhatə edən tematik tədris planında işlənib hazırlanmışdır. Bu tədris kursu incəsənət, mədəniyyət və turizm işçiləri hazırlayan Akademiyada (APRİKT, Moskva) kitabxanaşünaslıq kafedrasında tədris edilir. Müasir kitabxanaşünaslıqda multikulturalizmin nəzəri və sosial aspektlərini, multikultural situasiyalarda kitabxanaların fəaliyyətinin dünya təcrübəsini öyrənir. Tədris kursu dünya məkanında multikultural təcrübə ilə ümumiləşmiş ədəbiyyat siyahısı ilə işləyir (elektron nəşrlər daxil olmaqla). Bu kursun birinci tədrisi onu göstərir ki, multikultural problemlər Rusiya kitabxanalarını daha çox maraqlandırır.

Ən vacib aspektlərdən biri də kitabxanada multikultural xidmətin göstərilməsində ixtisaslaşmış personalın mövcudluğudur. Hansı ki, bu personal kroskultural məkanda xidmət etməyə qadir olsun. Bu vərdislərə təkcə ali məktəb tələbələri deyil, kitabxana personalı da əlavə təhsil çərçivəsində yiyələnməlidir. Bunun üçün əlavə dərs vəsaitləri və dərsliklər işlənib hazırlanmalıdır. Bu vəsaitlər “çoxmillətli əhaliyə kitabxana xidməti istiqamətində, kitabxanaları bu sahədə qəbul edilmiş sistemə yönəltməlidir. Çoxmillətli ölkə olan Rusiyada kitabxanaların bu cür xidməti rusiyalıların tolerantlıq və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinə yaxından kömək edir. Təlimatlar “Etnik mədəniyyətin müxtəlifliyi və onun Rusiyada kitabxana xidməti spesifikasiyasına təsiri adlı ümumrusiya tədqiqat materiallarına əsaslanmalıdır. Təlimat çoxsaylı nəşrlərin, kitabxana işinin mədəni siyasəti hüquqi sənədlərin və digər mənbələrin analizi nəticəsində hazırlanmalıdır. Metodiki tövsiyyəni mövzu üzrə təklif edilən keyfiyyətli ədəbiyyat siyahısı tamamlayır.

Təqdim edilən materiallar təyin edilmiş ərazidə bütün kitabxana xidmətini əhatə edən məsələlərin konseptual həllini görməyə imkan verir. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- 1) Oxucu mədəniyyətinin formalaşdırılması yolu ilə millətlərarası münasibətlərin sabit saxlanması;
- 2) Etnik qruplar və millətlərarası münasibətlər kitabxana xidmətinin başlıca məqsədi kimi;
- 3) Etnik regionlarda əhalinin mədəni tələbatını ödəmək məqsədilə sosial-mədəni və kitabxana siyasətinin hüquqi və proqram təminatı;
- 4) Fəaliyyətin innovativliyi.

Bir çox məqalələrin yüksək elmi səviyyədə işlənilib hazırlanmasına, özündə maraqlı müşahidələri, nəticələri, ümumləşdirmələri əks etdirir. Buna baxmayaraq, bir neçə materialın eklektikliyini də qeyd etmək lazımdır. Etnik mədəniyyətin inkişafında problemlərin nəzəri əsasları, etnik öz-fəaliyyət, etnokultur və regional identiklik və s.

Məlumdur ki, son vaxtlar Azərbaycanda qlobal dəyişikliklər gedir. Qısa tarixi zaman kəsiyində bizim dünya görüşümüz, dünyanı dərk etmənin mənəvi praktik təcrübəsi kardinal şəkildə dəyişdi. İnsanların sosial davranışında yeni konseptual prinsiplər meydana gəldi. Bunlar dünyada gedən qloballaşma prosesləri ilə şərtlənirdi. Bunlardan ən vacib şərt tolerantlıq şəraitində müasir mədəniyyətin əsaslarını bütöv şəkildə qoruyub saxlayan qlobal sistemin funksiyalaşdırılmasıdır. Bizim mədəni qaynaqlarımız, milli özünədərkimiz dövlətin inkişafında da öz əksini tapır. Bütün xalqlarının milli mədəniyyətinin qorunub saxlanması – dövlətin xüsusi məsuliyyət sahəsidir. Mədəni siyasətin əsasında vətəndaş cəmiyyətinin dəyərləri durur. Onun ən vacib prinsipləri dil, mədəniyyət və etnik müxtəliflik şəraitində bərabər hüquq və azadlıqdır. Bütövlüyn saxlanılması və çoxmillətli dövlətin möhkəmləndirilməsi mədəniyyət, informasiya və təhsil müəssisələrinin fəaliyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Regionların etnomədəni müxtəlifliyinə, bütün etnik mədəniyyətlərin inkişafında və qorunmasında bütün subyektlərinin bərabər hüquqa malik olması, bu proseslərə real kömək edən mexanizmlərin yaradılmasına ehtiyac yaradır. Azərbaycan milli kitabxanaşünaslığının strukturunda milli mədəniyyət müxtəlifliyi şəraitində kitabxana işinin inkişafına yönəlmiş poli-etnik xidmətlə əhatə olunan dövlət və bələdiyyə kitabxanaları milli – mədəni və kitabxana ictimaiyyətinin diqqət mərkəzindədir və ixtisas nəşrlərində işıqlandırılır, kitabxana forumlarında müzakirə edilir.

Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin formalaşması mədəni siyasətin prioritet istiqamətidir. Respublika kitabxanalarında multikulturalizm

ənənələrinin təbliği ilk növbədə kitabxana əməkdaşlarının multikultural biliklərlə zənginləşdirilməsindən çox asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət: Monoqrafiya*. – Bakı: Azərnaşr, 2011, 348 s.

2. Xələfov A.A. *İnformasiya cəmiyyəti və kitabxana işi // Elmi əsərlər: Bakı Universiteti xəbərləri: humanitar elmlər seriyası*. – Bakı, 2004, №2, s.316-326.

3. Cəbrayilov A. *Multikulturalizm dövlət siyasətində prioritetdir // "Respublika" qəzeti*, 7 may 2015.

4. *Мультикультурализм в библиотеках (о программе учебного курса)*. Вестник ВАЕ, №2, 2007, с.35-39.

Elchin Ahmadov

Tradition of multiculturalism in library-information infrastructure

SUMMARY

The article emphasized the significance of the idea of multiculturalism. Especially based on the experience of foreign countries analyzed the development and promotion of awareness of the problem of multiculturalism in the Azerbaijan libraries.

Keywords: *ethnic, multicultural, library, knowledge, librarian.*

Эльчин Ахмедов

Мультикультурные традиции в библиотечно-информационном инфраструктуре

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается важность мультикультурных идей. Особенно анализируется зарубежный опыт, освоение и применение мультикультурных знания в библиотеках Азербайджана.

Ключевые слова: этнический, мультикультурное, библиотека, знание, библиотекарь.

BİBLİOQRAFİYAŞÜNASLIQ

Xuraman AĞAYEVA
Bakı Dövlət Universiteti
Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının dosent əvəzi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

KITABXANAÇI-BİBLİOQRAFİN PEŞƏ KOMPETENSİYASI HAQQINDA

Məqalədə kitabxanaçı-bibliografin və kitabxanaçı-bibliograf kadrlarının təlimi ilə məşğul olan müəllimlərin peşə kompetensiyası, peşəkar bibliografların bilik və bacarıqları, habelə kitabxanaçı-bibliograf peşəsi üçün sosial və peşə tələbatları haqqında məlumat verilir.

***Açar sözlər:** kitabxanaçı-bibliograf peşəsi, kompetentlik, bilik və bacarıq, kitabxanaçı kateqoriyası, bibliograf kateqoriyası, sosial biliklər, peşə bilikləri.*

Giriş

İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin vəzifələrindən biri elm və fəaliyyət sahələrində öz işini yaxşı bilən insanların çalışmasıdır. Yaşadığımız informasiyalı cəmiyyət müəllim peşəsinə və tədrisin təşkilinə yeni yanaşma tələb edir. Məsələn, kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində çalışan hər bir müəllim üçün kompetentlik ən mühüm peşə keyfiyyətidir. Onun qarşısında mühüm tələblər qoyulur. Müəllimin peşə keyfiyyəti onun bilik və bacarığı, təcrübədə qazandığı vərdislərlə ölçülür. Xüsusilə yeni informasiya texnologiyalarının tədris prosesinə təsiri, interaktiv dərslərin, distant təhsilin təşkili müasir dövrümüzdə təlimdə yeni üsulların tətbiqini vacib edir. Bütün bunlar müasir

müəllimdən savadlılıq, yaradıcı təfəkkür, insanlarla ünsiyyət qurmaq bacarığı, yeni texnologiyalardan (İKT istifadə qabiliyyəti, heç olmazsa bir xarici dil bilmək, tələbələrə öyrətmək bacarığı, nəzəri biliyi təcrübi biliyə çevirmək qabiliyyəti, billiklərin inteqrasiyası, müəllim-tələbə-valideyn münasibətini qurmaq bacarığı, təlimlərdə, kurslarda iştirakı, fasiləsiz təhsil, öz üzərində işləmək, daim inkişaf etmək qabiliyyəti, nümunəvi dərslərin təşkili, yaradıcı hesabat, tələbələr arasında sorğu keçirmək, onların fikirlərini və təkliflərini öyrənmək, tələbələrin semestrə əldə etdikləri nəticənin təhlili və nöqsanların aradan qaldırılması kimi məsələlər qoyur.

Müəllimin kompetentliyi tələbənin kompetentli olmağına gətirib çıxarır. Bu cür bilik və bacarığı olan hər bir müəllim yaxşı savad verməklə kifayətlənmir. O, həm də tələbələrdə rəqəmsal texnologiyalarla işləmək və aldığı informasiyanı biliyə çevirərək ondan daim istifadə etmək, öz biliklərinə əsaslanaraq öyrənmək öyrətmək bacarığını inkişaf etdirir. Yaradıcı müəllim yaradıcı təlim prosesi quraraq bu prosesdə hər bir tələbənin təfəkkürünün, məntiqi düşünmə qabiliyyətinin inkişafına zəmin yaradır.

Əsas hissə

Bəs müəllimdən fərqli olaraq kitabxanaçı-bibliografin peşə kompetensiyası nədir? Hazırda respublikamızda kitabxana ictimaiyyətini belə bir sual düşündürür. “Kitabxanaçının peşə kompetensiyası olmalıdır, yoxsa olmamalıdır”. Kitabxanaçı-bibliografin professional peşə kompetensiyası öz üzərində işləməyi, elmi biliklərdən və İKT-dən bacarıqla istifadə etməyi tələb edir.

Kitabxanalar yeganə müəssisələrdir ki, ixtisas təhsili olmayan və ya digər qeyri-ixtisas təhsilli insanlar buraya işləməyə gəlirlər. Təəssüf ki, artıq uzun illərdir ki, biz kitabxanaçı peşənin tədricən ölməsi prosesini müşahidə edirik. Bizim kitabxanalarda kadr böhranı artıq reallığa çevrilmişdir. Azərbaycanda 8727 kitabxana mütəxəssisi çalışır. Onlardan 1579 nəfəri, 18.1%-i ali-ixtisas təhsilli, 1318 nəfəri, 15.1% ali-qeyri ixtisas təhsilli, 1767 nəfəri, 20.2% kitabxana üzrə orta ixtisas təhsilli, 1261 nəfəri, 14.4%-i orta qeyri ixtisas təhsilli, 2802 nəfəri, 32.2%-i ümumi orta təhsillidir [5, s.75].

Azərbaycan kitabxanaçılarının 32.2%-nin orta təhsilli olması çox acınacaqlı bir rəqəmdir. Yalnız əməkdaşların beşdə biri peşəkarlardır. Belə vəziyyət təsərrüfatın heç bir sahəsində yoxdur.

Bizim cəmiyyətdə kitabxanaçı olmaq üçün kitabxanada işə düzəlmək kifayətdir. Təsəvvür edin ki, kitabxana, bibliografiya, informasiya işini bilməyən bir adam kitabxanada işləyir. Hansı keyfiyyətdən söhbət aşımaq olar? Biz özümüz peşə təhsili olmayan əməkdaşları kitabxanaçı adlandıraraq peşənin

nüfuzunu aşağı salırıq. İnkişaf etmiş ölkələrdə yalnız ixtisas təhsili olan, diplomu olan insanları kitabxanaçı-biblioqraf adlandırırlar. Peşə ixtisas təhsili olmayan başqa əməkdaşlar-klerklərdir, texniki işçilərdir, köməkçilərdir, kö-nüllülərdir. Amma kitabxanaçı deyillər. Təsəvvür edin ki, bizim müəllimimizə rəhbərlik edən insanlar hələ işin gedişində bir neçə ilə bu peşənin sirrlərini öyrənəcəklər. Elmdə isə güzəşt olmur.

Bizim kitabxanaların təcrübəsindən nümunə gətirək. Təxminən son beş ildə bizdə ən yüksək ali kitabxanaçılıq və informasiya təhsiliylə iş düzələn əməkdaşlara kadrlar şöbəsi 7-ci dərəcəni, orta məktəbi bitirib kitabxanada işləməyə gələn təhsilsiz əməkdaşlara isə 6-cı dərəcəni verir. Bu Rusiyada da belədir, bizdə də. Buna görə də ali təhsili olan və olmayan kitabxanaçıların maaşı arasında ciddi fərq yoxdur. 150-180 manat arasındadır. Bizə elə gəlir ki, bu məsələyə yenidən baxmaq lazımdır. Bu ədalətsizlik aradan qaldırılmalıdır.

29 mart 2013-cü ildə Rusiya Federasiyasının Mədəniyyət Nazirliyində kitabxana sahəsində peşə standartlarının hazırlaması üzrə müşavirə olmuşdur. Güman edilir ki, peşə standartlarının hazırlanması vəzifələrə, peşələrə və məşğuliyyətlərə aid qeyri-müəyyənliyi aradan qaldıracaqdır. Müşavirədə bütün "kitabxana-informasiya fəaliyyətinə" aid, kitabxanaçı peşəsinə aid ayrı və biblioqraf peşəsinə aid ayrı peşə standartlarının hazırlanması tapşırıldı. İlk öncə "Kitabxana-informasiya fəaliyyəti" haqqında və sonra isə, peşəkar fəaliyyətin iki baza növü: kitabxanaçı kateqoriyası üzrə və biblioqraf kateqoriyası üzrə peşə standartlarının hazırlanması müvafiq qurumlara tapşırıldı [7].

Kitabxana təhsili olmayan, kitabxana işindən xəbərsiz insanlara baza təhsili olmadığına görə kitabxana-biblioqrafiya prosesləri mənasız görünür. Onlar işi öyrəninə müəyyən zaman keçir və bu da işin səmərəliliyini aşağı salır, cəmiyyətdə kitabxanalar haqqında mənfi münasibət formalaşdırır.

Professor Z.Əliyevin "Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq" (2001) adlı dərs vəsaitində deyildiyi kimi: "İnsan fəaliyyətinin sisteminə daxil olan biblioqrafik fəaliyyət aşağıda qeyd olunan əsas komponentlərə malikdir: a) məqsəd; b) subyektlər; c) obyektlər; ç) proseslər; d) vasitələr; e) nəticələr. Bunların arasında məqsəd daha real xarakter dəyişir. O, gözlənilən nəticənin modeli, fəaliyyətin başlanması motivi kimi subyektin təfəkküründə mühüm yer tutur və formalaşır. Elə buna görə də biblioqrafik fəaliyyətdə məqsədlə subyekt bir-birilə əlaqədə götürülüb şərh edilir [2, s.59].

Biblioqrafik fəaliyyətin başlıca komponent subyekt hesab olunur. Subyekt biblioqrafik fəaliyyətdə əsas hərəkətverici qüvvədir. Məqsədləri o müəyyənləşdirir, obyektlər seçir, prosesləri həyata keçirir, vasitələri işləyir, nəticələri yaradır və onlardan səmərəli istifadəni təşkil edir.

Bibliograf-kitabxananın, digər informasiya müəssisəsinin, redaksiyanın, kitab ticarəti ilə məşğul olan təşkilatın bir əməkdaşı bibliografik xidməti peşəkar və sistemli şəkildə həyata keçirən alim və ya mütəxəssisdir [8].

Bibliograf peşəsi xüsusi ali təhsil tələb edir. Kitabxanada üç kateqoriyalı bibliograf ştatı var. Baş bibliograf, böyük bibliograf, bibliograf. Bibliografik xidmətin keyfiyyəti artdıqca ixtisaslı kadrlar daha da yüksək vəzifələrə gətirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin səkkizinci abzasını rəhbər tutaraq, 2011-ci il oktyabr ayının 11-də Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə razılaşdırılmış təklifini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 162 sayılı qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının şəhər (rayon) mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin, müstəqil kitabxanaların, şəhər, qəsəbə və kənd kitabxana filiallarının, habelə şəhər, qəsəbə kütləvi, uşaq və gənclər kitabxanalarının nümunəvi strukturu və ştat vahidləri”ni təsdiq etmişdir. Buna müvafiq olaraq M.F.Axundov adına Milli Kitabxana “Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi işçilərinin vəzifə təlimatı”nı [6] hazırlayaraq nəşr etmişdir. Təlimat Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi işçilərinin vəzifələrinə uyğun işlərini günün tələbləri səviyyəsində qurmalarına kömək məqsədilə hazırlanmışdır. Məlumdur ki, hər bir müəssisədə işin təşkili, düzgün idarə olunması və effektivliyi kadr təminatından, yəni işçi heyətindən asılıdır. İşçilərin fəaliyyətinin operativ və səmərəli təşkili üçün düzgün hazırlanmış vəzifə təlimatı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vəzifə təlimatı – müəssisə, şirkət və təşkilatın ştat cədvəlində nəzərdə tutulmuş vəzifəni yerinə yetirmək üçün təyin edilən şəxsin vəzifə və öhdəliklər dairəsini, məsuliyyətini əhatə edən təlimatdır. Hər bir idarədə vəzifə təlimatının dəqiq təşkil olunması hazırda aktual problemlərdəndir. Belə ki, vəzifə təlimatı elə qurulmalıdır ki, işçilər arasında iş bölgüsü düzgün aparılsın, onun həyata keçirilməsi effektiv olsun [6].

Nəzərə almaq lazımdır ki, vəzifə təlimatı normativ akt olaraq hüquqi sənəd hesab edilir və Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin normaları ilə uyğunlaşdırılır. Vəzifə təlimatının tərtib edilməsində mühüm cəhət onun əmək müqaviləsi ilə qarşılıqlı münasibətidir. Belə ki, əmək müqaviləsində də işçinin əmək funksiyası, onun hüquqları və öhdəlikləri qeyd edilir, lakin əmək müqaviləsi vəzifə təlimatına nisbətən ümumi xarakter daşıyır və vəzifə təlimatı idarə rəhbəri tərəfindən, əmək müqaviləsi isə hər iki tərəfin razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Ona görə də, əmək müqaviləsi bağlanarkən bir qayda olaraq vəzifə qeyd olunur, onun funksiyaları isə açılır.

Təlimatda baş biblioqraf, böyük biblioqraf, biblioqraf ştatlarının vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Baş biblioqraf aşağıdakıları bilməlidir:

- kitabxana işinə dair sənədləri, mədəni-maarif və turizm müəssisələrinin inkişaf perspektivlərini, bu sahədə qanunvericiliyi, dövlət proqramlarını;
- kitabxananın təsnifat sistemini, fondun düzülüşünü, fond və kataloqdan istifadə qaydalarını;
- kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsini, xarici və ölkədaxili kitabxanaların qabaqcıl iş təcrübəsini;
- oxuculara biblioqrafik xidmət qaydalarını;
- əməyin mühafizəsi, texniki təhlükəsizlik, istehsalat sanitariyası və yanğından mühafizə norma və qaydalarını;
- biblioqrafik arayışların, tövsiyə siyahılarının, vəsaitlərin tərtibi metodikasını.

Baş biblioqrafın vəzifə borcları:

- 1) Baş biblioqraf Mərkəzi Kitabxanın bütün şöbə və filiallarında soraq-biblioqrafiya, ölkəşünaslıq (diyarşünaslıq) və informasiya işlərinin təşkilatçısı və rəhbəridir;
- 2) MKS-in bütün oxucu qruplarını soraq-biblioqrafiya və informasiya xidməti ilə sistemli və operativ surətdə təmin edir;
- 3) MKS-in vahid soraq-biblioqrafiya aparatını (SBA) təşkil və təbliğ edir;
- 4) Biblioqrafik fəaliyyət üzrə MKS-in bütün struktur bölmələrinin fəaliyyətini əlaqələndirir, informasiya və biblioqrafiya xidməti üzrə metodist funksiyasını daşıyır.
- 5) MKS-in kataloq və kartoteka sisteminin təşkili işlərini yerinə yetirir, mərkəzi kitabxananın şöbələrində və filial kitabxanalara kartotekaların təşkili üzrə köməklik göstərir;
- 6) Elektron kataloqa qəzet və jurnal məqalələrini daxil edir, məlumat bazaları üçün materialların toplanmasını həyata keçirir;
- 7) Bütün sistemin soraq-biblioqrafiya və informasiya işlərinin planları (rüblük, illik və perspektiv) və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;
- 8) Rayon Mərkəzi Kitabxanasının bütün şöbə və filiallarının məlumat biblioqrafiya (diyarşünaslıq) və informasiya işlərinin illik, statistik məlumat hesabatlarını təhlil edir və bu haqda hesabat hazırlayır;
- 9) Başqa şöbələrin işçiləri ilə birlikdə kitabxanaya gələn yeni oxucularla soraq-biblioqrafiya aparatının təbliği, ondan istifadə qaydaları haqqında, oxuculara məsləhət vermək və metodiki köməklik göstərmək üçün söhbət aparır;

Azərbaycan kitabxanalarında çalışan biblioqrafların 99 %-i qadınlardır. Son onilliklərə nəzər yetirsək biblioqrafiya şöbəsində kişi işçilərinin sayının azaldığını görmək olar. 1990-cı illərdən başlayaraq kişi işçilər kitabxananın avtomatlaşdırma şöbəsində işləməyə üstünlük verirlər. Azərbaycan kitabxanalarında çalışan kitabxanaçıların 1318 nəfəri, 15.1% ali-qeyri ixtisas təhsilli kadrlardır ki, onların ikinci ixtisas almaları vacibdir. Çünki xarici ölkələrdə kitabxanalarda işləyən kadrların ali, peşə-ixtisas təhsilinin olmasına ciddi fikir verilir. Hüquq təhsili olsa belə, kitabxanaçılıq təhsili olmayan insanlar kitabxanada işləyə bilməzlər.

Biblioqrafik fəaliyyətin subyektinə peşəkar biblioqraflar - müəyyən kollektiv (biblioqrafik şöbə, bölmə, idarə, qarşılıqlı biblioqrafik xidmət şöbəsi), qeyri-peşəkarlar - müvəqqəti biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olanlar (alimlər, ali məktəb müəllimləri, yazıçılar, jurnalistlər və b.) və tələbatçılar daxildir. Peşəkar biblioqraf təcrübəli biblioqrafik fəaliyyətin başlıca subyektidir. Biblioqrafik informasiya mənbələrini yaradan, onları tələbatçılara çatdıran, onlardan səmərəli istifadəni təşkil edən məhz peşəkar biblioqraflardır. Müasir tələblərə cavab verən, yüksək səviyyəli biblioqrafik fəaliyyət biblioqrafın nəzəri və təcrübəli hazırlıq səviyyəsindən, yeni informasiya texnologiyalarına yiyələnməsindən çox asılıdır.

Biblioqrafın peşə psixologiyası, bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi onun peşəkarlığını müəyyənləşdirən əsas amildir. Biblioqrafın psixoloji keyfiyyəti dedikdə onda peşə yaddaşının inkişafı, biblioqrafik əlamətləri (sənədlərin adlarını, müəllifləri, müxtəlif elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərini, kitab tarixinə dair məlumatları) məqsədyönlü xatırlamaq qabiliyyəti, sənədlər sayəsində onu əhatə edən ədəbi müşayiət etmək, xarici həqiqətlər, adamlar və sənədlər arasındakı ən müxtəlif əlaqələri vaxtında sezmək bacarığı nəzərdə tutulur.

Bu ümumi keyfiyyətlər peşəkar biblioqrafik fəaliyyətdə funksiyalara görə aparılan ixtisaslaşma ilə bağlı səciyyəvi tələblərlə tamamlanmalıdır. Məsələn, sənədlərin biblioqrafizasiyası ilə məşğul olan biblioqraf sakit oturub işləməyi, fikrini məqsədyönlü cəmləşdirməyi, məntiq təfəkkürünü inkişaf etdirməyi bacarmalıdır.

Biblioqrafik xidmət göstərən biblioqraf pedaqoji və psixoloji baxımdan hazırlıqlı olmalı, insanlarla davranışda mədəni səviyyəsi yüksək olmalı, biblioqrafik axtarış zamanı qısa vaxt ərzində qərara gəlmək, müxtəlif və mürəkkəb xarakterli sorğuların qeyri-bərabər axını şəraitində səriştəli fəallıq göstərmək, informasiya tələbatçıları ilə münasibətdə emosional sabitliyi gözləmək və həddən artıq ehtiyatlı olmağı bacarmaq əsas məsələdir [2, s.61].

Profesor Z.Əliyevin “Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq” adlı dərslər vəsaitinə əsasən biblioqrafın biliyi iki əsas hissədən ibarətdir: a) sosial; b) peşə bilikləri.

Biblioqrafın sosial biliklərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) Fəlsəfi-metodoloji, siyasi və tarixi biliklər. Burada sosial-siyasi həyatın inkişaf qanunlarını Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq siyasətini bilmək xüsusilə vacibdir.

2) İnformasiya tələbatının öyrənilməsinin, təmin edilməsinin və formalaşmasının, biblioqrafın biblioqrafik informasiya tələbatçıları ilə davranış proseslərinin öyrənilməsində ümumi əsas kimi götürülən psixoloji-pedaqoji biliklər.

3) Böyük sənəd kütləsi və axını ilə, müxtəlif illərdəki işarə sistemləri ilə, əlifbalarla, ədəbiyyatla, ayrıca işarələri və başqaları ilə aparılan biblioqrafik işdə əhəmiyyətli olan peşəyönümlü riyazi, semantik və linqvistik bilikləri [2, s.61].

Biblioqrafın peşə bilikləri isə bunları əhatə etməlidir:

1) Biblioqrafik fəaliyyətin nəzəriyyəsi və tarixi biblioqrafın peşə biliyinin əsasıdır.

2) Ümumi elmi əsaslı (nəzəri və tarixi) peşə bilikləri və onların əməli biblioqrafik fəaliyyətdə tətbiqini təmin etmək zəminində öyrənilən təcrübətətbiqi xarakterli metodiki və texnoloji, mənbəşünaslıq, təşkilati – idarəetmə istiqamətli biblioqrafik biliklər;

3) Qarışıq elmi və təcrübə fəaliyyət sahələrindən, hər şeydən əvvəl, informatika və elmi-informasiya fəaliyyətindən, biblioqrafik xidmətin idarə mənsubiyyətindən asılı olaraq kitabşünaslıq və kitabçılıq (redaksiya-nəşriyyat) işindən, kitabxanaşünaslıq və kitabxana işindən, biblioplistika və kitab ticarəti fəaliyyətindən, arxivşünaslıq və arxiv işindən və s. götürülən və biblioqraf peşəsi üçün əhəmiyyətli olan biliklər;

4) Biblioqrafın təcrübə fəaliyyəti nəticəsində yaddaşında qalan seriyalı, çoxcildli, ensiklopedik və başqa mühüm nəşrlərin, jurnal və qəzetlərin adları, elmi müəssisələr, mühüm sənəd fondlarının tərkibi, müxtəlif kitabxanaların, elmi-texniki informasiya orqanlarının soraq-biblioqrafiya aparatlarının (SBA) quruluşu haqqındakı məlumatlarla bağlı faktoqrafik biliklər;

5) Sahəvi biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olanlar xidmət etdikləri bilik sahələrinin problemlərini, inkişaf perspektivlərini, terminologiyasını, sahə ilə əlaqədar ədəbiyyatın (əsas əsərlərin, dövrü nəşrlərin) biblioqrafik axtarışında əhəmiyyətli olan mənbələri bilməlidirlər.

Bibliografin peşə bacarığı da mühüm şərtidir. Belə bacarıq bibliografda olan biliyin təcrübi fəaliyyətdə tətbiqi ilə təmin olunur. Peşə bacarığı bir qayda olaraq iki yerə bölünür: məcburi və arzu olunan bacarıq.

Məcburi bacarıq öz növbəsində ümumi (bütün bibliograflar üçün zəruri hesab edilən) və əlavə (ixtisaslaşmadan asılı olan) hissələrə ayrılır. Bunlardan ən vaciblərini qeyd edək:

a) bütün bibliograflar ixtisaslaşmalarından asılı olmayaraq bacarmalıdırlar:

-bibliografik yazılar tərtib etməyi və oxumağı (onlardan lazım olan informasiyanı götürməyi);

-bibliografik axtarış aparmağı, məlumat və bibliografik nəşrlərdən, kartoçka kataloqlarınlan, kartotekalarından və axtarışın başqa mənbələrindən istifadə etməyi;

-bibliografik vəsait tərtib etməyi (sənədləri meydana çıxarmağı, seçməyi, qruplaşdırmağı, annotasiyalaşdırmağı);

-avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemindən (EHM və kompüter zəminində yaradılanlar da daxil olmaqla) və müasir sürətçoxaldıcı texnikadan istifadə etməyi;

- bibliografik xidmət sahəsində öz işini planlaşdırmağı, həyata keçirməyi və təhlil etməyi;

b) bibliografiyalaşdırma ilə məşğul olan bibliograf əlavə olaraq bacarmalıdır:

-mövcud təsnifatlardan istifadə etməyi, sənədləri sistemləşdirməyi və predmetləşdirməyi;

-bibliografik vəsaitləri redaktə etməyi;

- bibliografik vəsaitin tərtibi prospektini və ya proqramını işləyib hazırlamağı;

c) bibliografik xidməti həyata keçirən əlavə olaraq bunları da bacarmalıdır:

-bibliografik informasiya tələbatçıları ilə davranmağı, onlarda bibliografik özünəxidmət səriştəsi tərbiyə etməyi;

- sorğuları qəbul etməyi, bibliografik arayışlar hazırlayıb verməyi;

-informasiya tələbatçılarına kütləvi və fərqli (diferensasiyalı) bibliografik informasiya verməyi təşkil etməyi və həyata keçirməyi.

Bütün bibliograflar üçün arzu olunan bacarıq:

- kütlə qarşısında çıxış etmək, bibliografik biliyi yaymaq;

- latın və kiril əlifbaları ilə, müxtəlif xalqların dillərində olan bibliografik təsvirlərdən baş çıxarmaq;

- elmi-tədqiqat və elmi-metodiki iş aparmaq;
- kompüterlə işləmək.

Bibliografin vərdişi onun fəaliyyəti zamanı ardıcıl təkrar olunması sayəsində avtomatik hal olan və xüsusi şüurlu nəzarət tələb etməyən bir cəhətdir. Vərdişə aşağıdakılar aiddir:

- sürətli bibliografik oxu, yəni sənədlərdə standart üsullardan və lazımı fraqmentin (sitatlar, adların, bibliografik qeydin və s.) axtarışı məqsədlə mətnin sürətlə nəzərdən keçirilməsi yollarından istifadə olunmaqla ardıcıl həyata keçirilən ümumi tanışlıq;

- sözlərin və söz birləşmələrinin mətnin mənası təhrif olunmamaq şərti ilə ixtisar olunmaları sayəsində sürətlə yazmaq vərdişi;

- məlumat nəşrləri, bibliografik vəsaitlər və kitabxanaların SBA-ları üzrə istiqamətlənmək və operativ axtarış aparmaq vərdişi;

- bibliografik əlamətləri standartlar üzrə əks etdirmək və bununla da bibliografik qeydin sənədə təkrar müraciət etmədən daha dəqiq formalaşmasına nail olmaq vərdişi.

Vərdişlər də bacarıq kimi bütün bibliograflar üçün ümumi və əlavə ola bilər. Əlavə vərdişlər bibliografin funksiya və ya sahəvi ixtisası çərçivəsində yerinə yetirdiyi peşə vəzifəsinin xüsusiyyətinə uyğun gəlmələri ilə fərqlənir. Bibliograf ona gələn sorğuya cavab verməklə yanaşı, həm də onu dürüstləşdirməyə, oxucunun marağına nə dərəcədə uyğun gəldiyini dəqiqləşdirməyə, onların məzmununa və quruluşuna bibliografik vasitələrlə təsir göstərməyə çalışmalı və nəhayət oxucularda sənəd tələbatını məqsədyönlü inkişaf etdirməyi və formalaşdırmağı bacarmalıdır [2, s.64].

Nəticə

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, kitabxanaçı-bibliografin peşə kompetensiyası olmalıdır, yalnız ali və orta ixtisas təhsili olan insanlar “kitabxanaçı-bibliograf” adlandırılı və bu sahədə çalışa bilərlər. “Kitabxanaçı-bibliograf” peşəsinin qarşısına qoyulan tələbləri belə müəyyənləşdirmək olar:

- Öyrənmə qabiliyyəti
- Universallıq
- Mobillik
- Vəziyyəti qiymətləndirmək bacarığı və doğru qərar qəbul etmək qabiliyyəti.
- Kreativlik - yaradıcılıq
- Adekvatlıq [7].

Kitabxana-bibliografiya işini yaxşı bilən əməkdaşlar bizdə azlıq təşkil edir. Təhsilindən asılı olmayaraq, əgər insan kitabxana-bibliografiya işini öyrənməyə çalışırsa biz belə insanlara dəstək göstərməliyik. Çünki kitabxana işi humanist bir sahədir. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 26-cı maddəsində deyilir ki, Kitabxanada ali ixtisas təhsilli kitabxanaçılar işləyə bilirlər. Müstəsna hallarda, kitabxana işini sevən, onu yaxşı bilən insanlar da kitabxanada işləyə bilirlər [1, s.15].

ƏDƏBİYYAT

1. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal*, 1999, №1, s.3-16.
2. Əliyev Z.H. *Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti*. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001, 143 s.
3. Xələfov A.A. *Müasir şəraitdə Azərbaycanda kitabxana quruculuğu nəzəriyyə və təcrübəsinin elmi əsasları // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya*. Bakı, 1997, №1, s.18-26.
4. İsmayılov X.İ. *Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi: Dərslik*. – Bakı: Nurlar, 2009, 392 s.
5. “Kitabxanaların fəaliyyəti haqqında” statistik müayinənin nəticələri barədə: *Statistik bülleten / Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi*. – Bakı, 2009, 86 s.
6. *Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi işçilərinin vəzifə təlimatı* // <http://anl.az>
7. *О профессиональной компетенции библиотекаря* // <http://library.mephi.ru/blog/?p=193>
8. *Справочник библиографа / науч. ред.: Г.Ф.Гордукалова, Г.В.Мухеева. 4-е изд. Испр. и доп.* – Санкт-Петербург: Профессия, 2014, 768 с.

Khuraman Aghayeva

**Professional competence
of the librarian-bibliographer**

SUMMARY

The article provides information about the professional competencies of the profession librarian, bibliographer and teachers who are engaged in the training of professional staff librarians, knowledge and skills of professional bibliographers and social and professional requirements for the profession of librarian-bibliographer.

Key words: *profession of librarian-bibliographer, the competence, knowledge and skills, category librarian, bibliographer category, social skills, job skills.*

Xuraman Ağaeva

**Профессиональные компетенции
библиотекаря-библиографа**

РЕЗЮМЕ

В статье предоставлена информация о профессиональных компетенций профессии библиотекаря-библиографа и учителя которые занимаются обучением профессиональных кадров библиотекарь-библиографов, знаний и навыков профессиональных библиографов, а также социальные и профессиональные требования для профессии библиотекаря-библиографа.

Ключевые слова: *профессия библиотекарь-библиограф, компетенция, знания и навыки, категория библиотекарь, категория библиограф, социальные навыки, профессиональные навыки.*

M Ü N D Ə R İ C A T

REDAKTOR SƏNƏTİ

Knyaz Aslan	Redaktor ixtisaslaşmasının tipləri haqqında: xüsusiyyətlər, vəzifələr, tələblər.....	7
--------------------	---	----------

KİTABŞÜNASLIQ

Rasim Süleymanov	Heydər Əliyev Fondunun Qarabağ həqiqətləri haqqında nəşrlərinin beynəlxalq əhəmiyyəti.....	21
Əliş Ağamirzəyev	Biz niyə oxuyuruq?.....	39
Nailə Mehrəliyeva	Azərbaycanda tərcümə sənətinin inkişafı tarixindən.....	46

DİLÇİLİK

Samirə Mərdanova	Nitq mədəniyyətinin tədrisində mədəni nitqə verilən tələblərin öyrədilməsi.....	58
-------------------------	--	-----------

KİTABXANAŞÜNASLIQ

Elçin Əhmədov	Multikulturalizm ənənələri kitabxana-informasiya infrastrukturunda	66
----------------------	---	-----------

BİBLİOQRAFİYAŞÜNASLIQ

Xuraman Ağayeva	Kitabxanaçı-bibliografin peşə kompetensiyası haqqında.....	74
------------------------	---	-----------

C O N T E N T S

EDITORIAL ART

- Knyaz Aslan** **About the types of editorial specialization:
features, tasks, requirements.....** **7**

BIBLIOLOGY

- Rasim Suleymanov** **Internatio nal Importance of Publications
of the Heydar Aliyev Foundation about
Garabagh Reality.....** **21**
- Alish Agamirzayev** **Why do we read?.....** **39**
- Naila Mehraliyeva** **History of the art of literary translation
in Azerbaijan.....** **46**

LINGUISTICS

- Samira Mardanova** **Training to the requirements shown
to cultural speech in teaching of speech culture** **58**

LIBRARY SCIENCE

- Elchin Ahmadov** **Tradition of multiculturalism in library-
information infrastructure.....** **66**

BIBLIOGRAPHY SCIENCE

- Khuraman Aghayeva** **Professional competence
of the librarian-bibliographer.....** **74**

ОГЛАВЛЕНИЕ

РЕДАКТОРСКОЕ ИСКУССТВО

Князь Аслан	О типах редакторской специализации: особенности, задачи, требования.....	7
-------------	---	---

КНИГОВЕДЕНИЕ

Расим Сулейманов	Международное значение изданий Фонда Гейдара Алиева о Карабахской действительности.....	21
Алиш Алимйрзоев	Почему мы читаем?.....	39
Наиля Мехралиева	История развития искусства художественного перевода в Азербайджане.....	46

ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Самира Марданова	Обучение требованиям, предъявляемым к культурной речи в преподавании речевой культуры.....	58
------------------	--	----

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ

Эльчин Ахмедов	Мультикультурные традиции в библиотечно-информационном инфраструктуре.....	66
----------------	--	----

БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ

Хираман Агаева	Профессиональные компетенции библиотекаря-библиографа.....	74
----------------	---	----

*Jurnal "Mütərcim" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur*

*Çapa imzalanıb: 03.06.2016. Formatı: 60x84¹/₈. Qarnitur: Times
Həcmi: 5,5 ç.v. Tiraj: 300. Sifariş: №56*

**"MÜTƏRCİM"
NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ**

*Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç. 125.
Tel.: 596-21-44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru
<http://www.mutercim.az>*